

Х. Авишайтов

ДУСДИ

Дагкнигоиздат
1956

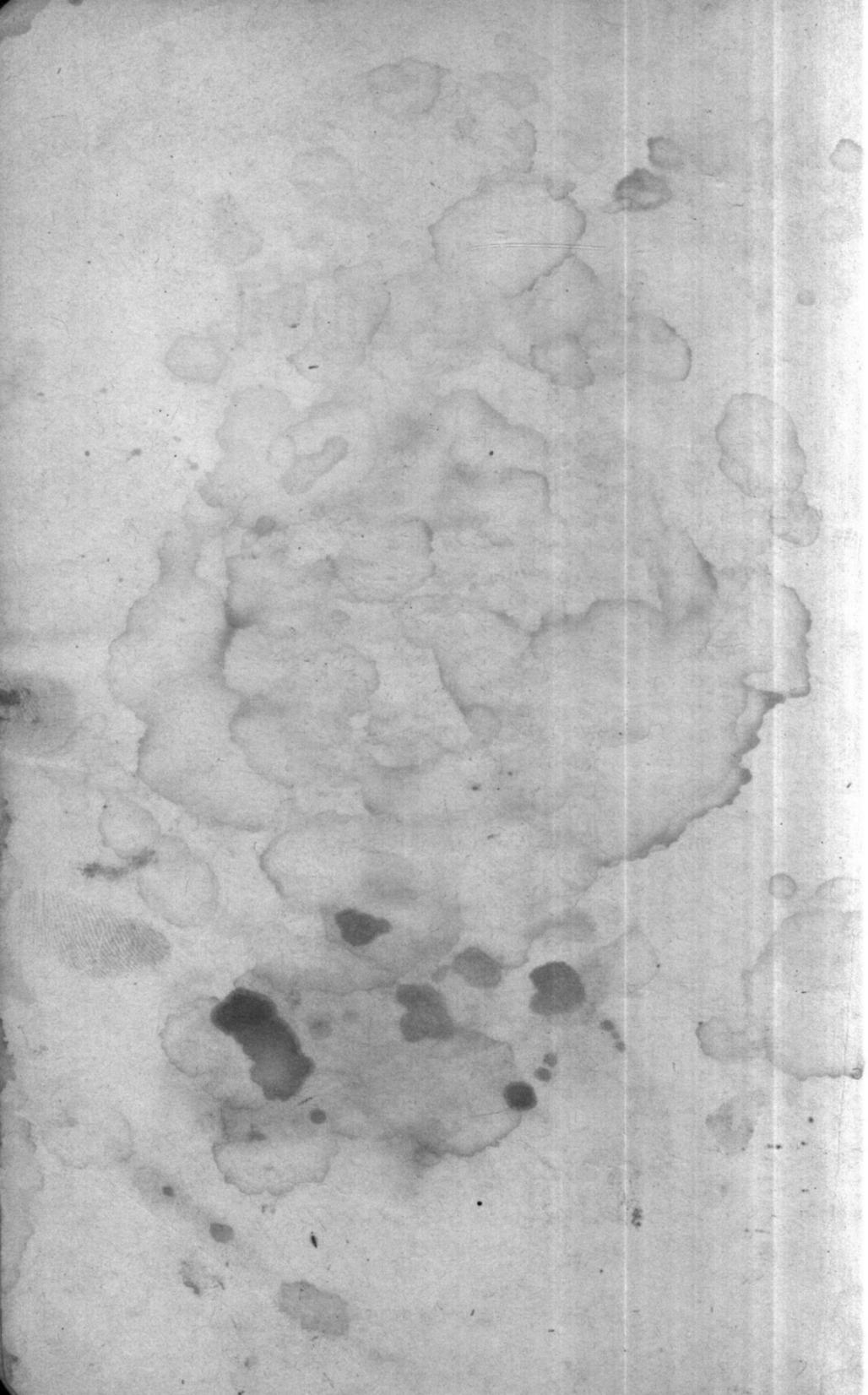
Хизил Авшалумов

ДУСДИ

Дагкнигоиздат.
Махачкала

1956

ДУСДИ

Запасной Н-ский кавалерийский полк гуынжо норе оморебу э суьфдеи мегьой эн Отечественни довго э хоригьой эн Дон. Полк хунде оморембу казачий — гъээгъи, чуьнки омбардеки личный состав гъээзгъьо бу. Оммо эз гъээзгъьо бэгъэй э и полк гъуллугъ сохдембируьт урусгъо эз де областгъойге, ченд жире одомигъойге эз де республикайгъойге. Угъоре э гъенегевоз «иногородцигъо» гуфдирембируьт.

Ижире «иногородцигъо» бу гъемин урус — сибиряк Степан Бондарев ве аварец Ибрагим Магомедов. Солдатгъо угъоре э гъэрей еки огол зерембируьт «бироргилигъо», чуьнки угъо э еки гъечи сэхд дусд буьруьт, эз кемер е бебе, эз шуьгъэм е деде ведироморе одомигъоре хуно. Гъердуйь энугъо бируьт пулеметчикгъой эн эвелимуьн эскадрон.

Степан бу е екелуье одоми, сэхд, фирегъе хиегъо, зерде муйгъо, очугъэ, пура сифет, ковре чумгъо, тегъмине, сабуьрлуье кук. Гофеш у асда-асда, э тегънимиревоз гуфдирембу. «Бироргили» эн у — сиегъе чумгъо, сиечердее Ибрагъм, шивитие дуьлтиже, туьнде одоми бу.

Егиле э ён овхур эн гъэсбгъо поисдеки гъэсб эн Магомедов, лэгъэм эн комики э списокгъой эн полк вебу «Нахал», чуьтамиге пой эн Степана шишире, хьэл сохдебу. Степан эз дорд пое гуьрде, ох-уф сохде э гъосииревоз мугу:

— И гъэсб нисди, и фашисти!..

И гофе шиновусде мунде, Ибрагим туьндехуй бире, гъов кенд омо э сер Степан.

— Глэсб ме хьэрмэхь мени. Фашист — дуьшмеи, кук сеги, ме э кул глэсб ме бие, э фашистовоз довгlo сохум. Эричуть бие гуи туь эз глэсбме фашист? — Глоси бире гуфди Ибрагим.

Хьэрмэхьгьо — боецгьо э лов хэндеиревоз сер гуьр-дуьт Ибрагиме эри хомуш сохде, хоши гуьрде, гуфдире, егlни; Ибрагим, гьелбет, туь дузи, фашист, расдекиш сеги-вече сеги, дуьшмеи, э фашист гуьре глэсбтуь «Нахал» лап ковтер худоини. Степан, гьелбет, ниесд той сохде глэсбтуьре э фашистевоз. Дие омори-бири ижире гьэлети эз у. Бие бэхшлемиш сохим э у ошибка-егlэлмиши энуре!..

Гьисди и хьужет э глэрей эн бироргилигьо биребу э суьфдеи орине, угьо э полк оморенге. У вэхди угьо екире нисе шинохдембуьруьт бегьем.

Оммо Ибрагим туьнд бугеш, дуьл очугь, дуьлшор, рэхьмедуьл бу. Гьейсэгlэт гуйге эёр энущ небу эз у вэх-дине дуьлдомундеи, хлужет сохдеи э Бондаревоз. Угьо имугьойле э еки гьечи дусд бируьт, ки эз дуь еки гуйге епой гьирогьиш нисе норембируьт. Неки э вэхд эн занятие-гьо, гьемчун э хэвлете вэгlдогьош угьо эз еки жейле нисе гешдембируьт: эз е кателок солдати гlош хурдембируьт, эз е кисе мохурке вегуьрде папрус кеширембируьт, дуьл-сур хуьшдере дуь э еки гуфдирембируьт, эз хуне кугьоз оморенге дуь эри еки хундембируьт. Гьеме дануьсдембу, ки эже сибиряк гьисдиге, унжо ёгьин аварециш гьисди, эже аварец гьисдигэ, унжо ёгьин сибирякиш мибу. Глэил-гьо э полк даже кимвэгlдо мэхьтел мунденбуьруьт угьоре дуь э ки еки недиренге. Эгенер Степане мидуьру-руьтге Ибрагимсуьз, мугуфдируьт: «Бондарев бироргили туь, Ибрагим, эжи?», эгенер Магомедова мидуьруьруьтге Степансуьз мипуьрсуьруьт: «Ибрагим, эжи ховиртуь, Степан?»

Гьечи рузгьо, оринегьо эдембу гирошде. Те полк э тыл гьисди, боецгьоре хуте сохдембируьт командиргьо тактикей довгlоире, туьфенг, ерэгь дануьсдеире. Ибрагим, — пушотеине чупон эн колхоз лап хубе гlэтлуь — ковалерист бу. У э кул глэсб верики лап асанти, э усдоетиревоз мизе мигирошд эз сер ченд жире чукле чапаргьо, боругьо, тепеигьо, шимшуьле э дес гирде гьуше хуно э сер глэсб учмиш бирере хуно, серчи гиеве бураре хуно, тижешимшуьл энумибури менжи э жерге, эри тренировка норе оmore поегьоре.

Оммо екем гуруне, жендеклуье сибиряк — хьэрмэхь энэ э кор г'этлуьи — ковалеристи Ибрагиме хуно дилбош ве усдо небу. Расди Бондарев эз Магомедов хубте дануьсдембу матчасть ве механизмегьой эн ручной пулемете, э тактически занятиегьо бирмундембу хубе усдоети, образование — хундеи энүш хэйли зиедте бу эз хундеи эн Ибрагим. Гьеми э хотур дусди-бирори, гьемиге эз хотур эн кор гьуллагьи, Степан эри хуьшде норе бу қи, у опыт хуьшдере, дануьсдеигьой хуьшдере бие верасуну э хьэрмэхь хуьшде.

Иллогьки Степан хубе кумеки сохдембу э Ибрагим темагьой политзанятиегьоре э взвод гирошдембугьоре эри хунде, Бондарев эгьуьлменде дануьсменде педагоге хуно кумеки сохдембу э Магомедов, лугьонд верасунденбу э у мэглэной эн гьер нуборе.

Ини, меселе, Бондарев эдее гьонмиш сохде э Ибрагим мэглэной эн дусди — бирори эн хэлгьгьой вилеет имуре. — Веги ме нетуьнире, Ибрагим, — мигуфди э сабуьрлуьи-тегьнимиревоз Степан денишире э сиечердее сифет хьэрмэхь хуьшде. — Туь аваречи, ме-урусум, дузи?

— Дуьзи! — сере жумунде жугьоб дорени догьисдони.

— Туь зигьисдени э Догьисдуь, ме зигьисденуьм э Сибирь, лап дур дуь эз еки, дузи?

— Дузи.

— Оммо э г'эрейму бешгьэи недери, — Туь колхозчини, меш колхозчинуьм, ме азаде гражданин советинуьм, туьш мере хунои. Имуре е Ватани — Советский Союзи, е метлеби — коммунизмеи. Оммо дуьшмен эн ме нен туьш е дуьшмени...

— Фашистгьои, империалистгьои! — муьшде гово гуьрде, келе-келе э хуьршевоз мугу Ибрагим.

— Дузи, Ибрагим, — мугу сибиряк. — Душмен иму фашистгьо, империалистгьои. Оммо гьувот иму, буьзуьргиму э у кор дери, ки иму советски одомигьо, жуьр-бежуьре милетгьо биреки е шолумие дусде кифлете хуноим, десе э бирори зере э рэхьбери коммунистически партиеревоз вокурдейм э вилеет иму социализм, имугьойле дуь э кумеки екиревоз эдее гьирмиш сохденим фашистгьоре. Э ижире дусди-бирори хэлгь имуревоз иму чуь дуьшмереш кемер юре э хори зере миданим, пуч сохде миданим.

Сие чумгьой эн аварец дениширени тиж, э жуьрг'этевоз. У десе дураз сохде, гуьфдирени:

— Дуз гуфдири туь, Степан, иму — бироргьоим. Дуьшмен туь — дуьшменмени, дуьшмен ме — дуьшмен туьни. Пуч мисохим дуьшмегьоре!..

* * *

✽

Гьеминон 1942 сал бу. Э и лап четине вэгдо эри хэлгьгой ватан иму запасной Н-ский кавалерийский полк дарафд э довго. Е мегь giroшде бэгдо, эз полк э довго бире эйло, полк оморебу оборона гуьрдебу э куьндигьгой эн е дигь эн Кубань, у дигье эз и е ченд сэгIэт пушо вегуьрдебуьруьт фашистгьо. Гьетте гьово шохьонгум бире, сибиряк не догьисдони добугьо отделениере командир фуьрсо э пушой эн оборонай эн полк э «боевое охранение».

Солдатгьой эн отделение, эз ченд рузине зэхьметгьо, четинигьо, довго сохдеигьо, ховсуьзигьо, хэсде, вомундеш бируьтге, э жиге позицией ишу оморе расире мунде, сер гуьрдуьт эри окопгьо векенде, маскировать сохде позицией ишуре. Те шев ниге бире угьо жигешуре хьозур сохдут. Бондарев не Магомедов э пулемет хуьшдеревоз жиге гуьрдуьт э расти тараф эн позиция.

Гьечи, сес не сохде, гоф несохде, чум э уьгь вери угьо те пушой себэхь поисдуьт э окопгьошу.

Кими вэгдо эз лой эн дигь оморембу сес хьов-хьов эн сеггьо, сесгьой эн пиёне фашистгьо, терсе буьруж эн зенгьо, гирисдей эн гIэйлгьо, сес туьфенггьо, автоматгьо шендеигьо.

— Степан, туь шиневусдени?— эз гьэгьр дендунегьижи сохде, муьшде жарунде мугу Ибрагим э гуш хьэрмэхь хуьшде.— Сеггьо — фашистгьо эдее э зенгьо гьэсд сохде, э гIэйлгьо гуж сохде...

— Туь, Ибрагим, е кем хомуш, бош,— несигIэт дорере хуно мугу Степан.— Туь егиле эриме гу: эри пулемет иму туь гьеме дискогьоре гунле пур сохдей?

— Эри!..— Гьэгьри кимси гуфди Ибрагим.

— Хуб,— мугу Степан,— себэхь ме нетуьни гьетте женг сер гуьрде фашистгьоре хубте суьрои, те э у «гуьлом» э гули-гули неравт э гунле барутевоз гьуногьлугьи мисохим.

Шев гуйге гьелемеле сзбэхь нисе бирембу. Эхириш суьфделе сер гуьрд гьово екемлей эри очмиш бире. Дор-

гъо, кулегъо, тепеигъо е кем э пушой чум веди бисдорут. Гъушгъо, буылбуылгъо эз хов тозеле хэбер бире сер гурдуът мэґнишуре. Оммо гъеле э асму кими асдарагъо гъэргъ небиребу, уёгълуье боецгъойму дирируът, чуьтам дуьзде хуно пэхъни-пэхъни, сес несохде эдее шишире пушово оморенуьтге десдей эн гитлеровцйгъо.

Степан гъе у туьтем пушо до хуьшдере э лой пулемет, Ибрагим тэґди-тэґди фегьм сохд пур сохде дискгъоре, песде вегуьрд э дес автомат хуьшдере, гитлеровцйгъо э сер ишу лугъонде каскегъой пулати вери, е кем гъуьз гуьрде хуьшдере эдембируът э хьтиетиревоз пой норе. Угъо гогъ поисдембируът, э иловле чумечаруь сохде-сохде, эзи себэхь-себэхь илхи эн гуьрггъо-чогъолгъо э ов ведироморенуьтгъоре хуно, песде е кем олхогъийн, боворин бирере хуно сер гуьрдуът тэґди-тэґди эри пушово шишире рафде.

Э Гэрей эн солдатгъойму, э и туьтем э окопгъошу пэхъни бируьтгъо, нен немцгъо гъечи пенжогъ-шасд метро рэхь мунденге, боецгъойму гъеме э еки сер гурдуът э зарбезовоз гунле шенде эз автоматгъошу. Эз нокомуи зэхълевежэгъ бире фашистгъо, ве яралугъо, сер гуьрдуът эри хьэрой — буьруьж дешенде, угъо гъе ебо песово рафде, дегешдуът э хори, сер гуьрдуът эз автоматгъо, пулеметгъо эри гунле шенде э сер позицей эн боевой охраненией иму. Е-дуь минут гиросде бэгъдо фашистгъо гене вехуьшде, гІэтош шенде-шенде, атака сохдут э сер солдатгъойму. И десиш боецгъойму сэхд муьхкем поисде э жигегъошу, хэйли фашистгъоре куьшде, межбур сохдуът угъоре гьишдуът песово вогошде.

Ебойге э гъирогъ више, сиегъе боруре хуно поисдебугъо эз расди тараф эн жиге довґо, бирден веди бисдо танк эн фашистгъо, сипре хочгъо э енгъою вери. У эз жигей хуьшде шиши рафд э лой эн окоп, э коминжоки буьруьт пулеметчикгъо Степан не Ибрагим. Эз угъо э фашистгъо келе локо расиребу.

Ибрагим денишире диренге ки, еки эз угъо бие ведавав э пушо, танке эри зере, чуьнки танке э сер окоп оморе гьишде гІэмел ниев, у эри хуьшде гуьрд ки, ю, Ибрагим, хуьшдени ю бие бурав гуфдире. «Ме не Степан,— мугу у э дуьл хуьшде,— бироре хуноим. Эгенер пуч бирение кор гьисдиге бигьил ме пуч бошум, Степан мунугу, гъеми э хотур бирори-дусдиму, гъеми эз хотур буьрж эн патриоти мере бегъем сохдеи».

Эри думит сохде вэхд небу. Те Степан гъуз бире эз биней окоп противотанковая граната вегуърде Ибрагим гье эз зир дес энү вегуърд противотанковая гранатара, рафд э пушой танк. Эз е-дуь минутиге бэгьдо, гrome хуно сес омо граната лов биренге. Фантангьоре хуно хок э булутевоз верафд э гьово эз зир эн танк.

Степан э дуьлпесоиревоз дениширебу. Диренге глэзи-зе хьовиру Ибрагим согь-саламат э чорченги эдее во-гошде э тараф эн окоп, шор бире, десе эз окоп гьово гуьрде келе-келе гуфди:

— ТэгIди сох, тэгIди сох!..

Бирден гье и туьтем Магомедов э гужевоз вэхуьшд э келей пой, лой хурде, серхуше хуно, десгьоре лов сохде гьеebo, бурра доре хуно офдо э хори. Бондарев недени-шире э у кор ки, эз тараф эн немецгьо воруже хуно эдем-бу гунле оmore, ведиромо эз окоп, зури-зури куьнд бисдо эз Ибрагим, воно гьолок бире жендек энуре э кул хуьшде, деберд э окоп.

Евошлей, асда нушунд Степан э окоп Магомедова, э десевоз гьово гуьрд дуллу бире сер энуре, дениши э нимелит сэхд бире чумгьой энү. Э гьугинегьой Степан, э гилов не барутевез есид бире, пес-песоеки руьхдуьт герме шуре гIэрсгьо.

— Ибрагим, жун ме, очмиш бош, воку чумгьойтуьре, дениш э ме, туь мере шиновусдени?— эз душгьою жумун-де Ибрагиме эдембу минет сохде Степан. Песде Степан вэхуьшд сер гуьрд эз пулемет эри зере э атака хьозур биребуьруьтгьо эри оmore десдей фашистгьоре. Е ченд фашистгьо офдоруьт эз тиже гунлегьой эн у. Песде гьеebo Степан пулемете эз дес ведешенде, сэхд гуьрд сер хуьш-дере, ху рафде-рафде офдо гье э ки Ибрагим.

* * *

*

У руз кавалерийский полк хэсде сохде, амбаре локе зере э дуьшме, рафд э наступление, пиш сохде ведекуьрд дуьшмере эз дигь.

Шохьонгум биренге боецгьойму сер гуьрдуьт эри кура сохде э гьэд довго офдоре хьэрмэхьгьошуре эри гьовре сохде э гьэд богьчей эн дигь.

Е ченд солдатгьо э ен окоп эн Степан нен Ибрагим оморонге, эри одоми гьечу оморенбу, гуйге дуь дусде

хьовир э е чуйкле окоп бироргьоре хуно гьэл гуьрдет екире хисирет, хэсдеишуре эри вегуьрде. Е солдат дарафд э окоп, гьуз бисдо эри вегуьрде Степана. Бирден Степан тик гуьрд сер хуьшдере, э хуревоз есид бугьоре, пезде гене фушенд э сер синей эн Ибрагим. Ибрагимиш э и туйтем, э хьисебовоз, эз дорд дореи, Степан сер хуьшдере э яралуье синей энэ фушенденге, ноле кеши, епертевуш чумгьой хуьшдере векоши. Солдат мэхьтел бире э шориревоз гуфди э хьэрмэхьгьой хуьшде.

— Денишит ебо, зуьндеют гьердуьшу! Иму эдембирим угьоре эри гьовре сохде берде. Зуьндеуьтей!..

Е огьиле бигьлуье солдат мугу:

— Угьо муьрде гьэмел ниев. Бигьил зуьгьуйту дуь бироргилигьо сад салиш, эз дуьли еки, бесгьун дуьт, куьшуьт эзинбэгьдойгеш дуьшменгьой Ватан имуре, чуйтам куьшдетге дуьшмегьоре имбуруз.

И гофе гуфдиренге огьиле бигьлуье солдат бурмунд э десевоз э лой енбоки поисде, дуре гуьрде танк, э гьэтмэгьэриш э хори офдоре мегьитгьой эн фашистгьо.

— Гьеме дуьшмегьоре ижире гьэжел мибу, ки э довгьоревоз э сер иму омоге,— мугу у эз нуминей эн гьеме.

ГІЭСУҮЛМЕНДЕ НУМ

Шев эдембу себэхь бире, оммо чумгьой Хонум рэхьо бируйт: уре хов нисе оморембу. Е ним сэгІэт гирошде бэгъдо у вэхишд эз хьэлов, сертен хуьшдере вокурд, е-дуь дэгъдэгъэ думутлуь, э хуьшде домундере хуно, поисд э ён кровать эн шуьвер хуьшде, комики э ширине хов добу, песде омо э ён пенжере. Э куче хинике кулок поизи эдембу шувунде зерд-хэзон бире велггьой доргьоре. Эз сер мостовой зе гирошд мошин-грузовик. Э кузов эн у вебу е ченд буше гьэтгьэгьо. Бэгъдовой е ченд минутиге веде бисдо гІэребе. Э сер гІэребе нуьшдебу е десде колхозчигьо — зенгьо ве мердгьо, хэндуьсде, зарифат сохде дуь э екире-воз эдембируйт рафде э богъчирегьо. Угьо бируйт шинохе колхозчигьо эз колхоз эн Хонумигьо.

Хонум тэгІди-тэгІди вогошд эз ён пенжере, куьнд бисдо э ки кроват шуьвер хуьшде, гьуз бире э сер болуш эн у, жумунде уре э десевоз, гуфди:

— Одом, э Одом, вэхиз, вэхд э кор рафдеи, бурайм э кор!

— Гьо-о, гьо-о!— ховолуь-ховолуь жугьоб до Одом, чумгьоре вокурде, песде бирден эз хов очмиш биренки у э гьэгьревоз вэхуьшд э сер хьэлов, хьэрой дешенд э сер зен хуьшде.

— Ме гьеле пери, гьетте эз Иркутск оморе гуфдирем э туь, нолоигь, ме дие э колхоз нирам эри кор сохде. Неужели и гоф ме э мазалайтуь гьонмиш нисе бире. Небуге э туь гуфдиреш екини, э и диворгьош: гьинги, гьинг, дасни-гьинг. Весси дие, сер-гушмере бердейгьо.

Одом гьэгьр хуьшдере тигьи сохде э и гофгьоревоз

ох — ноле зерере хуно чаруьсд еново дегешд гене э хьэлов, фугъунде, муър-муър сохде-сохде.

* |
*

Эз и е ченд сал пушо э главный кучей эн шегьер, э пушой кинотеатр норе оморебу «Доска почета». Э жергей эн сиротгьой эн пушелуье фэхьлего ве колхозчигьой шегьер эн Дербент, э и «Доска почета» вебу гьемчун сирот эн Одомиш. Э сирот е жогьиле, сие чердее, денуьшде одоми, поисде э гІэрей тегьенггьой богьи, э расди дес гуьрде е келе хушей онгуре э дуьлшориревоз эдембу хэндуьсде. Э зир сирот нуьвуьсде бу: «пушолуье звеновой эн колхоз «Новая жизнь» Одом Мухоилов».

Оммо гьейсэгІэт пушоте Одоме шинохдогорго денешире э у маьхтел мундебируьт, сере жумунде мугуфдируьт: «Э балам, гьич у Одоми гуфдирере хунош нисди.

... Эз и се сал пушо правлений колхоз теслих сохдебу эри вокурде э дуре шегьер сибири шороб тукуй эн колхоз. Заведующий эн и тукуре правление но Одоме. Гьисди у рази небу э и кор: эз себэхь те шохьонгум поисде э ён достуркей эн туку э пейлеревоз эз и хирдовотчигьоре хуно шороб фурухде у эри жунсогъэ, номуслуье коркие мерд лоигьлуь хьисоб нисе сохдембу. Екиге эз серботи ижире хьуьрметсуьзе кор уре нисе воисдембу ведарав бурав э дуре шегьер, дур эз хуне, кифлет, хьэрмэхьго-хьовиргьой хуьшде.

Одом э дуьл хуьшде деригьо гофе гуфдиренге эри председатель колхоз, у мугу:

— Правлений колхоз э туь кор ихьтибор, тапшуьрмиш сохди, оммо туь гІэиллере хуно эдее гоф сохде, назбуз сохде. Бурэ э жигей туь, кор туьре сох. Эз кифлет, гІэилгьо дуьл туь дуьлпесо момунугу. Эгенер лап битоби сохдиге, гьэрол негуьрдиге иму одоми мифуьрсим э жигей туь.

Гирошд дуз се сал те правлений колхоз э жигей Одом де одомигере фуьрсоре. Гьисди суьфдеи мегьго Одом лап дуьлтенги кеширембу. Руз, сэгІэт нисе кеширембу ки, у э ёр неёру кучегьой Дербенде, кифлет ве гІэилгьой хуьшдере, богьгьой колхозе ве хьовиргьохьэрмэхьгьоре.

Е гиле себэхьмунде у эз хов вэхуьшденге вини э календар числой эн 1 сентябрь 195... сал. Дуьл эн у гье у туьтем буланмиш бисдо, чумгьою глов-гови бисдорут. «Имбуруз, келеиме Шолум э школе бие бурав»— мугу у э дуьл хуьшде. Э пушой чум эн у омо хуней ю, гЭилгьой ю э Дербенд. Ини, Хонум зен эн у имбуруз эз гьеме пушо вэхуьшд эз хьэлов, сер-тен Шолуме вокурде э тозе парта-левоз, муйгьоюре шуне зере-тимор сохде берд уре э школа. Куклей ю, Шолум, тозе портфел ученикире э дес вежогьунде-вежогьунде эдембу э дуьлшори, дуьлхошире-воз гофгьо сохде эри дедешу.

Егилейге, э сер поиз Одом денишире, чуьтар велггьо э доргьо ранг доре, зерд-хэзон биретге, э дуьл эн у омо, боггьо, зимигьой эн колхоз. «ГьейсэгIэт э колхоз иму, э хьисобовоз, богчирегьои,— мугу у э дуьл хуьшде.— Чуь хуб мибисдо ме исэгIэт э унжо мибисдорумге»...

Одом э ижире хээлгьо биреки, егилейге э гуш эн у мидарафд эз ичку хэреб бире сес.

— Эй, хозени, е пейле шороб деки гьери!

Э сали е гиле-дуь гиле эз Дербент оморембу э Иркутск е председатель ревизионная комиссия, енебуге председатель колхоз эри ревизия сохде, фегьм сохде чуьтар шороб рафдениге инжо. Диренге ки, гьэгь-хьисоб эн туку гьеме дузи, угьо е-дуь руз поисде э Иркутск, песде «согьбоши» гуфдире эз Одом могошдуьт мирафд э Дербенд. Оммо екиш эз и оморе келегьо нипуьрсуьруьт эз Одом: эхи, чуьтар зигьисде туь э и дуре шегьер, чуьтар гировунде туь хэвлете вэхд туьре, гьэрол гуьрденими туь?..

Э куьнди се сал мунд Одом э шороб туку э Иркутск. Гьер руз эз себэхь те шохьонгум э ён досдурке поисде у э пейлеревоз шороб фурухдембу. Оморе-оморе, коргьой гуюгьоре хуно э метелегьо: «туьпрогь басуьре-басуьре гевуьлде басуьлер», Одом вердиш бисдо э и тозе сенигIэт хуьшде. У дие битоби, дуьлтенги нисе сохдембу. Гьувот-луье жунсогьэ мерд, э кор жофои хуте бире одоми, у эз нуьшде -хурде оморе-оморе сер гуьрд эри шуьгьэм норе. Э сеимуьн сал эз и хьэшдмегье пура гьолине зен-гьоре хуно у гурун гешдембу. Одоме хэвлете вэхд омбар бу. Уре не э книг хундеиревоз, не э газет хундеиревоз кор не бу. Вэхд хуьшдере эри гировунде у гьемеруз ичку ведорембу.

Кими вэгIдо э «духон» эн Одом гогь-бир зенгьош дироморембириуьт. Еки эз угьо бу жогьиле зен, зерде муй-

гьо. У эз сер сифет е кем дуьруьжд бугеш, уре е раче гуьндуре сер-сине, буйбала вебу. Э помада не пудрире-воз у деш хуьшдере рач сохде, ведироморембу. Эз куьнди гьемише эз у буй духи эн сирен оморембу. Одом сер ебо и чогаь сипре жогьиле зене дире дуьл ю бэгIэвечере хуно вежегьисденбу, у гуйге эри хуьшде жиге нисе офдембу. Буй духи нен этир э вини эн у верафденге, у тирьек хурде одомире хуно гиж бирембу, пел-пелуь э иловлей эн гуьле хуно вежегьисде зувуре пучунде ми-гуфди.

— Ты паришна, кирасиво, гуьгчек, я тебя очин нира-вишся, лап эз дуьли, туь мунош. Ты мене понимаешь?

Духдер э и гофгьой эн Одом шэгьгэ зере хэндусдем-бу, деш э эшгь овурденбу уре. Одом чуьш хьозурбу эри доре духдере, гьэрез у ошне-дусди гировунугу э юревоз.

Эхирки войгей Одом э жиге омо. У э духдеревоз ошне бисдо. Угьо тэхьно э еки мунденге, дуь екире гьэл гуьрде, Одом уре э шиниревоз огол мизе «моя рыжая краса-вица», у Одоме, «милый пузанчик». Э гьечи е гьэдер вэхд— «Милый пузанчик» не «рыжая красавица» э еки дусди-ошнеи гердундуьт. Оморе-оморе Одом сер гуьрд эри фурмуш сохде неки хьэе ве номус хуьшдере, даже кифлет хуьшдереш, гIэилгьореш. У имугьой эри хуне кугьозиш нисе нуьвуьсденбу. Эз дегьбо ебо, «холе хотури гьолме-суьн» минуьвуьсд е кутэхьэ телеграмме: «согь салама-туьм, Одом».

Эри Одом имугьой мэхьтелире хуно оморомбу фикир сохденге, ки у дир-зу биё вогорду гуфдире э хуне, э Дербенд, пушетеинере хуно э дес бил вегируь, мушар вегируь, луйгенде векенуь, богь буру гуфдире. У имугьой дирербу лезет эн ижире суке, асанте коре, сер, кемер дорд недореки нуьшде-хурдере. Еккейге и озгьуне пура жогьиле зен, зерде муйгьо, лап сер Одоме гиж сохдебу. У гуйге 17 сала жогьиле кук э севгили хуьшде ошугь бирере хуно бу исэгIэт.

Э песинни гиле ревизия оморенге эз колхоз, мэгIлуьм бисдоки эз Одом 5 гьозор монет кеми. Э сер ю кор неев гуфдире, Одом зури-зури до фуьрсо телеграмма э Дербент э сер зен хуьшде: «Хонум, туьники зу-зу эз хуне чигьо мифурухи, 5 гьозор пуле мибери миди э колхоз».

5 гьозор пуле Одом хэржи сохдебугьоре э «сору гуь-зел» хуьшдеревоз доре бэгьдош, правлений колхоз негьишд уре дие э туку, э жигей эн у фуьрсо е одомигере.

Гьетте эз Иркутска оmore Одом мугу эз зен хуыште:

— Дие ме э колхоз рафде кор сохдегор нисдуйм...

— Дие чуй кор сохденини туй?— пуйрси Хонум э мэхьтелиревоз эз шуйвер хуыште.— Туй ки, духдир нисди почогьгьоре хуб сохи, учитель нисди Гэилгьоре хуни, инжинер нисди — заводгьо вокуни. СенигИэт туй кор богъини. Белки э гьэд эн и 3 сал туй э шороб туку гьисдики тозе сенигИэт хуте бирей,— э зарифетиревоз гуфти Хонум.

— Эри, ме хуте бирем алишверуыш сохде. И сенигИэт нисди беге?— мугу Одом.

Хонум унгэде фикир недо э и гоф эн шуйвер хуыште. У гьечуй дануьсд, ки Одом эдее Зарифат сохде, енебуге эз гьэгьр эн дуьл хуыште, эз ю пул кем оmoreи эдее гуфдире.

Оммо Одом зарифат нечи нисе сохдембу. У эз расдиш эри хуыште норебу эри алвари сохде, дие э кор колхоз нерафде. Эз товун эн и кор э Гэрей эн у нен зен ю офдоребу песини вэхдгьо гьолмогьол, дуь екире серкушигьо зереки, нифри-офри сохдеки. Гэиллегьо диренге, ки .бебешу не дедешу э еки э рэхь нисе рафденуьт, э хуне шолуми-дусди недери, гье женге-женг, гьолмогьоли, угьоре э хуне диромореш нисе воисдембу эз и нун-чи хурде те и нун-чи хурде бэгъэй.

Одоме имугьой неки эз колхоз, эз пушотеине кор хуыште, эз зен хуыште Хонумиш хьэз нисе оmoreмбу. У эз руй эн «сору гуьзеле» э Иркутск диробэгьдо дие зен хуышдере гьобул нисе сохдембу.

Косибе Хонум диренге гьовогьо-мэхьшевогьой эн би-гIор бире эз номус ведарафде шуйвер хуышдере, гIожиз, дердомогьлуй биренбу, лов ю э хэнде нисе верафденбу. Оммо лов домогьлуйи зен хуышдере диренге Одоме эз у деш гьэгьр оmoreмбу.

Е руз Одом гьэрзинке э дес дери оmoreни эз базар э хуне. Гьэрзинкере э сер стол норе, у дениширени э Хонум. Диренге гене уре гьечу гьош-гьобогьлуй, эз ю бирази, хьурш эн у зере вешендени э келлей сер эн у. Оммо Одом сабуьр хуышдере э гужевоз э дес гуьрде, лов хуышдере э суьпле хэнде веберд, э мэхьэнефиревоз гьэл гуьрд зен хуышдере.

— Весси и беденишоне коргьойтуьре,— мугу э биразириревоз Хонум, десгьой Одоме эз душгьой хуыште ве-гуьрде,— э дуьл шогь мергиже офдорере хунои эн туйш.

Ме дануьсденуьм туь мере нисе хосденигьоре, эз дуьли гъэл нисе гуьрденигьоре.

— Хуб, бошгу, — э мэхъэнефиревоз гуфди Одом. —

Ме эз базар дуне не гушд овурдем, имбуруз, бейтуь муно, е хубе дулме сох эриму, шохьонгум э хуне гъуногъ бие биёв.

— Кини и гъуногъ оморенигъо? — пуьрси Хонум.

— Дануьсдени чуьиге, э дуьл ме ижире метлеб дери, туьш рази бош э меревоз. Мере воисдени эз инжо восдонум беруьм э дуре шегьергъой Урусиегъ сиб, гӀэрму, гъэребеч, сир, унжиге ужире чигъо кемуьт, унегуьре бугъоют, ме унжиге мифурухум у емуьшгьоре, келе пул гъэзенж мисохум.

— Туь эхи сир некошдей, колхоз имуре эз онгур бэгъэй де емуьшигеге нисди, чуьтар бире и кор песде? Небуге туьре воисдени спекулянти сохи?

Одом эз дуьл сэгӀэр хурде одомире хуно сифет хуьшдере гъужунд, ловгьоре шефд сохд.

— Эри чуь гуфдире гъечи, — гъэгъри бирере хуно мугу у. — Ме эриме хъэрекет сохденуьм беге? Эри ишму, эри хуне. Имуре пул амбар бисдоге, туьре неки э колхоз, э хунеш кор сохде герек нисди, мухури, мокуни, минуьши эри туь бикере хуно, гъолинд мибоши, рач, гъемише геймиш-гейдуьрмиш. Дие чуь мою эз шуьвер зен хэйлогъире? Эз товнейме, мере гуйге спекулянт мухуну гуфдире, туь фикир мекеш. Екиш мере спекулянт гуфдире нидануь. И гъуногъ, э хуней иму биевгъо имбуруз у эриме кугъоз мегируь э печетевоз, ки ме емуьшгъой колхозе эдее берденуьм гуфдире эри фурухде.

Одоме имид буки зен ю и «ширине» гофгъой юре шиниренге лап рази ве шор мибу эз коргъой ю. Оммо Хонум зиедтеш гӀоси бире эз у, мугу э хъэрой ве биразииревоз:

— Те ме э хуне деруьмгъо, ме и коре эз сер рафде нигъилуьм. Колхоз имуре э руй веровунди, одоми сохди, сэхьиб хуне жиге сохди. Туь э колхоз хуб кор сохденбиригъо вэгӀодо туьре эз гъеме жиге хуььрмет-гӀуьзет бу. Сер иму тик, нум иму дуьруьсд бу, гӀэсуьллуь бу. Имугъой туьре воисдени пой зени э колхоз туь, э рэхъ муьрдала спекулянти бурай, нум имуре биёбур сохи! Мере ние воисде кес имуре серкуш зенуь, э дуьшмени-нэхогъиревоз гую: ини, зен спекулянт эдее оmore, енебуге эз гӀэилгъойме гуют — гӀэилгъой спекулянти. Ме и туь

овурде гуште сего мидуым, дунере — э пушой кертгьо мидешенуым, эз у гушд не дуне дулме сохде э шуьггэм эн у хвиллее гъуногъ туь лухьлуьхуьт декуьрдеижон.

Хонум кеши десе гъэрзинкере эри вегуьрде эз сер стол, Одом гъово вегуьрд гуруне муьшд хуьшдере эри зере эз сер Хонум, хъэрой сохд: «Весси, делуь мобош», — гуфдире. Гье и туьтем дер хуне вокурде омо, видов-видов шори-шори диromo келеи гІэил эн угьо, гъирмизине галстук пионери эгерден энду дери.

— Э бе! э дей! — мугу у теретэгІди, шуш-нефес гуьрде, — э кимү лелей Нофтоли эдее оmore.

Э чум эн Хонум гІэрс вебугеш, лов эн у хэндүьсд и гофе шиновусденге.

— Бигыл диrowгу, хэлеф ме, — мугу у эз гІэил хуьшде, — гІэрс чум хуьшдере зури-зури покурде.

Е-дуь минутиш некеши, диromo заместитель эн председатель колхоз Нофтоли, куьгъне дусд — шинох хуней эн угьо. У руз эхейр бу доре гуьрд дес эн. Одоме нен Хонуме, нуьшд э Одомевоз эри меслэхъэти сохде.

— Ишму е кем нуьшит, меслэхъэт ишмуре сохит, — мугу Хонум эз Нофтоли ве Одом, — ме эришму е хубе кобоб сохум, шоробиш диrowунум эз гъомбор.

* *

*

Е нимсэгІэт гироште бэгъдо э ён стол, э сер суьфро нуьшдебируьт Одом, Нофтоли, Хонум ве Шолум. Эз тозе буржунде гъирмизине гушд кобоби е раче ишдогълуье буй эдембу оmore. Э минжи суьфро норе оmoreбу чорокей шороб, пейлегьо пур бируьт.

Нофтоли эдембу гуфдире эз Одом.

— Туьре, Одом, э колхоз хубе, дуьруьсде нум бу, хьурмет-гІуьзет бу, чуьнки туь эн иму хубе корсох, хубе богъбон бири. Правлением колхозе, колхозчигьоре воисдени туь биёй, вогошди э кор туь, э ки хьэрмэхьгой туь, пушотейнегьой туьре хуно фегъм, гъувот, дануьсдеитүьре вени э сер кор колхози.

Одом сере гуьз гуьрде нуьшдебу, эз лэгІэ жугьоб неведиrowунде. Шолум кук эн у э у денишире, чонголе э сер бишбогъ норе, мугу:

— Лелей Нофтоли, туь мивини бебейму чуьтам кор мисохуге. Эз гьеме хуб. Винишит у герой небисдоге. Не-

буге гІэилгьой хьэѳтиш имугьойле сер ёбо мере дире гьэгьр доренуьт, руьхшенд сохде, чек зере гуфдиренуьт: «бешшму гІэлибобой, бешшму тенмбели». Мере нисе воисде эз товун бешшму ижире гофгьо гІэилгьо гуют.

* *

*

Е минут бирени эз лэгІэй екиш гоф неведиромо. Дуь э еки мэхьтел бире денишируьт. Пешде Хонум денишире э гьечу сере гьуз гуьрде, биразире хуно нуьшдебугьо Одом, гуфди:

— Дениш ебо Одом, имуре, гьемей имуре: мере, гІэилтуьре, правлений колхозе, колхозчигьоре воисдени туь э гьэлете рэхь нерай, э пушотейне кор туь вогорди, пушотейнере хуно гІуьзетлуь, хьурметлуь боши. Бие, жон, гоф имуре пой мезе, э гуш ги, эри хэйр кифлет туь ве эри хэйр колхоз иму.

Одом евош-евош вэхуьшд эз жигей хуьше, омо эки гІэил, ведешенд эз куьф хуьше ейлугьэ, покурд гІэрсгьой чум энуре, моч сохд эз гьутиней эн у. Пешде денишире э гьеме, мугу:

— Бошгу, ишму гуфдирере хуно бугу.

Лов эн Хонум э шоре хэнде верафд.

— Гьечу буге э хотур эни кор зенит эеки пейлегьош-муре, — гуфди Хонум э дуьлхоши дуьлшориревоз денишире э сифет Одом нен Нофтэли.

ДЕРДГЬОЙ ЭН ПИРЕ ХЬЭСЕН

Ме эришму гуюм, мере э и гүуьлом дуь дуьшмеи: еки — фашисти, екиге — хуг. Эри, эри мэхэндит. Белки ишму гуфдирит, егИни: фашист э же, хуг э же? Оммо ме гуфдиренуьмгьо: нэгIлет э гьердуьшу.

Э фашистгьоревоз ме дуьшмеуьм, чуьнки угьо куьшдет е теке кукмере, товуш чумгьой мере.

Оммо эз хугиш ме кеме ондумгьо-догьгьо неведуьрдем. Валлагь-биллогь, гьич э ёргьо-хээлгьо, э ховгьо-фикиргьоймеш миёмо бега, ки ижире бишерке-небуде хьэйву, кутэхэь луьнггьо, хуьр-хуьр сохденигьо гудег, мере э и гүуьлом чум вокурде э динжи-саламатиревоз зигьисде, гешде нигьилуь гуфдире, гуйге келебебегьой менен и хуг терс э еки хунки-гьонлуь бирет, имугьойле гьэьгьр беба-келебебегьой хуьшдере эз ме эдее ведешенде.

Гьеле и кеми э у жогьилигьойме э ме ондум-зулум веноригьо, ме имугьойле 70 сала мерд гьисдииш молкомут бири э ехэн ме величире и хуг кук сег дие!

Эгеде, э ме гьелелуьге не гIэзор вогосире, не салгьой ме э ме кори сохде, ме пире Хьэсен, куьгьне балуд доре хуно сэхдуьм. И хуг э и муьрдале сер-сифет, — лов-буз хуьшдереваз оmore гене э серме бологь ниведиромоге, эз ме хубте кибу; э дуьлдинжи, сердинжиревоз мизигуьсдуьм э и пире вэхд ме.

И перигьо, эз товун эни мердимазаре хуг ченджире нифри-офри сохдем е теке балаймере-духдермере. Валлагь э ёрме оморениге и кор дуьл ме бурани офдоре, чуьш бисдоге бебеуьм ме небуге нэгI? ГIоси-гьэьгьри бире эз духдерме эз хуногьош оворе бирем ведироморе.

Ме имугьой э и пире вэхд оворее гъуше хуно лилову-
суыз, баласуьзуьм, вой-вой...

Эй хэлгь-хэлоигъ, ишму э же дирейт, э же шиновус-
дейт, одоми Догъисду, хугъо дору, бала хугъоре гІэил-
лей соворе хуно гъуллугъ соху? Имугьойле бийт вини-
шит чьутама гъэрише коргъо э гІуьлом бириге: эзжеиге
восдорет овурдет эриму э колхоз е ченд хуге, фермай эн
хуги вокурдет. Бигьил омбарте гусбенд, гов, гомиш,
гІэсбгъо зиёд сохдембируьтгу дие, оммо нэгІ, хугъош
бие бу игъоре. Эжун рафде рэхь бебей ме, э руз ю одоми
е гоф нешиновусдге, е кар мибу, е кур...

Кини имугьойле э сер эни хугъо поисдигъо, свинарка
биригъо? Духдер ме, Хаджижа! Эз у кори ме догъ бире,
сухдenuьмгъо дие! Э геде, ехубе доярка, ширдуьш бу э
колхоз, имугьойле свинарка бири. Нум эни «свинарке»
гуьрденге дуьлмере, валлагъ, э бизгъо-гъуигъгъоревоз
сула сохдере хуно бире.

Куьгъне председатель колхоз иму и коре белки ни-
сохд. Соводсуьзе одоми бугеш, хуб бу. И гъейсегІэтине
жогъиле, эз шегъер оmore председатель, духдир эн хъй-
вонгъо-сегъо — «битринар» — гуфдиренигъо омори, сер
хэлгъэ э ширине гофгъой хуьшдеревоз пучунди, иллогъки
эн жемжогъиле. Жемжогъиле эз сер ведешенде чуйи?
Е гІов хурдере хунои. Гуфдиренуьт ки, гуйге хуг лап
дохудлубе хъйвуни, мен не билим, гъер хуг гъебо
12—14 те 18 бала зенде, егІни эз сегиш амбар зенде;
хугъо дошдимге, мугу, имуре келе пулгъо мибу. Кутэхьи
гоф — ижире гофгъо-хэбергъои... Э и гофгъо-гелижгъой
эн тозе председателевоз иму те имугьойле, гуйге хэр би-
рейм ижире коре эз чум шендейм, эз дес ведешендейм,
и эз гъемейму эгъуьлменд ведиромори, уён-буён... Гъе у
думбура э хоши-мехъэнефие гофгъоревоз керт сохди э
сер духдерме венори, егІни туь комсомолкаи, биё, сви-
нарка боши. Эхъисобгъоревоз, веди биреники эз гушд ху-
ги э лэгІэй эни жогъиле председатель лап лезет де-
рафди.

Эжун ишму, гъетте ме шинируьм, ки духдер ме Хэд-
жижа свинарка бири гуфдире, е делуь небисдорум. Бе-
бей ме вой гердо: и чуй биёбурини, муьгІуьжузи! Эгенер
у обур — хьурмет эни сипре рушмере мигуьрдге, и беде
муьгІуьжуьзе э чум пире бебей хуьшде нидоно. Меш
гъол-могъол сохде э юревоз мугум: эз туь имугьой буй
гъэлифоирехуно оmore, ме э туьревоз э е хуне зигъисде,

эз е гъоб хурдегоре одоми нисдуым, и бинэхуре хуггьо эритуь зиедиге эз сокити-саламати ме, эз номус ме, эдее рафденуым эз и хуне, оворе биренуым.

Рафдуым, неденишуьруым э минетгьо, гӀэрсгьой эн духдерме...

Эз и кор бире эйло, и гъэретиконе хуг э ме веноре дердгьо, куьгъне ярагьо гене гуйге тозе бисдорут!

...Эзи 50 сал пушо мере е гъопо бирени сенгъэлуье хори бу. Э у хори кошдебуьруым суьмергъэндил. Суьмергъэндил вероморебу хуб, вишере хуно. Оммо хуггьой вишеи дадалмиш бире э и суьмергъэндил, гьемешев мио-морут мохорундут, михурдут, пуч мисохдут мэхьсуьле. Мугум э дуьл ме: «хуггьой терс, ме дивун ишмуре мидуьм, поит егиле». Е шев оморум э суьмергъэндил, дегешдуьм э хори, хуьшдере э луьгегьой доревоз пэхьни сохдум. Денишируым. Е сэгӀэт, дуь сэгӀэт, се сэгӀэт — хуггьо веде нисди. Пушой, себэхь эдебу бире. Эз дегешдеш вомунде, гьолок биребуьруым. Эз хиникиш, немиш э шуьгъэм ме гуйге бэгъгьо эдебуьруьт вежегьисде. Егилейге миденуьшуьм мивинуьм хуьр-хуьр зерезере эз шори дуь хуг эдее оморе. Пушой хуг гье э ён ме оморе расиремунде, вэхуьшдуьм эз жигейме, ведешендуьм хэнжеле э е зарбовоз вогъундум э гъэбуьргъэй хуг. Хуг визг зерезере е дуь гиле черх хурд, песде шиши омо э серме, э серевоз венгесд мере, э тиже дондуй хуьшдере-воз пара сохд те осгъу буд эн занимаере.

Е шеш мегъ ёралуь бире э кун хьэлов офдорум. Хос бире вэхуьшденге фурухдум хоримере, пул эн мере хуб сохдебугьо хьокиме эри доре. Э гьечиревоз ме мундум пулсуьз, хрисуьз, корсуьз. Чорей ме небисдо пой-педе, шуьгъэм гисне, кишд рэхьо рафдуьм э Баку э сэгӀбу сохденигьо завод дарафдуьм эри кор сохде. Гье инжигеш, гъэдой нэхьс, и хунэхеребе хуг терс шэхьитуре хуно э ме омо гъэсд бисдо.

Егиле оморебуьруым э столовой эри чи хуьрде. Официант мере до шиловой гушд дери. Эз ишму нэхуш, чилеймере хурдум, эдембируьм вэхуьшде рафде, егилейге киниге зарифатиге, расдиге мугу эз ме:

— Эй Хьэсен, ту эз гуьлом бейхэбери, у э бишбогъту э жигей гушд гови, гушд хуги донеребу, туьре хэр сохди, хурдей, хьэ... хьэ... хьэ...

Коргьой э метелегьо гуьгьоре хуно... «делуь диди, зблогь инонди». И гофе шиновусде сэгӀэт ху зе вешенд

э мазалай ме, гуьрдуьм и хьэремзедее официанте эз ховоре-жаржигьой ю, венгесдуьм э хори, те суьсд, хуни-хэмири бире куфдум-куьшдуьм.

Омо полиция, гуьрд берд мере э гъэземет, се мегь дошд, песде рэхьо сохд. Гьегене мундум корсуьз, пул-суьз, гисне.

Оммо сеймуьн луб — гъэзоб э ме омориго эз товун эни шэхьитуе хуг, эз гьеме гъэзобго зиди. Те имугьоиш дуьл ме эз у кор ералуьни. Негьогъ нисе гуфдиренуьт: «ярай эн жендек хос мибу, ярай дуьл хос нибу».

Кутэхьи гоф, е сал гирошде бэгъдо ме эз и кор бире эйло, рафдуьм э Тифлис, поисдуьм фейтунчи э ки е Гю-шире жогьиле гедей эрмени инжинер — землемер. Ме ире э фейтун не карасдигьой землемери энуревоз гьер руз бердембируьм э чул э више. И хозяинмере е раче жогьиле хэгьер бу, Аракс гифдирениго, гьечи рач бу, егиле уре одоми диренге, егилейгеш эри дире хьэсрет мунденбу. Оммо оморенит диренит мереш, чуьтар буь-руьмге у вэхди, 22 сала гьисдики. Косиб бируьм, эз гьуьлом хэбер-суьрогьсуьз бируьм, оммо испогыие жогьил бируьм. Омбара духдергьоре эз ме хьэз оморембу. Эхир-ки чуь гуьм эришму, коргьой гуьгьоре хуно «Гуьз гуьрди, гевил сойди», сэхд ошугъ бисдорум ме э и дух-дер эрмени, Аракс. Э хов, э чум руз, э нуьшдеки, гешде-ки, и духдер эз дуьлме нисе ведарафдембу, чигьрет эн у гье э пушой чумгьойме бу. Веди бу, ки духдереш эз ме хош оморембу.

Е руз эз гьэйби-гьори гирошде, сур дуьлмере вокур-дуьм эри духдер, гуфдируьм ме уре лап эз дуьли-жуни хосденуьм гуфдире, усуьз зигьисде нисе дануьсденуьм. Аракс сер хуьшдере гьуз гуьрд, думит сохд. Дуьл ме э и туьтем э синейме гьуш э гъэвесе хуно пар-пар сохде, чуь мугуюге у и сэгьэт э ме. Эхир сере тик гуьрде, гуфди:

— Мере э туь е вэхдиш нидуь, Хьэсен. Ведеки мере эз дуьл туь. Дин иму бешгъэи.— Песде лове э гужевоз э хэнде веберде, гьенег кимси мугу.— Туь гушд хугиш нисе хурде имуре хуно.

Гьэгьер вешенд те гьингьине бинебугьоз ме, гене гье игьэреш и хуг кук сег омо э гьэре гьэриш бисдо. Эгеде чуь зобуне, бедхьисобе коргьои: дуьл туь эри е духдер эдее лов бире, оммо, уре э туь доре гьэмел ниёв, чуьнки дингьой ишму бешгъэуьт дуь эз еки, у хуг хурде, егьни ме нэгь.

Э жун ишму, эз у руз овло лап диеш э чум дире не-хосдум ме и хуге, гуйге келебей мере у куьшдиге, оммо диндог!этиш е гъедер эз чум ме офдо. Оморум вогошдум э Табасару, хэйли салгъо зеш не хосдум. Эзумогъой те имугъой е г!уьлом вэхд гиросди, гене у Аракс э ёрме, э хов ме оморениге, г!эйб сохдитгеш мере, дуьлме бил-бул, оворере хуно бире. Ишму дириритки, зурбое догъ венори э ме хуг. Гъеле гъэгъри-гъэзоб духдер меш омори сви-нарка бире.

Имугъой домундем э мэхътели чуй сохумге э духдере-воз. И пушогъо дорем нуьвуйсдем кугъоз эри одохлуй ю, Омар. У э салдати гъурлугъ сохде, нуьвуйсдемки, вал-лагъ, кор хьол-гъози ижиреи. Одохлуйтуь; Хаджижа, хьэрмэхъ хуггъо бири, свинарка бири, нуьвуйс е кугъоз эри эню, у хуггъоре эз хуьшде ибуд соху, белки э гоф туь семе гуш дошд.

Ди нуьшдем э сер соку, э пушой хуней эн е дусд ме, мивинуьм почтальон дигъ иму, Риза, эдее оморе. Эз ме мугу, эри туь эз Омар кугъози. Мугум гъечу буге, дир месох, веке кугъозе хун ебо чуй вериге. Эз елойге ме эриме думит сохдум, шори сохдум: «гъо, эгенер Омар дир несохде эриме кугъоз фуьрсориге, у э гофгъой ме разини, гъелбет нуьвуйсди э хьисобовоз эри одохлуй хуьшде чуй герек гъисдиге.

Оммо бие винишит ёбо и думбураш чуй нуьвуйсдиге эри ме. Коргъой гуьгъоре хуно: ме э чуй хэйл и э чуй хэйл. Нуьвуйсдики, бебе, туь эз Хаджижа гъэгъри ме-бош, у лап хуб сохди свинарка бири. Эз хуг дошдеи эришмуш, эри колхозиш, эри хуькуьметиш келе хэйри.

Дениш ебо гофе эз же зереге! Нэг!о, дие имугъой Хаджижа эз у хуггъо дес нивегуьру, одохлуй энюш э по-сой эн у биренге.

Эз Омар кугъоз вегирдебируьмгъо руз дуьл ме лап гъэреболугъ-догъуногъ бу. Мугум бурам сер кешуьм э куьгъне хьэрмэхъ ме, Мирзо. И дуь сали рафде э у сер некеширем. Эз дигъ иму те дигъ эн угъо е пенж верс рэхъ зиедте недери. Бурам дуьлмере веровунум, е меслэхъэт сохум.

Томбоку пур сохде кисей мере, офдорум э рэхъ. Оморум э ки Мирзо.

— Шохьонгум э хэйр бу, Мирзо — хьовир!

— О, эгъиббеттуь э хэйр бу, Хьэсен — хьовир. Хош омори, рэхъгъо-рузгъо очмиш сохдей, беле-филон.

нуышдим эри меслэхьэтгьо сохде. Оммо э дуьлме дери-
гьо гофгьоре нисе гуфдиренуьм гьеле. Эдее гуфдиреним
эз товун имисалине тэхуьл, ченгъэде э гелегьой колхоз
иму гусбенд зиед бириге.

Тоб недоре мугум:

— Ой, Мирзо — хьовир, кор тэхуьл нен мол колхоз
зобу нисди, хуби, усол гьисдигьо и кори, ки, гьейсэглэatine
жогьилгьо э гоф келетегьо нисе дениширенуьт, э сери-
вери хуьшде мундет.

— Туь дураз мекеш, биней гофе гу, — мугу эз ме
хьовир ме.

Меш мугум, ки биней гоф ини, духдер ме Хаджижа
э гоф ме неденишире, свинарка бири, мере биёбур сохди.

Мирзо суьпле хэнде сохде мугу эзме:

— Туь эз жогьилгьо гьэгьри мебош. Жогьилгьой иму
эз кими келе мердгьо амбар дануьсде, «эгьуьл ёшде
улмез, бошде улер», хубе кор сохди угьо фермай эн хуги
вокурди.

— Туь зарифат сохде, небуге э ме келег оморё? —
Мэхьтел бире пуьрсируьм ме.

— Не зарифатиш нисе сохденуьм, не келегиш нисе
оморенуьм, — мугу Мирзо. — Иму дуь сали фермай эн
хуги дошдейм. Эз колхоз фурухде хуггьо эз хьуькуьмет
э ме 2 гьозор монет зиед расири. 2 гьозор монет порине
волговушгьоре хуно э више, енебуге жапуьргьоре хуно
э сер хэрмон тигьи бире немунди. Гушд хугире эри хур-
де мере екиш межбур нисе сохде, оммо эз хуг пул ве-
гурде мере хуш оморё.

— Эгеде, — мугум эз Мирзо — гюси-диври бире — туь
е огьсэгьгьэли, э туь лоигьи и гофгьоре эри гуфдире?
Туь эдее дигьне глэйл — комсомоле хуно гоф сохде. Ме
э китуь оморем туь эри ме е рэхь ни гуфдире, оммо туь
мере деш эдее эз рэхь ведешенде!

— Туьчини хьэройчигьо э колхоз имуш бу, суьфделе
фермай хуги гуьнжунденге, — мугу Мирзо, — суьфде гьой-
гьуй сохдут, песде э дес ишу пул дерафдки, лэглэшу ши-
рин бисдоки, зугьун ишуре гуьрдуьт. Бура э хуне, дуьл
глэйлгьоре эз хушде дуьл хуьрд месох, угьо дануьсденуьт
чуь сохутге.

Вогошде оморум. Чуь сохум? Боришмиш бошум бу э
угьоревоз, бигьил чуь воисд ишуре сохугу, Мирзо эри ме
рэхь норере хуно, небуге?.. Эз е тарафиге ме эри ме
норенум ки у хуг дошденуьтгьо одомигьо чуь усали беге

эз иму. Эз ме хуг ху гуфдиорогор кини? Келе одомигьо э Масков, Ленинград, Махачкала хубе гофгьо гуфдиренуьт-гьо, эгъуьлменде книггьо нуьвусденуьтгьо, угьош эдее гуфдиренуьт, ки эз хуг дошдеи келе хэйри эри колхоз, пул, мол колхоз эз и кор деш зиёд мибу, гьечи-гьечу...

Валлагь, домундем э мэхьтели, чуй сохумге. Э духдер не доморевозиш мере дуьл домундеи сохде нисе воисде. Чуйтам сохум, эй хэлгь-хэлоигь, гуит эриме, е рэхь нит ишмуш гьери!..

ДОВИД — «ВЕЗИР» ХОН ЭН ТАБАСАРУ

Руз герми гьеминон бу, вэхд бичингьо бу. Руз гьечи герм бу гуйге чуйшме эдембу г'этош тигьи сохде э хори. Эз герми доргьо-кулегьо гьолок, лос бире поисдебируйт, жуър-жуьрегьош сес нисе сохдембируйт. Оммо неденишире э гьизгьин герми комбайн эдембу кор хуьшдере сохде гье э гьэд зими гендуйме дурунде, куфде, куьле-вуйше гьембиз зере.

Вэхд нун пишнеире хурде бисдоки, колхозчигьо кура бисдорут э гьирогь чой, э зир е келе серине жуьре тутдор, сер гуьрдуьт чи эри хурде. Эри бичинчигьо хэмзегьэрпузиш оврудебируйт эз бусдугьо.

Э вэхд чи хурде дуь колхозчигьой эн гьуншиие дигь Селим не Керим гуфдиренигьо, лапаткагьо э душ ишу вери, «руз эхэйрбу» доре бичинчигьоре эдембируйт ги-рошде. Исхьогь — келе мерд поюнд угьоре:

— Биейт гьуногь бошит, гьуншигьо, чи хурит,— гуфди у, теклиф сохде Селим не Кериме.

— НэгI, хьэлол ишму,— жугьоб дорут угьо,— иму чи хурдейм, гьейсэгIэт эдее рафденим бенде эри гьуьч сохде, г'ов амбарте биёв гуфдире э эрхгьой эн колхоз иму.

— Эз и серине хэмзегьэрпузгьо семе хурит,— мугу Исхьогь,— чуйш бисдоге, теимугьой иму дуь дигь э еки гьемише гьунши бирейм, имугьой дуь колхоз иму эдее э еки гурд бире, э хотур эн и кор семе нуьшит, гьуногь бошит, гуфди гене Исхьогь.

Керим не Селим нуьшдуьт вегуьрдуьт е келе гьэрпузе, бурурут, сер гуьрдуьт эри хурде.

— Ме э туь гуюм Исхьогь,— мугу Керим,— дигь иму нен ишмуре э еки дуьл мундеи небири, оммо дуь колхоз иму э еки гуьрд бирей эз дуьлме нисди.

— Туь э гофгьой эн у гуш мевени, Исхьогъ — холу, — гуфди Селим, гъоз эн гъэрпузе э хурдеки, — у эз гӀулом песои, хьэрмэхь куьгӀне ихдилотгьой.

— Туь лэгӀэи мере мезе, Селим, — гъэгъри бирере хуно гуфди Керим, — и ме гуфдиренуьмгьо гоф э куьгӀнетозеи ихдилот кор недери. Селим жогъилтеи, и ме гуфдиренуьмгьо гоф эри Исхьогъ тэхълиш омоге, у э сер мофдону, марасуь дузи эн гоф мере. Чувш бисдоге дин иму бешгъэи, иму э е колхоз бире э еки гӀэмел нийӀм.

И гофе Керим гуфдире мунде колхозчигьо э мэхътелиревоз денишируьт э Керим, сер гуьрдуьт э гӀэрей еки эри гоф сохде, хӀндуьсде.

— Туь эз расдиш, Керим, эз гӀуьлом е сад сал пес мунде одомире хуно эдее гоф сохде, — гуфди Исхьогъ. — Расди, дин иму жуροι, оммо иму не ишму гъемише э еки бирор бирейм: э е хори зигъисдейм, э гъэд е дигъ-жэгӀмет дебирейм, е жире партал вокурдейм, гӀэдотгьой иму, хосиетгьой иму, бӀхдгьо-гъисметгьой иму — гъеме е жире бири. Е дин иму эз еки бешгъэте бири. Э у дингьомесегьо кор бисдоге хӀлгъ э еки дусд-бирориш ние бу. Бебегьо-келебебегьой иму нен ишму, эн лезгигьо, табасаранигьо гъемише э еки дусд-бирор бирет, э еки кумек бире женг бердет э хонгьо-зулумкоргьоревоз.

— Дие гоф эн и кор вероморе бӀгъдо, — мугу Исхьогъ, — ме е ихдилот гуьм эришму, ишму гуш венит.

Колхозчигьо, э гъуногъьоревоз гъемееки э е лэгӀэ гуфдируьт:

— Гу гъери, холуй Исхьогъ, ихдилот туьре иму гуш дорим!

Исхьогъ рушгьой хуьшдере покурде, гъэйлей хуьшдере э лэгӀэ доноре, сер гуьрд ихдилот хуьшдере:

Зулумкоре хон

— ХӀлгъ иму пушетегьо зигъисдембу э догъгьо — дигъбонгьой Табасару, унжиге куьгӀне дигъбонгьой эн бебегьо-келебебегьойму бируьт. Эз кеьво угьо унжо зигъисдетте ме нисе дануьсденуьм, оммо ме шиновусдем эз келебей иму, уш эз бебешу, гъечи эз эрхэ те эрхэ, ки жугьургьой иму зигъисдембируьт э Догъисду, э догъгьой Табасару лап эз гъэдимие вӀхдгьо, гъеле те сердор эн ХӀлиф БӀгъдоди Абумуслим оmore э Догъисду, э гуж

лешгер нен гъилинжевоз хоригъой кесе вегуърде, дин хуышдере лов сохде. Гуфдиренуът, ки у Абумуслим эз и гъозори сесад сал пушо оморе одомини.

Эхирки, э жегъендем Абумуслим не Хэлиф Бэгъдоди э еки, гоф эн угъо нисди инжо. У келебебегъой иму унжо зигъисдембириуътгъо вэгъодо угъо э зир дес эн хонгъой Табасару дебируът. Угъоре моисдуътге хэлгъэ микушдут, воисдге мигъишдуът. Ихдиери эн гъеме кор: эн муълк, мол, нуышдеи, вэхуышдеи хэлгъ э дес эн хонгъо дебу.

Эз и сасад сал пушо е хон Табасаруре Довид гуфдиренигъо гъуллугъчи бу. У эри ёбонжэгъи хон шевгъо овосунегъо мухунд, эри эн у ихдилотгъо мисохд. Екиге Довид дануьсдембу эз чуй савзе чуй дерму сохуге эри лербе — яра хуб бире. Довид юш е эгъуълменде, обурлуе одоми бу. Э хотур эни коргъой эн у хон уре эз хуышде куьнд сохдебу. Уре хэлгъ «везир» эн хон гуфдирембу.

Е шев хон э сер э холи-болушевоз вараюнде тэхче дегешде, гъовой юш сорхуш, эдембу гуш дошде овосунегъой эн «везир» Довиде. Нимешев овосуне варасде бэгъодо, Довид «шев туь хуш бу огъой ме хон» гуфдире эдембу ведарафде, хон поюнд уре.

— Ме шиновусдем, — мугу хон, — туь эри кук туь Шуьмшуьн гъэруьс хосдей, дузи?

— Эри, хон, — жугъоб до Довид, сер зере.

— Гъэруьсире кей сохде?

— Буйругъ доритге, хон, э сер поизи.

— Хубе вэхди. Тозе гъорд э кендуьгъо дебиренигъо вэгъодой, тозе шороб — э хуьмгъо, — мугу хон, — Бошгу. Гуфдиренуът гъэруьс туь эхи лап рачи, сироте хуно ярашуьгъи.

— Согъ боши хон, туь гъэруьс мере ижире эри тэгъириф дореи. Духдере ме э кук ме лоигъи хосдем. Туь дануьсденики, кук меш, э согъитуь, хон, рачи, гъундуьри, игиди. Дие согъбоши хон, инжимш несохум туьре, бурам.

— Пой! — мугу хон келе-келе эз тэхче вэхуышде. — Туь дануьсденики, чуй гъонун норемге ме эри рэгъиет ме...

Довид гъе усэгъэт дануьсд чуй дериге э дуьл хон, ранг ю зерд бисдо.

— Э чумме хуш биевгъо дуьхдер те ёбо э шуьвер доре оморе суьфдеи шев бие э меревоз хисуь, — мугу хон дуь чуме э сифет Довид доноре.

Хон и гофе гуфдиремунде занигьой эн «везир» Довид гуйге бурри, у офдо э сугъразани э пушой хон, десе э сине зере э минет-ловоревоз гуфди:

— Хон, ме ченд салгьо туьре гьуллугь сохдем, эз сер суьфрой туь нун хурдем, хосденуьм и коре месох, сипре руш мере э номус медеше, е теке кук мере бедбэхд месох. У муьрдере э герде мегуьруь и номусе э герде ни-вегуьруь, хон!..

— Вэхиз!— э хьэрой ве гьэгьревоз мугу хон, чум-гьоре чарунде,— ме э мисурмугьоймеш рэхьм нисе сохденуьм, туь жугьур биреки э руйме поисде! Гоф ме гофи. Сер туь нен кук туьре эз герде жейле бире нисе воисдениге, гIэруьси бире мунде духдере суьфдеи шев мифуьрси э киме. Дие имугьой бура!

Довид омо э хуне эз дерд-дуьлесди ичку хурде пиён бире одомире хуно, ранг ю рафде, сер ю гьуз, нуьшд э сер нимдер. Шуьмшуьн эз гьовой бебешу дануьсд, чуь кориге омор э сер энУ.

— Бебе, негуи туь э ме, туь гьечи могьбул, юхсуле хуно эричуьниге. Белки э туь дегмиш бирегор, дуьлхуьрдие гоф зерегор бири. Гу э ме, ме эричуьнуьм дие?..

Довид э дуьледердиревоз э сифет гIээзизе кук хуьшде денишире гуфди:

— Мере бикеф, дуьлхуьрд сад пой сохде хуб бу эз и коре хон э сер иму овурдеи. Ме мугум эз хотур ме э ки эң у гьуллугь сохдеи уш э ме хотур мисохуге. Вединики, хонгьо-беггьо, шогьгьо-султангьоре гьемере дуьл гуьрги дери, эн инсони недери.

— Гу бура бебе, дуьл мере хьэл месох, чуь гуфдириге хон э туь,— э сугъразани вэхуьшде э пушой бебешу ноле кеширере хуно гуфди Шуьмшуьн.

— Э хэлеф ме, зугьун ме нисе рафде эри гуфдире. Негуфдируьмгеш эз и е кор бегьем нисе бире. Хоне воисдени одохлуйтуьре, одохлуйтуьре..

— Бебе, весси, дануьсдуьм,— буьруьж дешенд Шуьмшуьн хэнжел расире одомире хуно.— Ме гьейсэгIэт мурам у элчэгьэ хоне себэхьэ э чум дире нигьуьлуьм. Е ме бие муьруьм, енебуге у..

— Пой, мара,— мугу Довид.— Туь жогьили, туь эз туьнди дуьлтуь гоф сохде, эз эгьуьл гоф нисе сохде. Гуюм гьери туь хоне куьшди. Себэхь э жигей хон кук ю, енебуге бирор ю мипою, гене ишуре воисде гуже мисохут э хэлгь, туьш эз гIэре мурай, одохлуйтуьш мурав.

— Бебе, сер мере э сер тевериш воноге номус ме и коре нивотову.

Довид, эхирки, гьемин сохд кук хуышдере, имид до уре, ки у эри эни кор е чоре миофу гуфдире. Шимшуын э и гофгьой бибешу имид бире е кем гьелелуьге сокит бисдо.

Се руз гирошде бэгъдо, хон до фуърсо одоми э посой Довид биев гуфдире э ки ю. Довид оморенге, хон пуърси хьол-руз юре, мугу:

— Туь эз ме бикеф бирере хунои, гьи?

— НэгI хон,— мугу Довид.— э гьул беге лоигьи э гоф огьой хуышде эри гоф оворде. Буърж мени гьер метлеб туьре эз десме веровгьоре эри э жиге оворде.

— Баракаллагь Довид, баракаллагь,— мугу хон, шори сохде.— Гьечу буге имугьой екем шоробиш хурим, туыш эз у ихтилотгьо е ихдилот сох эриме.

Гьуш э гьэфес

Хон эз шороб е гьэдер пиён бире, хуышдере э сер тэхче ён доренге сер гурд Довид ижире ихдилоте эри хон.

— Гуш вени, хон, е севдегер бу. И севдегер гьеёбо эри е сали-дуьсали э кервугьоревоз э дуре вилеетгьо мол бердембу/эри фурухде. Ебо пушой э рэхь ведарафдеи. У омо пуърси эз чор зен хуышде, эз кукгьо-духдергьой хуышде, эз гьерки жиро-жиро, эз у дуре вилеетгьо эри ки чуй бэхш биёруге. Гьермерд гуфди э севдегер юре чуй воисдеге. Эз бун хуней эн севдегер е гьэфес суърхи дуллу бу. Э у гьэфес е раче ранге-беранге гоф сохденигьо гьуш дебу. Севдегер сере тик гуърде дениши э гьуш, мугу:

— Ой гьуш, эри туь чуй бэхш биёрум?

Гьуш мугу:

— Мере бэхш герек нисди. Эгенер миданиге э Индистон, э ватан ме рафденге, э куьндигьой эн у е хори-ни, чор киной ю гюви, хори ю гьеме гуьл не емуьши, унжо келеи бирорме зигьисде. Бура унжо, эз ме эри эню «салам», ди, гуки, ме согь-саламатуьм, э гьэфес суърхи эдее хурденуьм-нуышденуьм.

— Бошгу,— мугу севдегер.

Эз у рузевоз гирошд е сал. Севдегер э ченд вилеетгьо рафде, молгьой хуышдере фурухде, э пулгьо-бэхшгьоре-

воз вогошд согъ саламат э ватан хуыште, э ки зенгъо гІәилгъой хуыште. Эри гьер мерд чуй ишу гъэдэгъэ зере-буге ужире бэхш до севдегер угъоре. Оммо э гъуш у е доне гоф негуфди. Гъуш тоб недо, мугу эз севдегер:

— Огъо, туь э ме е гоф нисе гуфдире, эхи?

Севдегер жугъоб до:

— Валлагъ, мере нисе воисдембу дуьл туьре хуьрд сохум. Ме рафдебируьм э у туь гуфдире жиге, дирируьм бирортуьре, гьетте туь э ме гуфдире гофе э у хэбердоре, у гье у туьтем офдо муьрд эз лигей дор э хори.

И гофе гуфдире мунде гъушиш живзере офдо муьрд. Дуьл севдегер могъбул бисдо, вокурд дер эн гъэфесе, вегуьрд гъуше, фегъм сохд, мивини — шуьли, эз расдиш муьрди. Медировуну гъуше мишенуь э хьэът. Э хьэът эн севдегер богъче дебу. Гьетте севдегер гъуше шенде, гъуш ебойге зуьнде мибу. Пар мизенуь, мивируьхуь марав э луьгей дор. Севдегер гъогъ-перт мибу мумуну э жигей хуыште, мугу:

— Эй гъуш, и чуй кори, и чуй луби туь э ме омори, вогорд бие э жигей туь, ме хуте бирем эз мэгІнигъой туь кеф вегуьрде, туь суьз ме гъэрол нигуьруьм.

Гъуш мугу:

— Имугъой гуьом эри туь чуйтам ме и лубе э туь оморемге. Ме дануьсденбуьруьм, туь мере эз и гъэфес рэхъо нисохди. Эри гъуш лигей эн дор эз гъэфес суьрхи зиеди. Гъэземете эз керпичгъой суьрхи нен нуьгъреиш вокурдге, гъэземет гьисди — гъэземет. Чуй хэйр бу эри-ме, ме э у гъэфес туь дери, эз зарал бэгъэй. Мере пардуш дори эри гъэнет зере, эз зир гъово нен чуйшме эри гешде, чум дори рачи-бэхдеверигъой гІуьломе эри дире, дуьл дори — эз и хубигъой эн и гІуьлом хьэсрот эри вегуьрде. Оммо туь э фикир нисе вегуьрдеки мереш дуьл дери, войгегъо, хьэсротгъоймени, эри азади — хуьроми зенде оморем. Туь дирейгъо бирор ме немурди. У гьечу э вогънеки офдори муьрди туь э ме гуи гуфдире, меш гьечу хуышдере э муьрдеки венуьм, туь мере ведебери шени гуфдире.

Дие имугъой бура севдегер, ченд салгъо жоллод жун ме бирейгъо. Эз гъэфес э азади хилос бугъо дие муьрдгеш э гъэфес вогошдере э герде нивегуьруь. Ме рафдуьм.

Гъуш учмиш бисдо рафд э дуре ватан хуыште.

— Хубе овосуне хунди туь эри ме Довид — мугу хон.— Эз хотур эн и кор себэхь туьре е хубе чухгьой могьути бэхш мидуьм.

Хов эн хон

Хон эз хурде шоробгьо, буле хурек огьир бире дегшд хиси гьетте «везир» Довид рафде. Согь шев эз шороб ве амбаре гуруне чи хурде у жуьр-бежуьре ховгьо ди. Э е хов мидениши мивини э дигь сес гьовол-зурнов эн г^эруьси дери. Песде гьебо дер хьэрем эн хон вокурде омо, дуь нуькер ю эз дуь гьул тозе г^эруьс эн гуьзеле Шушен гуьрде диговунд, поюнд уре э пушой эн хон, ишу ведерафдуьт.

— Туь эз ме шиновусде тэг^рифигьош зиэди,— мугу хон, ношумой ю бил-бул бире духдере диренге.— Туьчуьни раче сере ме эз дес рохьо нисохум, э сер эн гьеме зенгьой хьэрем ме туьре звер мисохум.

Хон эз хьурш эн эшгь дуьл хуьшде битоб бире э лерзире десевоз теретэг^ди э гужевоз суймиш сохд духдере. Дес лов соху, духдере гьэл гуьруь г^уфдире, бирден миденуьшуь мивинуь Шушен э гьуш чаруьсде эз г^эрей десгьой эн у пар зере вирихд, учмиш бисдо дур э гьилгьили асму.

Хон делуьре хуно, э хьэрой нолезеревоз хэбер бисдо, огол зе э утогь ю хисирембугьо нуькергьоре мугу:

— Гьейсэг^эт, г^эруьс эн «везир» Довиде — Шушене биерит э киме.

Дин иму журуш гьисдиге иму — бирорим

Бэгьдовой нимсэг^этиге нуькергьо шуш нефес гуьрде, ранг ишу хоке хуно оморут, мугу эз хон э дигь е доне одоми недомунди, не жугьур, не мисурму. Э говдуй, «везир» Довид дуь одоми домунди: раби Ситгьил не молла Керим, десгьо-пойгьошу бесде, э расеревоз э ен овхур эн хэр дегешдебируьт. Хон, эз дигьгьо нуькергьо-човучгьой хуьшдере кура сохде, ерэг^лемиш бире, э сер г^эсбгьо венуьшде рафд э посой эн «везир» Довид, нен жэг^мет дигь.

— Е гьемей энубгьоре гьирмиш мисохум,— г^уфди хон,— енебуге угьоре миерум, деш дувойно бигор менуьм

э сер ищу, вой мисурму, вой жугьур, «везир» Довиде не кук юре микуьшуьм, жендек ишуре э пушой сеггьо мидешенуьм, Шушене мегируьм эри ме.

Бигьил дердежер бире хон буравгу э посой эн «везир» Довид нен жэгмет дигь, ме ихдилот энугьоре гуьом эришму.

Дуьимуьн руз, «везир» Довид гуфдиренге э кук хуьшде, ки сабуьр сох, у е чоре мисоху эри эни кор, шохьонгум у э хуней хуьшде огол зе келе мердгьой эн дигье: жугьургьореш, мисурмуьгореш, мугу эз угьо:

— Иму инжо кура бирейм — келегьой эн жэгмет эн е дигь. Дин иму журош гьисдиге, иму — бирорим. Э сад салгьоревоз иму жугьургьо э и догьгьо э ишмуруз э еки зигьисдейм, э сер е хори, э зир е асму. Э е хори эз деде бирейм, э е хори допученде омореним. Гьемейму е жире партал вокурденим, гьемеймуре е жире гэдотгьой, э шори юхсули — гьемише э екиревозим, гюв-гэил иму дуй э еки бироре хуноют, э еки келе биренуьт. Э гьемейму е гуж вери. Хон э иму, э жугьургьош гье ужире гуж сохде, э ишму сохденигьоре хуно: эз бигори кор сохде эри энү, эз хэрж вечирей эн хон э говолгьой иму гендуьм недомунди, э кендугьойму — гюрд. Те кей мотовим иму и пиёнискее зуьное хоне, гэрьюсгьо-духдергьоймуре пуч соху, номус имуре хуьрд соху!

— Гоф туь мундгеш Довид, — мугу е жундуре келе мерд жугьур. — у туь гуфдирегьо гьеме дузи, оммо чуй вороморе эз дес иму. Хуькм, гьувот э дес хон дери, гье у девр бебегьош гьечу бири.

— Эз и дигь, эз зир хуькм эн и хон рафде гереки. Ме дануьсденнуьм э лой нуькерей Самур буле, чогуэ хэвлете хоригьой, вишегьой, бурайм унжиге мескен зере нуьшим эриму э кифлетгьой имуревоз, — мугу Довид.

— У эз сер рафденигьо кор нисди, — мугу малла Керим, — Гьурон не пойгьэмбер эриму, мисурмуьгьо несигэт нори, э доре дерд туь туьре тоб бугу, сабур бугу. Имуре эз жигейму жуьмуьсде герек нисди.

— Дуз гуфдире малла Керим, — гуфди раби Ситгьил. — Хуькм шогь, падшогь, хон эз худои. Гьерки э руй хон поисд, э руй худо поисдере хунои. Э у гуьломиге худо имуре эз хотур кешире зэхьметгьой иму э женнет мигьилуь, марайт эз жигей ишму.

— Э туь малла Керим, э туь раби Ситгьил ижире гуж, ондум э хэлгь веригьо мебисдоге ишму ижире гоф-

гьоре нигуфдирит. Дузи, Довид, гофгьой туь, весси иму эз дес эн хон вотовусде дердгьо, имуре э гоф туь разини,— гуфдируьт гьемеекки.

Малла Керим не раби Ситгьил рафде хэбер недует гуфдире эз товун эн и игьрол ве меслэхьэт эн жэгІмет, угьоре э буйругьи «везир» Довидевоз дес-пойгьошуре бсде дешендуьт э говду.

У шев «везир»— Довид хоне те пушой себэхь э гоф ихдилот гуьрденге, жэгІмет дигь куч-кучмол ишуре э гІэребе, э гІэсб, э хэр, э гов, воноре шев торики ведарафдуьт эз дигь, эз лой догь э тараф мейдузе хоригьо эри фураморе. «Везир»— Довид эз ён хон ведироморенге гьово гьэронлугь пушой себэхьи бу. Э дигь е доне кес недебу. Э звер хинике асдарагьо шевчирогьигьоре хуно эдембируьт товуш доре. Довид э гІэсб вери гьеме хьэетгьоре гешд, э е хунеш е доне одоми недебу. Э ён хуней эн Хьусейн нэхирчи расиренге мивини сес гиристей соворе гІэил эдее оморе. Гье у сэгІэт фурамо эз сер гІэсб, дарафд э хуне. Чор дивор эн хуне буш тигьи бу, э куьнж хуне е гуфере э гІэилевоз бу. Эхьисобевоз теретэгІди, зенгьой хуне дуй э еки имид бире, фурмуш сохдет и гІэиле, гьэриш бире э жэгІметевоз рафдет. «Везир» Довид ведировунд гуферере эз хуне, вено э гІэсб, э пушой хуьшде гуьрде уре, рафд э посой жэгІмет.

Э тозе хоригьо

Суьфде угьо эз догьгьо фураморенге мескен зеруьт гье э и жиге дигь э гьирогь Гиргоручой, эз иму веди гьисдигьо. Хэлгь нум норут и дигье «Довид гьэле». Эз умогьой те имугьой ченд салгьой гІуьлом гирошди, нум эни дигь гьейсэгІэтиш «Довидгьэлеи». Песде «везир» Довид меслэхьэт сохде э келегьой жэгІметевоз, норут ки, хон э нуькергьой хуьшдеревоз инжо миофу угьоре, гьушу кура сохде миёв э сер жэгІмет. Э гоф эн Довид де нишире угьо гене э куч-кучмолевоз оморут э и жиге дигь иму, Муьшгуьр. Чор тараф эн и жиге у вэхди бу хэсде више. Инжиге сер гуьрдуьт суьфде дуразе гьэзмегьо эри е ченд кифлет эри вокурде. Дигье нум норут «Нуьгедигь», гуфдиренуьт э зугьун фарси, нуьг — тозере гуфдире, егІни, «Тозе дигь» Эз е тарафиге нуьгедигьигьо сер гуьрдуьт богь дешенде, дор тегьенг кошде, хори оводу сохде эри хир, зими, бусдугьо кошде.

Се мегъ гиросше бэгъдо эз и кор бире эйло э дигъ нушундут глэруьси эри Шуьмшуьн не Шушен. И суьфдеи глэруьси бу э тозе дигъ. Эз бигор хон холос бире одомигъо сер гуьрдуьт эз дуьли шори сохде, вежегъисде, кеф сохде. Ебойге э вэхд гъизгъин глэруьси хэбер лов бисдоки, хон Табасару э нуькергъой хуьшдеревоз омори тембихь эн хэлоигъэ эри доре. Те хэлгъ-жэгIмет хьозури хуьшдере дире, нуькергъой эн хон шиши э гIэсбгъоревоз диromo э дигъ. У вэгIдои туьфенг тапинже небу, ерэгъ бу: хэнжел, шимшуьл, тиркому, пое. ЖэгIмет эн дигъиш, жугъур-мисурму, мерд-зен, эз келе те чуькле гьер мерд чуь э дес ю офдоге дарафдуьт э женг э нуькергъой эн хоневоз.

— Бирору,— мугу руй бире э ки жэгIмет, келе-келе «везир» Довид.— Нигилим хоне ве нуькергъоюре имуре дуборе э гъулиети венгесде. Е мимирим, енебуге азаде одомигъо мибошим, бироре хуно э еки мизигъим. Рэхьм неберде э жун ишму куьшит дуьшмере!

Э жигей шоре сесгъой гъовол-зурнов, чеке-чек, хэнде-вежеисде исэгIэт э дигъ лов бисдорут сесгъой жевгъ, хьэрой ве нолей эн яралуьгъо, шихьиней эн эз женг серсон бире гIэсбгъо. Эз гъеме дилбош, э жуьргIэт ве сегъм-суьзиревоз хэнжелгъо э дес дери женг бердембируьт э десдей нуькергъой эн хоневоз жогъилгъой дигъ — Шимшун, Абдулла — келеи кук Хьуьсейн нэхирчи не угъониге. Келе мердгъо кимигъо э хэнжелевоз, кимигъо э пое-гъоревоз, зенгъо э тухмохигъоревоз э кемер еки поисде бир не бир э жогъилгъоревоз эдембируьт женг сохде э нуькергъой хоневоз.

Амбардеки эз угъо пуч бисдоруьт. Оммо эз жогъилгъой дигъиш амбаргъо сер норут э и женг. Еки эз нуькергъой эн хон э нокуми э зарбевоз зе шимшуьле эз синей эн домор.

— Бебе! Шушен!— э муьрдеки хьэрой сохд Шуьмшуьн.— Хуьшдере э дес медит!..

Нуькергъо миденуьшуьт мивинуьт э жэгIмет вороmore нисе бире, е ченд гъэзме, тоегъой гиёве сухунде вихдуьт песово.

Женг сокит биренге, жэгIмет кура сохд мегъитгъоре, эри гъеме векендуьт э гъирогъ дигъ е келе гъовре.

— Бирору,— мугу эз жэгмет «везир» Довид эз чумгьой ю воруже хуно гIэрс рихде.— Э гъэд эни муьрдетгьо жовонгьо деруьт жугьургьош, мисурмугьош, оммо гьемей эн угьо эз дес эн е дуьшме муьрдет, эз хотур эн е метлеб муьрдет — эз хотур азади иму. Унегуьре гьемей энугьоре иму э е гьоврей бирори гьовре сохим. Бигьил и гьоврей энугьо биёру э ёр зиндегьо, иму муьрде бэгьдо эн гIэилгьо, нишрегьойму, ки, иму гьемише э еки бирейм, э еки зигьисдейм, э еки гьовхо бердейм эри азади иму. Эгенер иму эзинбэгьдойгеш э еки дусд бисдоримге, э иму кес ниворов, эз имугьой те гьиймет гIуьзет гердо эри азади ве бирори иму сер ишуре норетгьо балагьоймуре.

— Гуьзет гердо! гIуьзет гердо!— шовгIоре хуно гуфдируьт гьемееки келе-келе.

НОМУС ЭН КИЛЭХЬ

Э пушой эн е чуйкле станция, эжеки э гIэрей эн Дербент нен Самур, чор тарф ю више ве сэхьэро гьисдигьо, поисд пассажирский поезд. Эз песини вагон фуьрамо-руьт се одоми — дуй мерд не е зен. Поезд е-дуй минуьт поисде бэгьдо, буьруже хуно дуду зере рафд рэхь хуьш-дере, оmore-оморе пэхьни бисдо эз пушой чум.

Еки эз мердгьо гьуз бире э гужевоz вегуьрд эз хори е пура келе туморере, вено э кул зен, бесд э расеревоz. Песде гьерсееки офдорут э рэхь: мердгьо дес — тигьи э пушо, папрус кешире-кешире, келе-келе гоф сохде э дуй екиревоz, зен э песо, э зир гуруне шеле кемере гьуз гуьрде.

Чуьшмей шохьонгуми суьфделе пэхьни биребу э песой више, оммо руз гьеле очугь — очмиш бу. Гьирогь эн асму гуйге гуне доре гIэтош гуьрдебу, зерди зере велггьо э лигегьо су гуьрде эдембируьт сухде. Эз эвир э нефес одоми верафдембу буй эн пажире велггьо, савзегьо, неми.

Суьфде угьо рафдуьт э гIэреберэхьи, эз гьэд куьле-вушгьо, дурунде зимигьо, песде оморут ведироморут э ён хир.

Э тен мердгьо эн гьердуй е жире партал вебу. Э сёр ишу килэхь, э пойгьошу шовол гелифе, герде верие чек-мегьо, руйшейни. Еки эз мердгьо бу огьиле одоми, пен-жогь — шасд сала, сипре кутэхьэ рушгьо, келе биггьо, гьуьж дироморе лэгьэре сифет эн у гьошгьобогьлуй бу, чумгьой эн у дениширембуьруьт э иловле, э одоми шек сохдере хуно. Юлрэхьи эн у бу жогьилте одоми, гьуьн-дуьр, сер-бигь чире, э синей ю медалгьо-орденгьой довгIои вери.

Жогъиле одоми дениши э локгъой эн хир, э эхэре дечире оmore дурунде дерзгъо, гуфди э огъиле мерд.

— Дануьсдени чубиге, лелей Мусоиб,— гуфдиренуьт иму эи зуригъо хире микорим, мидуруним ежирейге, э тозе тэхъэревоз, э мошиневоз, меселен гендуьме кошде, дурунденимгъоре хуно. Э ме и гофе гуфдири э шегъер е хундегоре агроном.

Огъиле мерд сере сэхд жумунде, келе-келе мугу:

— У биренигъо кор нисди, Мирзо, чолтуке эри кошде э глов амбар дошде воисде, локгъо бие вокурде биев. Нэгъо, инжо кор машин нисди. Эз хэйр эн у зарал эн у амбари. У эс сер рафдение кор нисди. Бебегъо-келебегъой иму эз иму кем недануьсдет, угъо эриму чуьтаре гъонун — парадке нориге эри чолтук кошде, хир воро-вунде, имуш гъечу бие сохим.

— Бэхшлемиш сох лелей Мусоиб,— мугу Мирзо,— э ёр туь мундиге, гъе у вэхдгъо, суьфделе колхозгъо биренге, кими келе мердгъо гъейсэгъетинейтуьре хуно гуфдиренбируьт эз товун эн гендуьмиш, егъни, гендуьме э десевоз шенде, э десевоз дурунде гереки. И коргъо кор мошини нисди. Оммо гоф эн угъо дуз неведиромо. Туьш дануьсдени, ки имугъойле иму хорире э тракторевоз гъугъэр зереним, кошденим, э комбайневоз дурунденим, вечиреним. Гъеми кор иму асанд бире, гъемиге хубе тэхуьл бире.

— Гендуьме берде э чолтукевоз той месох. Гендуьм-гендуьми, чолтук-чолтук.

Мирзо де э хъужет непоисд э келе мердевоз, дануьсденбу хосиет эн уре, хъужеткор бирен эн уре.

Е гъэдер вэхд угъо рафдуьт гъечи гоф несохде. Гъово оmore-оmore эдембу торик бире. Вишегъо, кулегъо, те-пейгъо гъэргъ бисдорут э торики эн шохъонгуми. Руй асмуре дегуьрдуьт келе булутгъо, эз дуригъо омо сес гром-гром, биренгъине дегеси, гъе усэгъет муьрд. Песде гъеебо кулок вокурд. Велгъо лерзируьт, луьгегъой дор-гъо лой-лой хурдуьт.

Е сэгъет мибисдо дуь мерд не и зен э рэхъ офдоре. Те дигъ рафде расире мундебу гъеле дуь-се версигеш. Мердгъо диренге ки зен лап песово мунди, э гъирогъ више поисдуьт, денишире те зен оmore расире. Угъо поисдебируьтгъо жиге э гъирогъ рэхъ е офдоре пире дорбу. Зе омо но шелей хуьшдере э сер дор, покурд э гъулбулши хуьшдеревоз эрэгъалуье сифет хуьшдере. Эз у е

ченд луйнг гъирогъ поисде мердгъо эдембируът папрус кешире. Гѣтош папрус эн угъо шевчирогъигъоре хуно э торики шев дегесирембируът. Оморе-оморе сес гром-гром эдембу гужлуъ бире. Гъебо эз келе биренгъине е дэгъ-дэгъэ лап товуш бисдо хори, жиге, дор, буй-балай эн зен, келе, бордоре шуьгъэм эн у, раче гиргине пура сифет эн у.

— Ченгъэде мибу зен хосдейтуъ, Мирзо?— пуърси Мусоиб сере чарунде э лой жогъиле зен.

— Эз фронт оморенге хосдем,— екем гѣйбкеширере хуно гуфди Мирзо.

— Гѣзил-меил небири туъре гъеле?

— НэгІ, лелей Мусоиб,— Песде лов ю э шоре хэнде верафде Мирзо мугу эи зуригъо миѣ бу. Эз хотур эн и кор рафдебирим э шегъер, чем-чи, герекире эри восдоре.

— Хуб, хуб,— э дуълшориревоз гуфди Мусоиб. Худо туъре е хубе кук до, худо гъишдге, туъре кук биренге миѣм э хунейтуъ. Туъ е гъуногълугъи бие сохи эри гъемей дигъ. Туъре эз гъеме э колхоз трудоденгъо амбари.

Эз дуъл Мирзо е ох ведиромѣ. Мусоиб гъе у сэгІэт гуьзгъулогъи бире, шек сохдере хуно мэхсере кимси мугу:

— Не буге терсирени пул амбар хэржи мибу гуфди-ре туъре?

— НэгІ, лелей Мусоиб,— мугу Мирзо — мере гѣйиб месох, ижире шеле эри эн зен бордор э ижире рэхъ гурунди...

Келе мерд э гоф эн у гъе э ебо жугъоб недо. Мирзо э дуълдэгъдэгъэиревоз дениширебу у чуй мугуюге. У эри хуьшде думит сохд ки, келе мерд исэгІэт мичаруъ мугую эз у, ки гѣйб меѣвгу туъре эз ме, веги шелере эз зентуъ, бигъил у супой биев, небуге э ижире шелеревоз эжун эн гѣилиш гъэсди, э жун эн зеш.

Оммо э жигей эн и гофгъо Мирзо шиновусд гоф-гъойге:

— У гъелбет дузи, гъечуни,— э хуьшде домундере хуно мугу Мусоиб.— Оммо туъ э ме гуш вени: зене эз у коргъо гъичиш нибу. Зене назуре хуно хъофд жуни. Зен э шуьверевоз гъисдики, э шуьвер лоигъ нисди хэре хуно э кул хуьшде эри шеле кешире. Э сер мерд сефги неве, килэхъ вери. Номус эн килэхъ эз гъеме кор зеври.— Песде диракуьсде одомире хуно муър-муър сохде-

сохде мугу. Э ме чуйи, ме гуфдируым гоф мере, туйре чуйтам воисдге, гьечу сох.

Мирзо исэгIэт иллогьки амбар пешму бисдо и келе мерд юлрэхьи эн угьо бирей. Эгенер и огьсэггэл нибисдоге э угьоревоз, у туф дешенде э гьемей эни гьонунгьой куьгьне гIэдоти, моно шелере э кул хуьшде, зере мигьшд супой оmore. Уре исэгIэт эз хуьшдеш эз Мусоибиш гьэгьр омо эз товун эн и кор.

Биренгьине не сес гром-гром поисд. Оммо хинике неме кулок шеви деш сэхд бисдо. Сер гуьрд эри эз гьово чиг шенде.

— Огьо,— э дуьлпосоиревоз мугу келе мерд — те иму туьлкигьоре хуно тар бире рафде, э дигь расире гереки.

Воруш расире э велггьой доргьо эдембу шур-шур сохде, рэхьгьо сер гуьрдуьт эри тар бире. Э пой нореки пой одоми шумол рафдембу, малад э тепегьоревоз вогосирембу э кун пой.

Партал эн жогьиле бордоре зен тар бисдо, дэхси, рэхь эри энду деш гурун бисдо. Оммо косибе зен хьэрекет сохдембу эз лэгIэй хуьшде е гоф, е шуйкеет эри неведировунде, кемер ю сэхд дорд дорембугеш. У э хэел-гьэигьуй эн е фикир добу: худо меёро пою суьрт рафде офдоре нерав э шелеровоз.

Э куьндигьой дигь оmore расиренге ворущ омо дурфуре хуно. Э сер гьуьндуьре тепеи угьо э гирошдеки дируьруьт чуйтам э пенжерегьой дигь е рач лампегьо сухдембируьтге. Э гIэрей богьгьо, дуь тараф эн комигьоки буьруьт гьендэгьигьо не жерге-жерге сиегье, гьуьндуьре боруре хоно поисде емуьшдоргьо, деш торики зулмети бу. Э чум одоми энгуьшд донорогор мибисдоге эри дире минкин небу. Э расдилой рэхь э биней гьендэгьбугьо лугьонде эрх эз ворущ те ниге гIов пур биребу. Зен лап э гужевоз, э сегьмевоз, соворе гIэил суьфделе пой вегируьгьоре хуно, терсе-терс пой мино.

Пушотеинере хуно мердгьо зури-зури пой вечире э пушо бируьт, зен дугьэди бире э зир гуруне шеле эдембу эз посо оmore. Бирден э гуш эн угьо эз гIэрей шэхдей эн ворущ дерафд нокумие буьруж эн зен. Эн Мирзо гуйге эз и буьруж дуьл ю бурри офдо. У гье у туьтем серсоне хуно омо э ки зен. Бордоре зен офдоребу, э хьисобовоз э торики пой ю суьрт рафде, э эрх, э гьэд лихьэе хинике гIов, э сер шуйгьэм, э кемерю шеле бесде. У жэгI э гьирогь дерьёгь, э гьирогь чой, пар-пар сохугьоре хуно

эдембу хьэрекет сохде эри пура туморере эз кул хуыште шенде, оммо нисе дануьсдембу, те шуьвер ю оmore нерасуь.

...Себэхьимуьн Мирзо берд депучунд эсер гьоврегьо муьрде зенде оmore гIэил хуышдере, э бирей комики у ченд салгьо чум доноребу. Э гIэрей эн гьоврегьо е чукле тепеиле зиьдте бисдо. Кукле муьрд те товуш чуышмере дире, те дэгIэм шир дедее дануьсде. Бебе дедеш не сес энуре шиновусдуьт, не хэндей юре дируьт, муьрд гIэил нумсуьз, гIуьзетсуьз.

Хэйли вэгIдо нуьшд Мирзо э ён гьоврелей гIэил хуыште дуьлхуьрд, сер дуллу. Уре гуьрдебу дерд муьрдебу гIэил хуыште, дерд хэто сохде, нечо гь бире зен хуыште. Думитгьо, фикиргьо сэгIэр доре уре эдембу пара сохде гуйге мазалай эн уре, сигьмиш сохде синей Мирзоре. Кини тэхсир эн гIэил муьрдеи, зен э и хьол офдореи? Номус эн килэхь?! Мирзо э гьэгревоз вегуьрд килэхь эз сер хуыште, э зарбевоз зе э хори, гуйге и килэхь товунде бенде хуно эдембу сер энуре исэгIэт сухунде, пэхьникие гьуйгьо-бизгьоре хуно мувэхь юре сула сохде, гуйге тэхсири эн и бедбэхди куьгьне гIэдотгьо нисди, и килэхьи.

Е гьэдер вэгIдо у сер дуллу нуьшденге э ёр эню омо гирошде рузгьой ю, э довгIо, э фронт бире вэхд ю. Э пушой чум эн у омо поисд шекуьл эн гIэзизе хьэрмэхьгьо — фронтовикгьо, эн уругьо, украингьо ве угьониге, эз комигьоки у амбаре хубе гофгьо шиновусдебу, хубе хо-сиетгьо вегуьрдебу. Чув мугуфди угьо исэгIэт э Мирзо мидануьсдуьтге ижире кор бирейре? Э чув сифтевоз мидениши у э угьо! Мирзо э десевоз пэхьни сохд эз дерд-дуьлести сиегов зере сифет хуышдере, гуйге угьо эз расдиш оморут э пушой чум эн у поисдуьт, сер гуьрдуьт уре эри серкуш зере.

Песде э пушой чум эн у омо у э вэхд довгIо дире сирот. Э у сирот вебу чуьтам жогьиле дедеш чукле гIэйиллере э гьужогь хуыште гуьрдебуге, сифет эн жогьиле зен эн дуьлпесое, терсире одомире хуно бу. ГIэйиллеш сэхд гьэл гуьрдебу дедешуре. Э зофруй эн плакат вебу: «Боец, хилос сох имуре эз фашистгьо». У сироте диремунде Мирзо деш сэхд жарунд э дес хуыште автомате, шовгIо сохд гьэгр эн э зенгьо ве гIэйиллегьо гуж сохдеигьоре эз дуьшме эри ведешенде.

Эз у бэгъдо ченд гиле у э довгIo гьисди э жун хуьшде гьимиш несохде рафдебу э атаке фашистгьоре эри куьшде, чигьрет эн у сирот э дуьл ю дери. Увэхди у гуфдире мидануьсдки у игиде кор, номуслуье кор сохди, э гьэлхэнд ватан, э гьэлхэнди зенгьо гIэилгьо поисде, женг берденге. Оммо бордоре зене э хэр чарунде, э кул ю шеле веноре ве бим-буш эз песой ю рафде, гIэил хуьшдере те эз деде бире куьшде — и бегем номуслуье хубе кори?

— И лап номуссуьзе кори ме сохдемгьо,— мугу Мирзо о пой вэхуьшде, э мейду хьэрой сохдере хуно.— Де ижире номуссуьзе кор эз ме те согъ гьисдумгьо нибу!..

ЭЗ ХОТУР ШОЛУМИ ВЕ ДУСДИ

Э мегь эн июнь 1945 сал, довго верасденки ме зигьисдембируым э шегьер Франкфурт-на-Одер (Восточная Германия) э хуней эн е келе тэхьное гъэрие зен эн немка, Фрау Миллер гуфдиренигьо. И зене е хосиёт бу: нею э хуней кес, э гъунши-мэхьэле рафденбу, не гъунши-мэхьэле э ки эн у оmore-рафде сохдембу. Ме гириге себэхь мирафдуым э кор ме, шохьонгум миёмо.

Е руз шохьонгум э хуне эз кор вогошденге мивинуым э кухни келе зен — сэхьиб хуней ме нуьшди э е назуке жогьиле раче зеневоз эдее ширине меслэхьэт сохде.

— О, шохьонгум ишму э хэйр бу, оберлейтенант,— мугу эз ме келе зен, э пой вэхуьшде.— И духдер хэгьер-зореймени, шинох бошит!..

Ме духдере хош омори сохдум. Духдере нум бу Эмма. Хотур зенгьоре эри негьишдеи, ме е-дуй минут поисдуым гьечи э угьоревоз э ихдилот, песеде «шев хуш бу» гуфдире дарафдуым э хуней ме эри хисире, чуьнки себэхьмунде зусери миёсдум э поездовоз рафде э Берлин э командировка. Эз Франкфурт те Берлин се сэгIэт рэхь дери.

Ме э гъэд е руз э ме начальник тапшуьрмиш сохде коре верасде, шохьонгум фуьраморум э вогзол эри э хуне вогошде.

Э Франкфурт э вогзол эз поезд фураморенге вэхд э куьнди нимешевигьо бу. Трамвайгьо кор нисе сохдембу. Хэлгь дер-пенжерей хуьшдере сэхд сохде хисиребу. Хуне, ме зигьисдембируымгьо, е сер э гъирогь шегьер бу.

Дие те себэхь бире ме э вогзол поисде неденишируым, гьишдуым рафд и рэхьэ те хуне тэхьно, э пееде. Э кучегьо е доне инсон небу, фонаргьой электриси е пер-

тевуш эдембируйт сухде, серине кулок эн шевине эденбу шувунде велггьой э хифлет рафде доргьоре.

Э хуне оморе расиренге, гьетте э ме бугьо очоревоз дер параднире вокурде, гье у туьтем гьогь-мэхьтел бисдорум мунд э жигей ме. Эз гьэд хуне э гушгьой ме дарафдуьт сесгьой эн буьруьжгьо ве хьэрейгьой эн келе зен Фрау Миллер, ве гьингьинее гирьей эн хэгьерзорей ю Эмма.

Е кем э хуьшде домунде, асда-асда, сес пойгьой-мере нешиновусдени, кунд бисдорум эз дер утогь угьо дебируьтгьо, гьуз бире денишируьм эз тирак дер. Фрау Миллер сипре муйгьой хуьшдере пох-похуре хуно сохде, чумгьоре чарунде, эз илой хуне э улой хуне зури-зури рафде, оморе э е гьэгьр-гьосиревоз эдембу э хьэрой-хьэроевоз гуфдире:

— Вир — ибуд бош эз хуней ме... ме гьэрдхунд нисдуьм туьре эри дошде... Хун е теке кук ме э сер туь вери, гьэнжугь!..

Хэгьерзоре э лугьонде куьрси нуьшде, сифете э десевоз пэхьни, дендунежер гуьрде, чуьк-чуьки сохде одомире хуно, хуьшдере лой доре, э гьирке гирисдеревоз эдембу гуфдире:

— Жо-о-н хо-ле, ме исэг!эт лап юхсулум, езугьум, пиш месох мере, ме э никитуй ники мирасунум, бигьил е кем зигьум э хунейтуь. Ме исэг!эт лулесуьзе гьуше хуноюм, тэхьноюм, овореюм!..

Эхирки, винируьмки эз игьо бэгьэй э хуне кес недери, гьолмогьол эн игьо гьолмогьол эн кифлетини, ме асда-асда рафдуьм эз сиро, вокурдум дер хуней мере, дегешдуьм эри хисире.

Себэхьмуьн екишобет бу, кор небу. Ведироморум э кухни чой эри воноре э плита, мивинуьм Эмма сер-руй ю тимор, пудри-ранг зере, буй духире лов сохде поисди, эдее асда мугьом зере эри хуьшде э картошка темиз сохдеки. Оммо раче ковре чумгьой ю е кем гьирмизи кеширебу, сифет ю эз дигьне зерд бу — э хьисобовоз эз шовуне гирисдеигьо, дерд кеширеигьои.

— Себэхь э хэйр бу! — мугу эз ме Эмма дуьлшоре одомире хуно. — Ишму гуйге ди э хуне недебирит?

Меш эз е пара эгьуьлсуке жогьилгьоре хуно тоб недорум, гфудируьм:

— Э хуне чьтарт недебируым. Дебируым. Ме ишмуре холе-хэгьерзорере дирем чьтарт э еки женг, хьэрой-хьэрой сохдейтгеш шову.

И гофе шиновусде мунде, хэгьерзорей сэхьиб хуней ме ранг ю хок бисдо, гьолок бире одомире хуно нуьшд э сер куьрси, э пушой пилете, шовунере хуно гьуз бире э десевоз пэхьни сохд сифет хуьшдере.

— Ой худой ме,— мугу у ноле зерере хуно.

Ме пешму бисдорум э гуфдире гоф ме, диренге ки чьтарт у гоф ме э у гурунд нуьшдге.

Е-дуй минут гиросше бэгьдо Эмма хэсдере хуно вэхуьшд эз жигей хуьшде эз ме папрус хосд эри кешире. Песде е кем э хуьшде домунде, гуфди:

— Гьечу буге ме эришму ихдилот сохум, холей иму ди мере эри чьтовне серкуш-гьэргьуш сохдембуге.

— Воисдениге гуит, нисе воисдениге нэгI, эриме бешгэ нисди,— мугум меш.

— НэгI, гуюм,— мугу Эмма,— гьеми дуьл ме е кем сокит мибу и сур-дерд мере гуфдируьмге, гьемиге ишмуш миданит шовуне гьолмогьол иму эричуь бириге.

Эмма куьшд газе э плите, овурд стул хуьшдере э ён пенжерей кухни, э пушой доргьой эн богъчей хьэет, сер гуьрд гьозие-гьэдер хуьшдере.

— Кифлет иму,— мугу Эмма эз дуьл сэхд ох кешире,— гьемише зигьисдембу э и шегьер. ГьейсэгIэт эз кифлет иму е ме согь мундем. Бебеймуре галантерейный туку бу, те вэхд довго вокурдебу уре. Алвер эн у хуб гиросшембу, меш гьемише кумеки сохдембируьм э у эри моле фурухде э туку. Мере дедеиш бу, е бирориш.

Ме нумгир бируьм эри е жогьиле кук Ганс, у кор сохдембу э пожарная охрана, сержант бу. Одохлуй ме, гуюм эри ишму, лап раче кук бу. Уре е хубе буй-бала вебу, сифет ю тип-тимор, жуьргIэтлуй, гьемише дуьлшор, ловхэнде. Ме уре эз жунмеш амбар ширин хосдембируьм. Бебеймуш Гансе имид дореду, гIэруьси нуьшунде оморемунде, у одохлуй ме не мере 5 гьозор марка дорени.

Оммо бедбэхдигьо-гилгулигьо оморут э сер иму. Е вэхд хэбер омо бирор ме э довго пуч бири гуфдире. Дедейму, нечогэ зен, и коре э жун хуше ветовусде недануьсд, е мегь гиросше бэгьдо эз дердежери офдо муьрд. Эзилойге, коргьо-алверигьой бебеймуш сер гуьрд эри пес рафде. У э гьэрдгьо-фойдеигьо домунде.

догъуногъ бисдо, тукуре сэхд сохд. Дие мере бебейму 5 гьозоре эри доре э герде неведуьрд, екиге, не уре и пуле эри доре мере не одохлуймере биреш небу. Ганс одохлуймеш нэхьси гуьрде одомире хуно юре имид дерегубгъо пенж гьозоре гьобул несохде мере хосде, г'Эруьси сохде э герде нисе вегирдембу.

Эхир эз ме мугу одохлуй ме: те е сал бигьил г'Эруьсире поюним. Те у вэхди белки туь не бебешму дануьсдит кура сохде у ишму имид сохдебиритгъо пуле. Чорей ме небисдо, рази бисдорум. Де чуй миёсдум сохде ме?

Оммо эз и ихдиолот бире эйло е мегьиш некеши Гансе берд э довго, э восточный фронт, э ишмуревоз эри довго сохде.

Пушой рафде мере гъэл гуьрде, моч сохде одохлуй ме мугу эз ме: «фикир мекеш, Эмма, ме согъ-саламат могордум, дениш э ме, ме норе игъроле фурмуш месох».

Э рэхъ декуьрдуьм Гансе чум г'Эрси, лов гирёе. Е мегъ гирошд, дуй мегъ гирошд бебейму не мере неки эри пул кура сохде, эри хурдеш бегьем небу.

Гъуьзуьргуьл эз гъэд хэрбеиш чуйтам жиз зере, ведироморе, гуьлкенде г'Этоше хуно, хушбуй лов сохдениге муьгьбет эн дуьл жогъиле духдериш гьечу. Довго, есигъо, догъуногъигъош бугеш, оммо дуьл ме э Гансевоз бу, эри эн у шори сохдембу, эри эн у могобули кеширембу.

Оммо дуьлмере гурунд, буланмиш сохдембугъо и кор бу, ки рузгъо, оринегъо, мегъгъо гьечи миевт мигирорут, сал томом мибу, оммо бебей иму, игърол дорегубгъо пуле кура сохде ниданим. У вэхди Ганс мере нигогъу.

Зэхълей ме рафдембу, ме эри ишму гуюм, и фикир, э дуьл ме оморенки: Ганс ме, муьгьбет ме, одохлуй, шуввер эн екиге бу? Ме у коре э жун ме чихиш сохде нидануьм. Жогъиле зенгъо, духдергъо э у дениширенкиш дуьл ме нисе ветовусдембу, чорей ме мибисдоге муьгъой эн угъоре векенде, э сифет ишу туф мидешендуьм, неки ме бигьилуьм уре де духдеригере э гъэл хуьшде доноре.

Гьеммей эни дердежеригъой ме эри чуйни? Мере пул нисди гуфдире. Суьфдеи гиле ме э гуьмуьрме дануьсдуьм чуй беде чиниге и пул. Эз товун эн у одоми е чуй кор нисе сохде. Гьич ме эри ме фикир не сохдебируьм ижире кор эз ме мибу, гуфдире. Оммо эз хотур пул, э дес ме диромореи, э Ганс э шуввер рафдеи сохдум и коре.

Гье и вэхдигьо, ме эри пул э дуьлесдии домундебируьмгьо вэгдо, э гьунши иму омо эри зигьисде е пенжогьпенж сала мерд, сэхьиб эн сигаретная фабрика, Шварц гуфдиренигьо. Шварц бу зен не хосде одоми, супой, оммо лап бишерк. Дендугьой энугьеме дешендебу, э сер ю е доне муь невебу, пажире, лэгьэре одоми. Эриме оморенигьо зереш унегуйре нехосди у, дануьсди эри хуьшде ки, ужире мерде екиш, боботлуье раче зен эз дуьли нигогьу гуфдире.

Эхир кутэхьи гоф сер гуьрдуьм ме э и бинэхуре Шварцевоз ошнеи эри сохде. Шохьонгуьмгьо мидарафдуьм э тэхьно утогь эн Шварц, серсинеймере э гэмелевоз рэхьо гьишде. Эри 20 сала раче духдер чуьни 55 сала бухуре мерде эри бил-бил сохде, эз сер ведешенде. Ме эришму гьисдигьоре хуно эдее гуфдиренуьм.

Зигьисдуьм, ошнеети сохдум шеш мегь э Шварцевоз. Оммо Шварц ченгьэде бинодур буге, унгьэде деслов бу, дуьл фирегь бу. У эриме восдо е ченд дес бугьолуье парталгьо, булшигьо, котиковое пальто. Э куьнди е шеш гьозор пулиш векендуьм эз у. Дие мере Шварц герек небу. Гьисди шеш мегь гирошде бэгьдо Шварц юш фабрикай хуьшдере фурухде э кукгэмлей хуьшде, рафд э Мюнхен.

Имугьойле войгегьо-мэхьшевогьой ме и буки: Ганс одохлуй ме э шори-никиревоз биёв, метлебгьой имуре бегьем сохим. Оммо эз Ганс хэйли вэгдо кугьоз небу, дуьл песо бируьм.

Е руз миденуьшуьм мивинуьм, киниге э домой дер иму звонок зе. Хэлете э душеме вешенде ведерафдуьм зури-зури э гьейву, дере вокурде мунде эз и эз нокумие терс вежэгьуьсде одомире хуно, гьеebo посо кешируьм хуьшдере, е буюьруж вегирдум...

Эмма ихдилот хуьшдере поюнд, сес ю гуьрд, чумгьойю тар бире, дугь-дугь гьэрс рихд э сер пушесине, занигьойю. Песде е кем хомуш бире, папрусе кешире, сокит бире, гене сер гуьрд ихдилот хуьшдере.

— Ме э пушой подъезд ведироморенге дирируьм Ганс одохлуймере. Расди дес не чепи пой эн у невебу, бурра бу, «Дениш, дениш ебо жон Эмма ме э чуь хьол оморемге,— мугу у гирисде-гирисде э чумевоз э бурра дес не бурра луьнг хуьшде бурмунде».

Бирден э жигей хэйф, езугь омореме э у, дуьлме гуйге э синей ме э сэнгь чаруьсд, у эз чумме офдорере

хуно бисдо, э дуьлме гъэгър ворморе, думит сохдум эри ме: у, согъэ хубе вэгІдой эн у, мере пул небу гуфдире эри хуьшде э зени ние вегуьрденбу, имугьойле ме жогьил, рач, сэхьиб пул эри чуй бие бурам э и нимелите одоми, Пуьмуьр мере э уревоз пуч сохум?..

Эз у рузевоз ме не Ганс эз еки рэгІд, дур бисдорим. Те Ганс оморе, э госпитал ярай ю хуб бире, оморебу э отпуск э ки дедешу, эн Фрау Миллер, кук холейме Валдемер. У екем ленгуьсдембугеш эз ярай пой хуьшде, военно-врачебная комиссия норебуки, у эри довгІо сохде гІэмелини гуфдире. Оммо нум кук ю дуборе э довгІо рафдеире гуьрденге зэхьлей эн холей иму рафдембу. Уре воисдембу э хуькуьм пул-рушуьверевоз кук хуьшдере эз довгІо поюну. Оммо э дес энду дуьруьжде пул недебу ижире келе руьшуьве эри доре. Холейму дануьсденбу мере хубе пули гуфдире. У сер гуьрд э минет — синетевоз эз ме пул э гъэрд эри хосде. Оммо ме э у минетгьо-елворгьой холей иму э гоф неверафдуьм. У вэхди эри ме эз Ганс пушоте одоми небу. Ме у пуле э хотур Ганс кура сохдебируьм, чум ме у вэхди чуме рэхь эн у бу. Недорум.

Отпуск верасденге, гене кук холеймере берд э довгІо. Эз умогьойлеревоз холейму мере э чум дире нисе хосде, гьечи э пушолей хэлгъ э меревоз мигьровуни — мэхънефини, гьечиниге эз ме сэхд гъэгьри-Гюсини, ме э пушой ю офдоре муьрдуьмгеш э чум ю гурунд ниев.

Сер весал 1945 сал, овхьолотгьой Германия лап усол бисдо. Гьушунгьой ишму е сер оморот ведироморот э Восточная Пруссия. Гитлер приказ до э гьеме шегьергьо эз жогьиле гІэиллегьо гуьрди те кафдаре мердгьош гьеме ерэгъ вегуьрде бурав гуфдире э десдегьой эн «Фольксштурм» эри женг сохде э Советская Армиеревоз. Э и десдегьоревоз бебей имуреш берд. Е мегъ гиросде бэгьдо хэбер омо пуч бири гуфдире.

Геббельс не у пропагандистгьойгей эн фашисти э дуьл хэлгъ, эн гІэилгьо, зенгьо, терс дешенде, межбур сохдембу гьемере вируьхуьт буравт гуфдире э западная Германия, гуйге гьушунгьой совети оморотге инжо гуж мисохут э хэлоигъ. Меш бовор сохде э и гофгьо-хэбергьо вирихдуьм э тараф эн запад. Э шегьер Н. оморе расиренге, ме унжо поисдуьм э хуней эн е бие зен, дедей етимгьо. Э шегьер е доне солдат не офицер немци недебу. Э сер чапаргьо, дергьо, гьопугьо, пенжерегьо сипре бей-

догъгьо вебуурьут. Дуь руз гирошде бэгъдо гъушунгъой эн Америка нен Англия дироморут э шегьер, женгсуьз довгосуьз. Гьетте гъово торик бире солдатгъой энугъо офдорут э хуне бе-хуне, сер гирдуьт хэлгэ эри талан сохде. Егилейге дере э нокуми вокурде шишире диromo э хунейму дуь солдат: еки е гъолине, тампусе кутэхъэ одоми бу, униге — лэгъэр, дураз, поере хуно. Э герденгъой эн угъо автоматгъо дуллу бируьт, э десгъошу гуьр-дебируьт фирегье рюкзакгъоре. Э хуне деригъо дес-партале, э рюкзакгъошу дечире бэгъдо, гъолине солдат куьнд бисдо эз ме, чуьмгъоре буьхь сохде сер гуьрд мере эри томоше сохде. Песде е бибина эз синей ме у векед, гуйге е тикей гушдмере бурриге. Мере лап дорд до, эз гъэгър эн и кор е лэхме туф дешендуьм э у гиргине вa-масире сифет эн у. Американец бирден э хьурш верафде шенд рюкзак хуьшдере, э дуьгдуьги автоматовоз мере зерезере дешенд э доруни хуне, э гужевоз венгесд мере э хори... Эз терс не эз куфдеигъой эн у ме офдоремунде суьст бире эз хуьшде рафдуьм. Э хуьшде диromоренге мивинуьм не э гъул ме сэглэт вери, не э зир булшиме пулгъой ме дери (ме пулгъой мере э зир булши духде пэхъни сохдебируьм).

Е ченд мегъ мундум ме унжо тэхъно пулсуьз, корсуьз, гисне-тешне. Чорей ме небисдо гене вогошдум оморум инжо э ватан ме, мугум те е кор офде эри ме мизуьгъуьм э ки холей ме, у мере мидору. Оммо холей ме рази нисди ме э ки эн у оморем гуфдире, э дуьл хуьшде гуьрди гъишде у куьгъне гъэгъре.

Эмма верасд ихдилот хуьшдере, е-дуь гиле ох кешире, гене вегуьрд эз гъути папрус эри кешире. Э хъэет лепуьргъой эн серине кулок сер гуьрдуьт эри жумунде лигегъой эн доргъой богъчере. Е эз вэхд пушо зерд-хэзон бире велг омо офдо э сер пенжерере э ён дес эн Эмма.

— Кук холейтуьре чуй бириге ишму не гуфдирит? — пуьрсуьруьм ме эз Эмма.

— Хэбер омори, мэгллуьмсуьзи, — жугъоб до Эмма. Э хъисобовоз пуч бири.

— Белки у э ки иму э плен офдори?

— Э коргъоревоз гъечу веди бире — мугу хэгъерзоре э сэхъибхуней ме.

— Дие экиму э плен офдоренге пуч чуьтам бире у? — гъэгъри бирере хуно гуфдируьм ме эз Эмма.

У е кем э хуьшде домунде, мугу.

— Гуфдиренуьт эхи, ки э дес эн Советская Армия э плен офдорице, у божэхьэт эзунжо согъ могорду.

Те ме лэгIэ вокурде жугьоб эн уре доре мивинуьм бирден дер кухни э е зарбевоз вокурде омо раси э дивор. Э лэгIэй дер гье у сэгIэт веци бисдо буй-балай эн Фрау Миллер. Чумгьой эн у ежире эн чешмиш бире одомире хуно бу, ловгьой ю шефд, гуйге эдембируьт лерзире, эз и сэхд сорхуш бире одомигьоре хуно у эдембу э гужевоз э пой поисде. Э расди дес эн у дебу е верэгъ нуьвуьсде кугьоз. Келе зен е буьруьж вегуьрдере хуно мугу.

— Зуьн-де-и. Эмма, Валдемер, кук ме, зуьндеи!..

Пире дедей эз гьувот бурра одомире хуно офдо э сер куьрси, душгьой ю гьэд бисдо, лэгьэре, хуьшге сие тов зере десгьой ю дуллу бисдорут, у гьебо келе-келе зар доно сэхд гирисд.

Эмма э хьитиетиревоз вегуьрд эз шуьл бире дес эн келе зен кугьозе, хунд келе-келе. Валдемер нуьвуьсдебу, ки у э Советский Союзи, э плени. Инжо хурдеи, бердеи ишу хуби, э пленнигьо советски одомигьо гуж нисе сохде, хуб дениширенуьт. Гене нуьвуьсдебу, ки уре имид дори эи зуригьо э хуне эри фирсоре.

Фрау Мюллер гьебо эз хов хэбер бирере хуно векеңд эз дес хэгьерзорей хуьшде кугьоз кук хуьшдере, сер гуьрд эри моч сохде, э синей хуьшде тимор сохде, гирисде-гирисде.

Е кем хомуш бире бэгьдо, иму уре амбаракбу сохдим, эз хотур кук ю согъ-саламат бирен.

— Испа-си-по!— э уруси мугу келе зен.— Худо рази гердо эз уругьо, эз советски одомигьо, угьо э жун гIэйилме гьэд несохдет, дошдет уре. Ме и никире гьич фурмуш нисохум.

Е ним сэгIэтиге бэгьдо иму гьерсееки нуьшдебирим э ен вераюңде стол. Келе зен вокурдебу лап хубе парталгьой хуьшдере, венеробу тозе тов-тове чешмекгьо.

— Эз согьи эн ки хурим,— мугум эз келе зен пейлей шоробе пур сохде норе э пушой эн у.

— Эз согьи шолуми, балай ме,— мугу гье у сэгIэт сэхьиб хуней ме.— Хурим и пейлере эз товун эн у кор, ки дие довгIо гьич небирени, хун тигьи небирени, дедегьо гIэйилгьой хуьшдере тевесер дошдени.

— Ме э согьи уругьо — рэхьмедуьле одомигьо эдее хурденуьм,— мугу Эмма.

— Гофгъой ишму эз дублимени,— мугум меш.— Ме
и пейлеймере эдее хурденуым э хотур шолуми нен дусди
э г1эрей советский нен немецки хэлгъгъо, эз товун эн у
корки э г1эрей иму нен ишму довго небирени, эз хотур
шолуми ве бирори э г1эрей хэлгъгъо.

Варшава — Берлин
Август — сентябрь 1946 сал.

Саламув Гелур менден
Горьму доглерун Белинде
Дербенъму мердехаюн диланд
дуо менден салам апар.

3

Саламув Гелурь уе ду ме
Томоми дуруб Деду ме
Еми ошкеле еми дусду ме
дуо менден салам
апар.

Котро нести дуренди
Тратранди дуренди
Джаде Голмди диланд

И ме нувуьсдемгъо ихдилоте эри ме гуфдири е капитан — азербайджанец Ахмедов Али гуфдиренигъо, эмеревоз э Баку э 1950 сал эеки э армия гьуллугъ сохденге.
И ихдилоте ме нувуьсдем гье гьечу, чьуьтар э ме гуфдириге.
«Сер поиз 1943 сал, э вэхд довго, ме яралуь бире, э госпиталь хуб бире ведироморе бэгъдо, мере командованияй эн Закавказский фронт до фуьрсо э Иран. У вэхди кими частгьой иму э хоригьой Иранский Азербайджан поисдебируьт. Ме у вэхди лейтенант бируьм.
Те э жиге гьуллугъ ме оморе расире ме эз пенжерей вагон чум не вегуьрдуьм. Ме инжо дире коргъо, порядкагъо эри ме е гуруне хов дирере хуно оморембу. Зенгъо э сие чодургъо пичире, поь бирэхьне гешдембируьт, ранжбергъо, э пара-парае парталгьоревоз, нарговгьоредобеседе э хишевоз хорире кутон зеренбирут, э шоховоз моле кеширенбируьт; гьилгъо — лэгъэр, сер бирэхьне, поь бирэхьне бир-не бир э келе одомигьоревоз те гьэргьи шохьонгум кор сохдембируьт. Э сэхьрегъо не трактор веди бу, не мошин. Кутэхьи гоф, чьуьтам бебегъо-келебегьой иму эз и пенжогъ-сад сал пушоте зигьисдембируьтге, унжож хэлгъ исэглэт гьечу зигьисде, э дерд, дуьлесди, ногъмой, юхсилиревоз.
Гарнизон иму поисдебугъо жиге е чьукле шегьерле бу, э дигъ ухшеш зеренбу. Хунегъо гьеме гилови, бун ишуш, хори ишуш. Кучегъо пичире-пичире, воруш оморенге эз малад гиросше нисе бирембу. Гьетте сер шохьонгум бире э куче е доне инсон веди нисе бирембу.

ХОЛУ ВЕ ХЭГЬЕРЗОРЕ

И ме нувуьсдемгъо ихдилоте эри ме гуфдири е капитан — азербайджанец Ахмедов Али гуфдиренигъо, эмеревоз э Баку э 1950 сал эеки э армия гьуллугъ сохденге.

И ихдилоте ме нувуьсдем гье гьечу, чьуьтар э ме гуфдириге.

«Сер поиз 1943 сал, э вэхд довго, ме яралуь бире, э госпиталь хуб бире ведироморе бэгъдо, мере командованияй эн Закавказский фронт до фуьрсо э Иран. У вэхди кими частгьой иму э хоригьой Иранский Азербайджан поисдебируьт. Ме у вэхди лейтенант бируьм.

Те э жиге гьуллугъ ме оморе расире ме эз пенжерей вагон чум не вегуьрдуьм. Ме инжо дире коргъо, порядкагъо эри ме е гуруне хов дирере хуно оморембу. Зенгъо э сие чодургъо пичире, поь бирэхьне гешдембируьт, ранжбергъо, э пара-парае парталгьоревоз, нарговгьоредобеседе э хишевоз хорире кутон зеренбирут, э шоховоз моле кеширенбируьт; гьилгъо — лэгъэр, сер бирэхьне, поь бирэхьне бир-не бир э келе одомигьоревоз те гьэргьи шохьонгум кор сохдембируьт. Э сэхьрегъо не трактор веди бу, не мошин. Кутэхьи гоф, чьуьтам бебегъо-келебегьой иму эз и пенжогъ-сад сал пушоте зигьисдембируьтге, унжож хэлгъ исэглэт гьечу зигьисде, э дерд, дуьлесди, ногъмой, юхсилиревоз.

Гарнизон иму поисдебугъо жиге е чьукле шегьерле бу, э дигъ ухшеш зеренбу. Хунегъо гьеме гилови, бун ишуш, хори ишуш. Кучегъо пичире-пичире, воруш оморенге эз малад гиросше нисе бирембу. Гьетте сер шохьонгум бире э куче е доне инсон веди нисе бирембу.

Хунегъо торик, ушуйгъсуыз. Э руз ю е ченд гиле дура-
зе нолере хуно э гьемей кучегъо-мэхъэлегъой эни чуькле
шегьер лов мибисдо эз келлей эн гъундуьре минорей эн
мечит сес эн муьэдзин «Аллагъу эк — бер!»...

Е руз екишобот, хэвлете руз, ме ведироморум эри
гешде э шегьер. Оморум расируьм э ён базар. Э базар
одомигъо пур-пури бируьт: кимигъо емуьш, кимигъо
хуьрт-пуьрт, кимигъо шеи-шовол, дуьрлуьг — оводуни
эдембируьт фурухде. Е парагъо гье э пушой ошхоне э
сер менгъэлгъо кобоб буржунде, арапатлуье буй гушд
нен луле кобобе лов сохде, муьшдеригъоре огол зерем-
бируьт.

Оммо гIони-бичоре, хэсде-чулох лап амбар бу, гьем-
мей эн угъо, гьеркире мивини, десе дураз сохде, гирисде-
ре хуно мугуфдируьт: «Туь жун гьазрот Аббас, туь жун
Али, е шогьи ди» Ме дирем зенгъо-гIонигъоре, э тен ишу
партал невери, бирэхънеи жендеқ хуьшдере э чодуревоз
пэхъни сохде, эз хэлгъ вечиренбируьт.

Егилейге мивинуьм эз минжи базар е келе мерд,
жундур-гIовдол, рушгъой ю верфе хуно сипи, сифет ю
тъуьж дироморе, э десдочуревоз эдее евош-евош оmore,
мэгIни хунде-хунде. Сес эн у е кем гуьрде бу, оммо
амбар рач, хушлуь бу, э е шуькеетлуье, заруьнже сесевоз
эдембу хунде. У хундембугъо мэгIни бу, мэгIнигъой эн
шогьир Видади — хьэрмэхъ ве дусд эн буьзуьрге шогьир
азербайджани — Вегъиф, дердлуье гофгъо бу эз товун
ватан биреки гъэриб мундеи, дусд биреки тэхъно мундеи,
эз сохде ниетгъо екиш э сер бегъем неомореи. У гофгъой
мэгIнигъой эн у гуйге гьейсэгэтиш э гушгъойме дериге.
Ини у мэгIнигъо:

Видади хэсдеем сечмиш мердуми
Терг иледуьм ватануьми юрдуми,
Чох табибе эрз иледуьм дердуьми,
Гъич билмедуьм чореленмиш куьнлуьми.
Огъле дидем ёшлу гуьзуьн сул олсун,
Гизлин дерди суьйлемеге дил олсун,
Кимин вардур гъовум, гъэрдеш эл олсун,
Гъэриб олдум, бикес олдум, ёд олдум
Видади хэсдеем, гуьнлер сонурем,
Дерд огълием, гъэм гьерфини, гъонурем,
Гъэриблугъден ёдо дуьшуьб енурем,
Гъовум-гъэрдеш, ёр мусуьгъбет эллер гьей.

И лэгъэре душгъо, гъэд бире кемер, тов рафде чумгъой эни гIони — келе мерде диренге, э и заруьнжие раче сес хуьшдеревоз и мэгIнигъоре хунденге, э гуш ме да рафденге, дуьл ме лап могъбул, гурунд бисдо. И мэгIнигъоре у э хьисобовоз эз дерди дуьл хуьшдеш хундемабу, эри е лугъэ нуниш.

Бирден гъеебо э базар шивиш-жевгъ офдорере хуно бисдо. Кибуге ведиромо э пушо, хъэрой сохде, гуфди:

— Эй хэлгъ-хэлоигъ, рэхъ дит, гъирогъ бошит, Мемед Риза хон не дусд ю американец мистер Топсон эдее оmore.

Хэлгъ э базар бугъо гъе у сэгIэт э дуь тараф сигъ миш бире, ён доре хуьшдере рэхъ вокурд эри Мемед Риза хон нен мистер Топсон.

— Инжигеш хэлгъэ динж-саламет нигъилуьт и сегъо,— гуфди киниге эз гъэд жэгIмет.

— Кини гъечи беге Мемед Риза хон?— пуьрсируьм ме эз е мерд ирони, э киме поисдебугъо.

— О,— мугу ирони,— у гъеми келе муьлкедори, гъеми келе севдегери, э фирангигъо-европейцигъоревоз дусд-ошнеи, куьгъне дусд эн хуней шогъин-шогъ Риза нен кук юни.

Оммо ме мэхътели эн у кор мундум ки, хэлгъ песо-пушо доренге хуьшдере, рэхъ вокурденге эри Мемед Риза хон, келе мерд — гIони гъич эз жигей хуьшдеш не жуьмуьсд, поисд гъе э минжи рэхъ.

Е минут гирошде бэгъдо веди бисдорут Мемед Риза хон, дусд ю американец Топсон ве нуькер хон гъуччи Гъуьсейн, комиреки хэлгъ огол зерембу, «делуь Гъуьсейн».

Мемед Риза хон бу е денуьшдее гъолине мерд, дуьруьжде сиегъе чумгъо, кутэхъэ пойгъо. Эз уьктеми, гъудурмиши хуьшде у хэлгъэ хьисоб гуьрде э иловлеш нисе дениширембу. Дусд эн у мистер Топсон бу е гъуьндубре одоми, лэгъэр, дуразе сифет, э лэгIэй юш дебу е гъолине сигар. Гъуччи Гъуьсейн э песой эн угъо поисде, туьфенг э душ ю вери, патрандашгъо — э синей ю, э кишд ю шимшуьл дуьллу, гъудуне сеге хуно чуме-чару сохде э иловле эдембу рафде.

Келе мерд — гIони, е сэгIэтгъойге э заруьнжие сесевоз мэгIни хунденбугъо мугуь эз Мамед Риза хон.

— Нелоигъ! Туьни мере э и руз гъишдейгъо, худо гъоргойш гири и коре эз туь нивотову!..

Делуь Гьуьсейн гьеусэгIэт ведиромо поисд э пушой
козяин хуьшде, э зарбевоз е муьшд зе эз синей келе
мерд.

— У «муьрдуьм»,— гуфдире, чубугъэ эз дес рэхьо
доре, э дуь десевоз эз лэгъэре синей хуьшде гуьрде, офдо
э хори.

Мемед Риза хон не американец дусд ю гьич э хори
е кор небирере хуно рафдуьт рэхь ишуре.

— Хьэ-хьэ-хьэ,— хэндуьсд мистер Топсон,— машал-
лагь, Гьуьсейн, лап жигей ю сохди зери туь у кафдара
сеге, дивун эн уьктеми, эн ужире гIони-бичоре, косиб-ку-
субе гьечу недоге, угьо маравт э келлей сер одоми ме-
нишуьт. Оммо хубе гуж дери э гьул туь, э муьшд туь.
Гье егилеревоз туь уре, «накаутироват» сохди. Эз туь
хубе боксер медиров Гьуьсейн, эгенер туьре хубе тренер
бисдоге. Боксиш бизнеси, дануьсдени туь, гьэзенже кори.

Делуь Гьуьсейн дуьлхош бире эз гофгьой эн мистер
Топсон, куьнд бисдо эз у, сер зере мугу:

— Согъбошит, мистер, эз товун ишму гуфдире тэгI-
рифлуье гофгьо эри ме. Ме гьемише хьозурум жунмереш
эри доре эри огьойме Мемед Риза хон нен дусдгьой ю.

Ме диренге и келе мерде э хори офдоренге дуьл ме
невегуьрд. Эз гьеме пушо куьнд бисдорум, дес юре гуьр-
дуьм, мугум:

— Вэхиз, леле.

Дуь одомигеш куьнд бисдо. Гьерсееки вэхизундим уре
э сер пой, офдим дорим десдечуй энуре э дес эн у. Келе-
мерд — гIони ноле зере-зере, синере э десевоз сэхд гуьр-
де, эз чумгьой ю гIэрс рихдэ-рихде, сер гуьрд парталла-
гьой хуьшдере эз туз не малад эри темиз сохде. Ме
ведешендуьм эз куьф ме е ченд риял (пул) донорум
э дес эн у. Песде э дуьл ме омоки, деберуьм уре э ош-
хоне хорунум, кидан у ченд руз гиснеиге. Ошхонеш
куьнд бу. Келе мерд рази бисдо э гоф ме. Э ошхоне ди-
роморенге дуь бишгьоб гIош-плов э гушд гусбендиревоз
заказ дорум эри гьердуьйму. Эз чумгьо, лерзиреи десгьой
эн у веди буки у лап гисней, кидан песини гиле кей у те
сирои чи хурдиге. Оммо келе мерд — гIони тэгIди несохде
э обуревоз эдембу чи хурде. Шуьгъэм ю сирои биренге
могъбуле пажире сифет эн у е кем очмиш бисдо, лов-
гьой ю э хэнде верафд.

— Согъ боши, огьо!— мугу эз ме келе мерд.

— Мере огьо мегу,— мугум ме эз у.— Э иму, э ви-

леет совети иму, огъогъо-зулумкоргъо, чуьн Мамед Риза хон, не мистер Топсон нисди. Э улкей иму гъеме екини.

— Бошгу, деш хуб,— мугу гІони,— худо деш буь-зуьрг вегир сохо ишмуре,— песде екем э хуьшде домунде мугу — меш эз хоригъошмунум, эз у тараф азербайджануьм.

— Эз хоригъой имуниге дие чуьтам омореит ведироморейт инжо, э и хьол офдорейт,— мэхьтел бире пуьрсуьруьм ме.

— Гъозией эн и кор дурази,— мугу гІони,— гуюм эри ишму чуьтам оморем мундемге ме инжо...

Гъечи те е сал пушой падшоьг урус эз тэхд офдоре бу, ме у вэгІдон е бисд-бисдуь сала жогъиле кук бируьм. Мере не деде бу, не бебе, сермере чуьтариш гири эдем-бируьм дуланмиш сохде, гъечи эри эн у эри эн и кор сохде. Одоми гъемише гІэил нисе мунденигъоре хуно супош нисе мунде. Э дигь иму е бибесуьзе духдер дебу, э чумме хуш оморембу. Мухтесер, омурдум е мулларе кетубо нуьвуьсд эриму, деспой имуре э жиге омурдим. Зе хосде бэгъдо ме эриме норумки, текей бурам ме э дигь зигъисдеки э дес-пой эн муьлкедор офдонум, эз у кор хогъум, эри эн у фэхълеи сохум, гъэтрои зенуьм. Э дуьл ме омоки, остгъунме эз гушдмеш жейле бисдогеш эри чор-пенж гопо хори восдоре пул гъэзенж сохдени, сэхъиб е чуькле муьлк семе бирени.

Э зенмеревоз меслэхъэт сохдум гъечи: ме рафдени эри е-дуь сали э гьержой бисдо, кор сохдени. Э и дуь сал пул кура мисохум, могордум э дигь, мосдонум э у пулевоз е тике муьлк. Зеш рази бисдо.

Зен сер-пой гурун бу ме эз хуне ведерафдуьмгъо вэгІдо. Э гъечи кор гешде-гешдеревоз оморум ведироморум э и тарафгъо. Садан гуйге омурд расд сохд мере э и Мамед Риза хоневоз не гьуллугъчиюревоз. Угъо э меревоз игърол сохдуьт, ки ме эри Мамед Риза хон э дуь сали нэхирчи поисдени, говгъо-гомишгъой энуре хорундени. Вэхд эн игърол ме верасде бэгъдо угъо мере дорени эри корме сад туьме пул, е гов дуьшиш.

Гъечи гирошд э куьнди дуь сал, ме сзбэхъмунде эз дигь медебердуьм нэхир эн хозаин мере те шохъонгум э чул-сэхъро михорундум, шохъонгум пушой гъово торик бире миовурдум э дигь.

Дуь орине мундебу эри руьхсет ме верасдеи. Дуьлме дие лап динж бу: имугъой мегируьм муьздмере, э ме ра-

сиренигъо пуле мурам саламет э ватан ме, э ки зен ве глэйилме. Имугъойле биё виниш чуй кор овордиге э сер ме и имонсуъзе-инсофсуъзе гъобоне хуг Мамед Риза хон дие.

Келе мерд поюнд ихдиолот хушдере, сере дерди-мендлуь жумунд, песде ох кешире гуфди:

— Е руз пушой нэхире э дигъ вогордундеи. Мидени-шуьм мивинуьм э гъэриш нэхир е гов недери, лап раче дуьруьжде гов, бенек-бенек, комиреки Мамед Риза хон эз Урсиет восдорёбу оворде. Мемед Риза хон гуьрдки, те гов офде неёв у гъэгъ мере дорени нисди. Ме согъ дуь орине руз нэхире михорундум, шев те сэбэхъ э и чулгъо-йелесегъо, вишегъо-дерьёгъо домунде и вир бире гове ми-гешдуьм. Оммо гов офд неомо, гуйге эзир хори сур бири.

Мугум эз хозяин ме: «дие кор гъечи омори офдори, бошгу, дие мере гов меди, туь игърол сохдебиригъоре, ди э ме расиренигъо пул мере, сад туьмере, ведарам бу-рам э ватан ме».

Мамед Риза хон нэхъс бисдо, э герде невегуьрд. Ме сер гуьрдуьмки эри хъэрой-хъэрой сохде, у огол зе човуч-гъоре, бердуьт дешендуьт мере э дуьсдогъи. Суд бисдо, суд вено э сер ме, ки гуйге ме гов сэхъибе дуьздирем фурухдем э пэхъники, дегъ сал дуьсдогъи бурри вено э гъэбуьргъэй ме. Не кем, не зиед, дегъ сал дошдуьт, хъэл сохдуьт мере и хунхургъо бедбихъисобгъо э дуьсдогъи. Эз унжо ведироморум ме нечогъ, хэсде. Песде э ме сурогъ расики, гъуллугъчи эн Мамед Риза хон, э буйругъи эн уревоз, э ме пул — гъэгъ нерасуь гуфдире э пэхъники-ме берди у гове эз нэхир, э е дигъиге; фурухди э киниге. Э ки мурай шуькеет мисохи?

— Хуб, эз дуьсдогъи ведироморе бэгъдо, дие эричуь нерафди туь э ватан туь?— пуьрсируьм ме эз гъони — пире мерд.

У е кем э хушде домунде, гуфди песде:

— Э Урсиет падшогъ эз тэхд офдоре бэгъдо, инжиге моллагъо, гозитчигъо э елэгъэ эдембируьт гуфдире, гуй-ге унжиге келе гъэтмэгъэришигъо офдори, эз дес эн ранжбергъо хуькуьмет совети хоригъоре векенди, амбар-деки хэлгъ унегуьре эз гиснеи гъирмиш бири, иллогъки э хоригъой эн Азербейджан. Ме эриме фикир сохдум е тэхъно зен ме кумексуьз, мироссуьз егъин гъечуь гъис-диге эз гъеме пушо пуч бири. Мереш ки унжо не бирори, не хэгъер, хушденмеш нечогъ, хэсде, рафдуьм гуфдире

чүь сохденуьм, е сермере тьрчуьтариш гири мидорум инжо.

И юхсуле гьозие-гьэдер эн и гIонире шиновусденге, омо э ер ме бие зе, зехолуйму офдо. Шуьвер эн уш пушой революция бире зен хуьшдере э дигь гьишде рафдебу эри пул сохде, песе хори эри восдоре, у гье у рафдеревоз дие невгогошд. Мугум эз келе мерд: ранж: бергьой эн вилеет иму мозоллуь зигьсденуьт: Мере е зехолуни, бие зе. У инжиге э Ирон мибисдоге те имугьой е эз гиснеи мимуьрд, енебуге туьре хуно гIони э вечи-вечи миофдо. Оммо у бие зе и колхозчигьойгей дигь имуре хуно лап ворлуь-суьрой зигьсде. Уре хуней ю гьисди, гов ю гьисди, богь ю гьисди, эз колхозиш филонгьэдер тэхуьл, емуьш, пул вегуьрди, кук юш пор э Баку институте хунди, верасди, агрономи.

— Эз коми дигьы туь? — Мугу эз ме гIони — пире мерд.

Ме нум дигь имуре гуьрденки, мерд чумгьой ю гиже хуно бисдо.

— Балам, ме хуьшденимеш гье эз у дигьуьм, — мугу у, нефес ю гуьрдере хуно.

Ме исэгIэт хуб денишире э сифет эн гIони, неденишире э лэгьэри эн у шек сохдуьм, ки у лап ухшеш зере э холуй Мусойму.

— У бие зен кини, эз кигьои, туь исэгIэт гуфдиригьо?

— Гуьлнази.

— Э балам, и чүь муьгIуьжуьзи, — мэхьтел бире, деш серсоне хуно бисдо гIони — зен мереш Гуьлназ нум бу.

И гофе келе мерд гуфдиренки, меш сер гиже одомире хуно бисдорум. Мугум э дуьлме: и э пушой ме нуьшдигьо езугь, гIони, холуй иму Керим небу.

— Нум туь Керими? — пуьрсуьруьм ме дуьл ме гурт-гурт сохде.

Бирден келе мерд вэхуьшд эз жигей хуьшде, ловгьой ю лерзире, гьейсэгIэт мигируьсуь-нигируьсу, мугу:

— Керимуьм, Керимуьм, туь мере эз же шинохде, туь кук кини?

Меш и гофе шиновусденге, вэхуьшдуьм, гьэл гуьрдуьм уре, мугум:

— Холу!.. Ме хэгьерзорейтуьнуьм.

* *

*

Али ихдолот хушдере верасденге, пуърсируъм эз у:

— Имугьой эжи, холуй Керим ишму!

— Эже биренини у?— жугьоб до у э шоре лов хэн-
деревоз — э дигь иму, э ки зехолуй иму. Гьердубеки эдете
э колхоз кор сохденуът. Сер ебо мере дире, гуфдирени:
жон хэгьерзоре, туь мере эз есируъм э говлеи ведировун-
дей, неденишире э келе мердиме, гуйге ме исэг!эт эз деде
бирем.

ГЪЭГЪР

Одоми э гъово-рузгор денишире бовор нисе сохдембу гъейсэг! Эт эхири мегъ поиз — октябри гуфдире. Гъово герм, офдои бу, асму темиз, ковре эврьюшуьме хуно, е доне булутлеш невебу, савзе темиз, э гуьлгъоревоз вераисде. Эз э гъиругъ рэхъ вероморе кулелугъгъо, куьнде сара вишегъо э сериней догъгъо вероморембируьтгъо, эдембируьт оmore дуьлшоре сесгъой эн буьлбуьлгъо-серчегъо. Э келе лугъонде дереи, эз гъер тараф ю гъуьндуьре догъгъо вебугъо, эдембу тов доре-доре э зир чуйшме рихде е туьнде чой. Одоми дениширенге э иловле дуьл ю хуш бирембу, шор бирембу.

Оммо дуьл эн заместитель председатель эн колхоз «Победа» эн Айдамир Байрамов могъбул бу. У нуьшдебуй э сер гъэсб, кемере гъэд сохде, эз и келемердгъо, нэхуше, жунсогъсуьзе одомире хуно денишире э иловле. Гъош-гъобогъ эн у дуллу бу, сифет ю гъэгърире хуно. Гъэсб энущ гуйге эз дуьл эн у хэбердор бирере хуно, евош-евош пой вечире, сере дуллу гуьрде гуйге эдембу эри хуьшде веровурд сохде, чуй фикиргъо-думитгъо сохденеге сэхьиб ю.

Байрамов сер дуллу дениширебу э пушой хуьшде, оммо э пушой чумгъой эн у поисдебу чигърет эн клуб колхози, эжеки эз и е мегъ пушо гиросдебу отчетно-выборное собрание эн колхоз. Э и собрание колхозчигъо э жигей эн у вихдуйт председатель эн колхоз жогъиле тозе агрономе.

Паздегъ сал гъэре недоре Байрамов бирембу председатель эн колхоз. Э гъэд эн и вэхд у гъечи олхогъин-тегъмин бире веровурд сохдембу э дуьл хуьшде, ки гуйге

и гьуллагъ председатели уре тегуьмуьрлугъи доре омориге. Оммо бирден омо гьечи бисдо... У имугъой дие чин келеи одоми э колхоз немунди.

Эз гьемей эн колхозчигьо, комигьореки эз у хуш нисе оморембу; Байрамове гьэгьр оморембу эз куьгьне чупон, келе мерд Максуд Курбанов ве эз исэгIэatine председатель эн колхоз.

И песини вэхдгьо е доне собрание не гирошдебу и куьгьне чупон вэхуьшде э гьэршуй эн Байрамов гоф несоху, уре критиковать несоху. Э песини собрание эз товун молгьо шир кем дореи, Курбанов э руьхшендире хуно гуфдиребу:

— Ежире меселеи э иму, гуфдиренуьт: «келегеди ю суьмуьргъи, оммо хуьшдению епологъ». И метеле гьемише э ёрме оморени гьетте э киме нум говгьой эн колхоз имуре гуьрде. Нум ишу — гови, оммо ченд е эгьлуе кечииш шир нисе доренуьт, чуьнки председатель колхоз гьэйгьу нисе кешире жинс молгьой имуре эри хуб сохде, э угьо хуб эри мугьоег бире, гьэгь-хьисоб эн шир дуьширеигьо эслегь эз чум шенде омори. Ки чуь сохдге, чуь бердге э фермайму дануьсде нисе бире...

Байрамов гьейсэгIэт юш э дуьл хуьшде э герде вегирдембу, ки песини вэхдгьо хьол-овхьолет колхози усол бу. Колхоз и ченд салгьо эз гьеме песо бу э район, эз сал бе сал э трудоден колхозчигьо тэхуьл не пул кем расирембу. Юш хуьшдере эз хэлгь дур гуьрдембу, э гьемеревоз э текебури ве тэхьлезугьуревоз гоф сохдембу, э нэхиргьо, э мэхьсуьлгьо ве богьго кем сер кеширембу, э шуькеетгьо ве теклифигьой эн колхозчигьо гуш нисе гуьрдембу. Гьемей эни кемсуьгигьо бу. Оммо Байрамов гуфдирембугьо: эричуь и «кафдаре» Курбанов нэхьсе хуно вэхуьшде э гьер собрание биёбур сохдембу мере. Чуь воисдембу уре эз ме, эричуь хьэлово бире мундебу э ехэн ме, хьэлово сохде э ме колхозчигьореш. Эз ме уре эри гьэгьри бире лоигь небу эхи. Ме э у э усоле чумовоз ние дениширембируьм. Ченд гиле э у гуфдирем: биё туьре заведующий нуьм э ферма, енебуге заместитель ме сохум туьре. Оммо гьемише мугуфди: нэгI, жигей ме, эн коммунист э хэлгьэвози. Ме э кор ме, э сенигIэт чупониме омбарте хэйр миёрум эри колхоз.

Байрамов гьейсэгIэт думит сохдембу эри хуьшде, ки у Курбанов гуфдире гофгьо гьеме хьиллеини. Курбанов уре критиковать сохди эз нэхогьи, бэхили, дуьлгьэлпи. У кура

назурэ хуно эз хуыште бэгъэй екиреш нисе хосде. Эгенер и лэгълэгъигъо, дуьлхуьрдигъо эз товун эн ю, нибисдоге, у гене мумунд олхогъин э жигей хуыште, серкеллей эн колхоз, эн дигъжэгIмет. Имугъой у, коргъой э метелегъо гуфдиренигъоре хуно: «эз кул гIэсб офдоре э кул хэр верафде одомире хунои».

Байрамов дануьсдембу, ки ю тэхьно нэгI, ченд чувэз уни пушотеине председателгъой колхозгъо имугъойле заместителгъо бирет. Омбардеки эн угъо э темизе дуьлевоз эдете кор сохденуьт, дануьсдеишуре, опыт ишуре доренуьт кор колхози пушово бурав гуфдире. И коргъоре э сер офдореки жигеш, гене у гIэйб, тэхсири хуышдере э герде нисе вегирдембу. Э гуфдирей эн уревоз, тэхсири эн «зофру» бирей эн ю, усоле коргъой ю нисди, ижире гIэрегъэришкие одомигъои, чуйн Курбановигъо нен угъониге.

Эз звере догъ э дере фуьраморенге, гIэсб эн Айдемир поисд э гъиругъ чой, е кем гIов хурде гирошд э у гъиругъигей чой. Э и тараф чой е кем жиге хори тар, бирэхьне бу. Инжо не месе, не гиев, не кулелугъ бу. Сер фади нэхд дечирере хуно, сер хори инжо гъеме дэгъме-дэгъме бу эз жиге пойгъой эн гусбендгъо нен кечигъо. Веди буки тозеле эз гъэд чой гелей гусбенд гирошди гуфдире.

Думитгъо-хэългъо ведерафд эз фикиргъой эн у диренге э зверте, э гъиругъ рэхъ, э зир е дуллу бире гъэе, э жеки чога гиев бу, чуйтам дуь гусбенд дураз бириге. Айдамир фурамо эз сер гIэсб, нуьшд э сугърезани, тик гуьрд сер эн е гусбенде. Э иловлей эн дуь гусбенд, не гIэрелугъ энугъо е ченд сенгъгъо дечире бу, офдоретгъо эз гъэе угъо э гиев хурдеки. Бирден Байрамов эбрэгъ гезирере хуно ведешенд эз дес хуыште сер гусбенде, вэхуьшд э пой. Ловгъоре шефд сохде, е суьпуьле хэнде сохд. У э сер офдо ки и дуь гусбенд эз гелей эн Курбанови, чуйнки гелей эн у, есэгIэтойге эз дигъ ведарафди э гъишлогъ эри фураморе.

Э куьнди эн и жиге, е сад луьнг дуртеле поисдебу е чуйкле сипре е тебэгъэй хунеле — зданией эн межколхозная электростанция. Айдамир дениши э у тараф, гешде кирейге э чумгъоревоз. Диренге е тэхьное зене, комики гъуз бире эдембу эз ён электростанция э чиновоз гиев дурунде, у эз логъум гIэсб хуыште гуьрде зури-зури омо э ки эн у.

— Пери! — огол зе Айдамир уре. — Зен нум хуышдере шиновусде мунде, терсире одомире хуно вешенд хуышдере, чин эн у гье у туьтем офдо эз дес эн у, тик гуьрде кемер хуышдере дениши у э Байрамов.

И зе бу дигьи эн Байрамов. Е взхд у бу лап хубе, пушолуе ширдуьши эн колхоз. Эз и дуь сал пушо чуй кориге у ведиромо эз колхоз, кучмиш бисдо омо нуьшд инжо, дур эз дигь, жэгмет. Э электростанция у кор сохдембу гьэреулчи. Пери бу е 25—30 сала жогьиле зен эз руй, сифет эн у бу раче назуке чигьрет, эз офдои екем тор бире, чумгьой эн у бу келе, кову, дуьразе мижегьо, юш хубе буйбалалае делине. Э Айдамир дениширенге гьуьндуьре синей эн у дуьлдэгьдэгьэи кешуьгьо одомире хуно эдембу верафде фураморе, чумгьой эн у дениширембируьт э мигьровуниревоз, алише бэглире хуно бируьтгьоловгьой зен асдалай, э шориревоз эдембируьт хэндуьсде.

— Пери! — мугу гене Айдемир э нермиревоз. — Уни, унжо э зир эн у гьэе, э гьирогь рэхь эз дохьор сенгьо офдорет, е-дуь гусбенде куьшде. Бура эзунжо у дуь гусебнде биёр, пустгьоре гьелелуьге дор.

— Песде чуй сохум? — мугу Пери лове э шекине хэнде веберде, э могьбули ве мигьровуниревоз денишире э келе, жонлуе буй-балалай эн Айдемир.

— Песде ме э туь мугуюм чуй сохиге, — гьош-гьобогьэ дуллу сохде, жугьоб до Байрамов.

Гуфдире и гофе у гье у сэгIэт чаруьсд э лой гIэсб, неденишире э чуйл пенж сали гIуьмур хуышде, эз и суке, дилбоше жовоне одомире хуно, пое э зонгу доноре, э жуьргIэтевоз венуьшд э кул гIэсб сурмиш сохд.

... Сер шев бу. Догьго, дерьёгьго, вишегьго гьеме э торики дегирде бу. Э асму, дегесире алмазгьоре хуно эдембируьт товшу доре асдарагьо. Э ён е келе мугьоре, э биней е гьуьндуьре гьэе эдембу гIэтош сухде. Э иловлей гIэтош э сер неме савзегеи нуьшдебируьт се чупонгьо, э сер ишу келе килэхьгьой гусбенди вери, э тен ишу телогрейкагьо, эдембируьт ширине меслэхьэт сохденуьт. Сифетгьой эн угьо э товуш гIэтош гуйге гьирмизи бире гуне доребируьт. Екем эз угьо дуртеле нуьшдебу дураз бире э сер шуьгьэм е келе муйлуье сег. Сер хуышдере э сер пойгьо веноре у дуь чуме э торики шеви доноре поисдебу.

Келе мерд Курбанов э гIэтош хьуьзуьм-гьэчор дешен-

де-дешенде, эдембу гуфдире эз сер ю оmore гъозие-гъэ-дергъой чупони хуыште.

— Егилейге ижире кор омори э серме эз и чуыл сал пушо, ме у вэхди гъечи жогьил-жовогьил бируым Сеид имуре хуно, — мугу у денишире э е ёнбоки дегешдебугъо э гъирогъ гІэтош е жовоне раче бигъсуьзе кук. — Егиле кура сохдебируым гелере э е жиге эри рэхъэти вегирде. Чум руз бу. Гъеебо миденуышуым-мивинуым гелей гусбенд эз жигей хуыште жуьмуьсде, нимей ю жейле бире эдее гъиште рафде э гьержой бисдо. Видовусдуым оморум, мивинуым э геле гуьрг дери. И гуьрг гуьрди е чогъэ, муьсембее гусбенде, дуьмбей юш ченд е черх-дасдар, гуьрди гъе эз бугъоз ю, э дуьм хуышдеревоз уре зере-зере эдее берде. Гусбендгъойгеш сере вир сохде эдее гъиште рафде э посой эн угъо. И гуьрг лап гІэмелдане, беде гуьрг бу. У э гелей иму амбаре зарали зеребу, ченд гусбендгъоре пуч сохдебу, оммо э дес, э чум нисе вохурдембу, тембихьюре дим. И дес ме эри ме норум, ки и гуьрге эз и геле зуьнде неведешендеки. Э десмеш эз чомох чупони гъэйр де чи недебу. Гуьрг мерэ диренге поисд, меш поисдуым дуь хункие дуьшмегъоре хуно денишире э еки. Тик гуьрдуым чомох мере, зенуым гуфдире эз мазалай гуьрг, у бирден рэхъо до гусбенде, лэгІэре вокурде, тиге дондугъой хуышдере бирмунде, шенд хуышдере э сер ме...

Гъеи вэхди чукориге сег муьр-муьр сохде, песде гъеебо вэхуышд эз жигей хуыште, сер гуьрд эри хъов-хъов сохде. Курбанов поюнд ихдилот хуышдере, гъемееки денишируьт э у тараф, э комило сег хъов-хъов сохдембуге. Е-дуь минут гирошде бэгъдо омо сес пое-пой эн гІэсб, песде эз торики э тоуви эн гІэтош омо ведиромо е гІэтлуь.

— Салам алейкум, — мугу Байрамов э гъэгъревоз.

— Алейкуым салам, — жугъоб дорут чупонгъо вэхуыште эз жигешу, куьнд оmore эз Байрамов.

— Гусбендгъойтуь гъеме э геле деруьт? — пуьрси у келе-келе эз Курбанов, хуни-хуни денишире э у.

— Гъелбетки, гъемэ э жигей юни, — жугъоб до э сокитиревоз Курбанов.

— Божэхъэт гоф туь дузиге.

— Воисдениге шуморим.

— Ченгъэдеш нешумордиге «элли аббаси-бир туьмени», — э руьхшенди не гъэгъревоз мугу Байрамов. — Ме

э чупон ишмуревоз э геле шумордем гусбендгьоре. Унжо дуй гусбенд вес нисе сохде.

— Э же бие бу и дуй гусбенд дие! — э мэхтелиревоз мугу Курбанов.

— Туь бура пуьрс эз у зе, э комики туь у дуй гусбенде фурухдейгьо, хьовир «критик», — дендунэгъижи сохде мугу Айдамир эз Курбанов — Пой егиле ебо, ме у хьиллешимигьойтуьре э очугъи медировунум, песде мидани ме э сертуь чуй коргьо миёрумге, — мугу хьэрой дешендере хуно гьелебуле доре Курбанове.

Келе мерд Курбанов и гофе шиниренге перт-мэхтел бисдо мунд. Те у э гъэвл диromore, гоф гуфдире, Байрамов э гъэгьр ве уьктемиревоз сэхд е гьирмож зе эз гъэсб, гьечу, э нокуми оmore ведироморере хуно, гьечу эз нокуми сур бисдо э торики шев.

* * *

*

Э заседанийей бюро эн райком партия эдембу фегьм сохде оmore гъэрор эн первичная парторганизацияй колхоз «Победа» эз товун ведекуьрдеи Курбанова эз партия. Э заседание эз членгьой бюро бэгъэй дебируьт председатель колхоз «Победа», секретарь эн партийная организацияй эн колхоз, Байрамов ве Курбанов.

Байрамов нуьшдебу э раче — берачей эн Курбанов эдембу эз дуьли шори сохде, суьпле хэнде сохде. Хьиллее чумгьо, ловгьой эн у гуйге эдембируьт гуфдире эз Курбанов: «дедей туьре-гирисундум, гьечи хуби эри туь». Кими вэгъдо у э огъуе чумгьоервоз э пэхьники мидениши эз сер те ве пой э жогъиле председатель эн колхоз, комики нуьшдебу десе э чуне веноре, э думит-хэел дерие одомире хуно. Денишире э у Байрамов мугу э дуьл хуьшде: «пой егиле «хьовир председатель», э туьш нубот миёв, ме нубойтуьреш михунум. Гьич туь егъэлмиш небире нибоши. «Лап гъэмелдане туьлкиш э желе офдорени». Э сер туьш ме е кор миёрум, оmore рэхьтуьреш э и колхоз фурмуш мисохи...».

— Хьовир Курбанов, — мугу суьфдеи секретарь эн райком эз пире чупон. — Гуит гьери, чуйтар бири и кор эз товун комики исэгъэт инжо гуфдигьо Байрамов.

Курбанов хэздере хуно вэхуьшд эз жигей хуьшде, килэхъэ э дес жарунде, поисд сере гъуз гьурде. Дуьл эн

у эдембу сэгГэр хурде, раггьой пушони эн у эз дуьлпесои не эз думитгьо-гьэгьргьо кеширеи эдембу гуйге пара-лов бире. Гуйге зугьун эн у бенд биребу рафде. Гьемей согь гУьмур хуьшде у зигьисди э дуьруьсди ве дузиревоз, женг берди э шефде, хьиллее одомигьоревоз, комигьорек и воисдени эз счет эн хьуькуьмет, енебуге эн колхоз куьф ишуре пур сохут, имугьойле биё виниш: юре эдее дуьзд-дургу хунденуьт.

Секретарь райкоме гуйге хэбер бу эз думитгьо-хэёлгьо э дуьл эн Курбанов гирошдембугьо. У э хошимендиревоз мугу эз Курбанов.

— Гуит хьовир, Курбанов, чуьтар бириге и кор, иму дениширейм э ту. Гьисди ме бовор нисе сохденуьм и кор эз туь мибу гуфдире... Эхирки гуит расди гофе.

— Гуьом расди гофе? — эз гуруне хов хэбер бире одомире хуно пуьрси Курбанов, денишире э нуьшдегоргьо. — Расди гоф ини: у руз ме гелере эз догьгьо э гьишлогь фуравундеки гьэгьигьэтиш дуь гусбенд вир бири эз гелей ме, ме ние дануьсденуьм чуьтар угьо вир биретге. Оммо Байрамов инжо гуфдире гоф, гуйге ме у дуь гусбенде э у зе фурухдем гуфдире — э сер ме хэшо вешендет, дургуни, эслогь дургуни у гоф. Байрамов не мейл энуре гуьрденуьтгьо одомигьо коммунистгьой колхозе фирмунде эз сер ведешентдет, гуйге ме и коре сохдем гуфдире. Неужели ишму семе э ме бовор нисе сохденит, ки ме ижире элчэгэ биёбуре коре нисохумгьоре?.. — сес Курбанов гуьрд, чумгьой ю г'ов-г'ови бисдо, сере гьуз гуьрде, г'эрс чум юре винирогор кес небу гуфдире у зурри-зури нуьшд э жигей хуьшде.

Меслэхьэт эз товун Курбанове эз партия ведекирде омореи мунд те десиге, те бегьем — хуб дануьсде неёв чуьтариге биней эни. И коре эри хуб лугьонд фегьм сохде-верасунде тапшуьрмиш сохде оморебу э член бюро, заведующий эн райсельхозуправления э Сайпуллаев.

Сайпуллаев е чуьлсала дуьружде, э отечественни довго бире одоми бу. Е дегь яра вебу э у. Неденишире э куьгьне ярагьой хуьшде, у лап амбар кор сохдембу. Сайпуллаев гьич э канцелярия ние нуьшдембу. «Канцелярией» эн у, герекие кугьозгьой ю, гьемме э е папка дебирембу, комиреки у гердундембу э хуьшдеревоз э сер г'эсб венуьшде, рафде эз и дигь э у дигь. Сайпуллаева э гьеме э правлений колхоз рафде, миёмо э чул, э ки колхозчигьо, мивини, мидануьсд чуьтам кор гирошдениге э

колхоз гоф-меслэхьэт мисохд э колхозчигьоревоз, пезде мирафд э правление. У дануьсдембу э коми колхоз кор-овхьолет чуйтариге, э комини колхоз кумеги сохде гере-киге, коминире дэгІно, критиковать сохде герекиге. Сайпуллаеве э гьер жиге, э гьер дигь э хуьрметевоз гьобул сохденбируьт, э гофгьой ю гуш веноренбуьруьт.

Сайпуллаев оморенге э тэхьное, э гьэд дерегьо пэхьни бире утогь эн Пери, у нуьшдебу э товуш эн электрически лампе эдембу журуб бофде. У хош омори сохде гьуногьэ, теклиф сохд нуьшуь гуфдире. Сайпуллаев э нуьшдеки гьечи дениши э иловлей хуней эн Пери, э чум эн у вехурд сирот эн Байрамов э е чуйкле рамкеле дери, э куьнж пенжере. Оммо Сайпуллаев хуьшдере э дире невоно.

Эз ило э уло гьечи гоф сохде, мэслэхьет сохде, Сайпуллаев сер гуьрд эри гуфдире эз товун пире мерд Курбанов.

— Гуит гьери, ишму у дуй гусбенде эз расдиш восдо-рейт эз Курбанов, небуге?.. — Суьпле хэнде сохде, денишире э сифет Пери пуьрси эз у Сайпуллаев.

Пери гье у сэгІэт гьирмизи бисдо, гуне до, эз гІэйб сере дуллу гуьрд. Пезде когьне бурра одомире хуно мугу:

— Эри. Ме уже гуфдирем эз товун эн и кор э эз ме пуьрсирегоре одомигьо.

Сайпуллаев денишире э Пери э руьхшендиревоз хэндуьсд, пезде мугу гьебо:

— Дургуни эричуй гуфдире туй, Пери. Туьре гІэйб нисе оморэ? Бебешму-фэгьир э Курбанове хьэрмэхь бири. Кук эн у Абдулла туьре хосдембу, у эгенер э довгІо нимуьрдге егьин шуьвер туй мибисдо. Екиге туй да-нуьсдени, ки Курбанов ижире коре гьич нисохугьоре, гьечи биреки эричуй биё хьэшо вешени туй э сер ижире одоми?..

Пери зир лов хуьшдере э дондуревоз гІэнж гуьрд не-гируьсуь гуфдире. Пезде бирден э ю гьирке велпичире зар доно гирисд, гьемей жендек ю лерзире-лерзире. Э ёр эн у омо э гьэд эн и пенж-шеш сал биригьо коргьо...

... Эз и шеш сал пушо зен Айдемир Байрамов муьрде у бие мерд мундебу. Чум эн у домундебу э раче, хушбуй-балае духдер, корсох эн фермай колхози Пери. Э шири-не гофгьоревоз, мехьэнефигьоревоз у эз сер ведешенд Перире, дусд сохд э хуьшдеревоз, сер гуьрд э пэхьники эри зигьисде э уревоз. И пэхьникие ошне-дусди энугьоре

кес недануь гуфдире, Айдемир межбур сохд Перире ведиров эз колхоз, биев инжо кучмиш бу, зигъуь гуфдире.

Пенж сал у гъечи э пэхьники, кес недануьсде вохурди, зигъисди зе шуьвере хуно э Байрамовоз. Э гъэриш эни пенж сал уре имид бу, имбуруз-себэхь Байрамов уре михогъу, зен хуьшде мисоху, у очугъ, дуьлшор ве мозоллу мизигъуь шуьверлуье зене хуно, дие у тэхьно, бейгъуше хуно нимуну, эз кес муьгъбет хуьшдере пэхьни нисоху, дедей гІэилгъо мибу. Оммо Байрамов руз беруз е вогъне офде гъе пес мигъишд и коре, мифурмунд Перире. Эхир-эхириш ве ди буки эз гъовогъо ве коргъой эн Байрамов, ки Перире хосдеи э дуьл эн у недебу, уре воисдембу у эри эн у пэхьникие ошне муну. Оммо ю, Пери, эри Байрамов жуниш хьозур бу эри доре, ингъэде у Айдамире хосдембу. Эз хотур эн у омори эз дигъ, нуьшди тэхьно э и хунеле, э гІэрей дерегъо, бирор-хэгъерсуьз, гъунши-мэхьэ-лесуьз, эз хотур эн у э сер чуй Курбанови дузе одоми, келе мерд, ижире дургуне муьрдала хьэшоре вешенди, у гуйге э ю дуь гусбенд колхозире фурухди гуфдире.

— Бошгу, ме мугуюм гъейсэгІэт гъеме дузире, — э тэхьлиревоз гъирке сохде, гирисде, душгъой ю лерзире, келе-келе мугу Пери. — Расдире гуфдируьмге белки эри энущ, эримеш хуб бисдоге, дие егилейгеш гъэлет небисдоримге.

БОРИШМИШИ

И ме гуфдиренуымгъо гъозие биребу суьфдеи сал Отечественни довгю верасде бэгъдо. Себэхъмунде бу. Гьеле нэхиреш эз дигъ э чул неведарафдебу. Сергьой догъгъо, гъэриш гъэегъо-дерегъо, эн богъгъо, булут гуьр-дебируьт. Суьфдеи ригазгъой эн чуьшмей себехьи гьеле булуте эз хори сейл несохдебу. Оммо эз товун эн кук пире Рамазан, офицер Советская Армия, Герой Советского Союза Абдулла шову э отпуск, э гъуногъ оморей э хуней бебешу, гъемей дигъ дануьсденбу. Э лэгъэй эн гьеме и гоф добу.

Пушой э кор рафде, колхозчигъо, кура биребируьтгъо э десде-десде эдембируьт меслэхъэт эн уре гоф сохде.

— Эдее гуфдиренуьт,— мугу дуразе Энвер тогъор нуи хуьшдере дуз сохде,— ки у келе игидигъо сохди. Э жун хуьшде гъимиш несохде э жобордиревоз довгю сохди. Сиротгъой энуре э чорверэгъи гозитгъо воноре.

— Ферлуье куки, машаллагъ,— мугу е келе мердиге. Эз гъэдер зиёди уьзиёгъ ведиромо Абдулла э пушой эн жэгъметиш, эн бебе-дедей хуьшдеш.

Шохъонгум, хэлгъ эз кор вогошденге э дигъ, э угъо мэгълуьм сохде оморебу, ки имбуруз Герой эн Советский Союз Абдулла Рамазанов э клуб э пушой хэлгъ вэхуьшде гоф сохденини гуфдире.

Мердгъо, зенгъо, гъов-гъэил — гъеме, кура биребу э хъэет куьгъне мечит, комиреки э войгей эн колхозчигъой дигъовоз, эз и ченд сал пушо сохде оморебу клуб. Гьеминон бу. Унегуьре хэлгъ кура биребу э хъэет, э сер савзегеи, э зир гъуьндуьре гъовогъ доргъо. Э ен гъирмизине, чит кешире оморе стол эн президиум собрание нуьшдеби-

руйт председатель сельсовет, секретарь эн партийная организация колхоз ве Абдулла. Чум эн гьеме э лой эн у бу, фирегье синей эн у дечире медалгьо ве орденгьо. Э звер эн угьо дезере бу асдарай суьрхи.

Абдулла вехуьшденки эри гоф сохде, гьеме э шориревоз чеке-чек зеруьт. У сер гуьрд эри гуфдире, чуйтам фашистская Германия э нокуми гьушунгьой хуьшдере доре фуьрсоревуге э сер буьзуьрге вилеет иму, чуйжире сэгIэргьо, зулумгьо овурдебируьтге фашистгьо э хэлгь иму э вегуьрде хоригьо, жигегьо.

— Гитлере не у рэхьберчигьойгей эн фашистская Германияре имид бу, — мугу Абдулла, — э гьэд дуй-се мегь мегируьт гуфдире хоригьой имуре, таламиш мисохут молдевет имуре, менгенуьт хуькуьмет имуре, э жигей эн у минуьт власть эн гIоширгьо ве муьлкедоргьоре, оммо и ниетгьой эн хунхуре гьэчэгьо — фашистгьо эз сер не-рафдуьт, чуйнки...

Э нимей доклад эн Абдулла егилейге омо ведиромо пире Султан.

Э дес ю е гьолинде десдечуй дери, гьич э екиш неденишире, гьош-гьобогьуьл э нуьшд э пушой жэгIмет, сер гуьрд эри гуш воноре, томоше сохде Абдулларе.

Султан оморемунде гьеме, келе-чуйкле мэхьтел бире денишуьруьт э у, чуйнки бебей Абдуллаигьо не Султан э еки хункигьо-гьонлугьо бируьт. Кифлетгьой эн угьо, эз зуревоз, эз эрхэ бе эрхэ э еки дуьшмениети, дуй одоми екире пуч сохдембируьт. Бине и дуьшмени ведиромореву эз и ченд салгьой гIуьлом пушо, Султан не Рамазан гIэиллегьо гьисдики. Лелей Рамазанигьо дуьздиреву э пэхьники соймиши хуьшдере, гIэмей эн Султане, вирихдебу э уревоз. Эз товун эн и кор э гIэрей эн и дуй кифлет офдореву дуьшмени. Бебей Султанигьо эз гьэгр хэгьер юре вирухундеи, куьшдебу э хэнжелевоз лелей эн Рамазане. Бебей Рамазаниш хуре э ху недегьише, куьшдебу, бебей Султанигьоре.

Султан Рамазане диренге э кучегьош нисе поисдембу, вешмерде-ведоре нифри сохдембу уре, мугуфди, ме э хунимеревоз э ежиге поисде, э руй эн у денишире, сес энуре шиновусде нисе дануьсденуьм.

Кук эн Султан Сулейман э Абдулларевоз э е класс хунденбу. Бебегьой энугьо э еки дуьшмениш гердундембируьтгеш, гIэилгьо эз пэхьники энугьо э еки дусд, хьовир бируьт.

Е гиле э гуш Султан дарафденге, ки кукью, Сулейман э кук хуниюреров, Абдуллареров дусди гировунде гуфдире, у эз гъэгр делуь-дивонере хуно бире, огол зе кук хуьшдере, мугу:

— Ме эз туй нисе гуфдиренуьм ерэгъ веги эз кифлет эн хунигьойму одоми куьш гуфдире. Оммо туй тубо сох дусди гердундире э кук дуьшменмереров, келебей эн угьо келебейтуре куьшди. Эгенер э хун туй номус дериге туй э уреров дусд ние боши. Эгенер ме дануьсдуьмге туй э у Абдуллареров гене дусди гуфдире, э жун рихде хун бейе, туйре э и дуь десмереров мара хуно митасунум.

Оммо исэГэт у эри эн у сэхде гъэдэгъэигьой хуьше, гьелебулего пешму бу. Кук эн у э песини сал довго, гьушунгьой иму э хоригьой Германия дарафденге пуч биребу. «Э дусди-хьовири эн жогьилго эричуь мешет бисдорум ме. Эхи дусди-хьовири эри одомиго, иллоьки эри жогьилго гьечи хоши, войгелуьни, герми офдои эри тозе савзе ве гуьлго гьисдигьоре хуно».

— И иму эз сер сохдеймго довго, — эдембу гуфдире Абдулла, — лап келе гужлуье довго бу. Гьушунгьой Гитлер зеребу вегуьрдебу э куьнди гьемей Европаре. Э пушой лешгер эн у е государствош довом доре недануьсдебу. Энжэгъ армией совети иму тембихь доре дануьсд Гитлеровская Германия не талавурчие гьушунгьой эн уре. Эричуь? Чуьнки довго эз тараф иму бу дузе, хьисобие довго эри азади хэлгъ, эри азади Ватан. Екиге иму бэсгъун доре дануьсдим гьушунгьой Гитлере уне гуьре, ки хэлгъгьой вилеет иму гьеме э еки дусдуьт, бирорут. Э соконелуье вэхд угьо деш зиёд э кемер еки поисде, гьувот ишуре зиед сохде э хуьше рэхьм неберде женг сохдет э дуьшмегьореров.

— Дуз гуфдире, Гэл, — э дуьл хуьше эдембу вогоруш сохде пире Султан, дуь чуме доноре гьише э сифет эн Абдулла не э синею веригьо медалго, орденго. — Эз медалго, орденгьой эн и ведини, ки и кук хуб женг сохди э фашистгьореров, куьшди дуьшмегьоре. У куьшдигьо дуьшмегьо-дуьшмегьой кук мени. У гъэгр эн хун кукмереш ведешенди эз угьо. Оммо ме, гуьом гье умогьой, пушотегьо еГэлмиш бирем, негьишем кукмере э уреров дусди гердунде, имбуризисиш жэгмет кура биреки инжо, нуьшдебируьм э хуне, ниеоморенбируьм э и межлуьс, чуьнки Абдулла кук эн хуни мени гуфдире...

Речь хуьшдере Абдулла верасденге э ижире гофгьоре-

воз «Зигьо дусди бирори эн хэлгъгьой иму»... Султан
шенд эз сер зани десдечуй хуьшдере, вэхуьшд э пой, омо
гъэл гуьрд Абдулларе, моч сохд:

— Машаллагь, хэлефме, туь ижире игидигьо сохдей,
э гъэлхэнди ватан сэхд поисдей, хун эн хьовиртуьре, Су-
лейманеш эз дуйшмегьо ведешендей!..

Германия 1946 сал.

ЭХИР ЭН БЕДЕ ОВОЗЕ

И хьуьжет-гьолмогьол э гIэрей эн домор, эн тракторист колхози Ошир нен Беневше, — келедедей эн одохлуй ю, Хумор, сер гуьрде омо эз товун эн гьуromите муьлк «ГIэжел зенгьо» гуфдиренигьо.

И гьозие-гьэдер эни кор сер гуьрд гьечи.

Э дигь имбуруз-себэхь миесдо гIэруьси эн Ошир нен Хумор бире. ГIэруьси екем пес мундебугьо эз товун гьовол-зурновчигьо бу, комигьоки миёсдуьт оmore эз дуре дигьгьой эн лезги. Гьовол-зурновсуьзки гIэруьсиш екини, раче, гуьлуьшоне хушбуйлуье богь сес хундеи буьлбуьлгьо недериш. Эхирки, чум эн гьеме пушо рэхь бу.

Егилейге, руз чоршобот, себэхь зусери э гьемей дигь, е сер те богьгьо-вишегьо лов бисдо хуьrome сесгьой эн гьовол-зурнов. Э и сес хэлгь эз хьэлов-жиге вэхуьште тэгIди-тэгIди, келе, чуькле ведироморут э буру, э шориревооз гуфдире-гуфдире:

— Ини, оморет гьовол-зурновчигьо, гIэруьси сер гуьрди!..

Ме гуьом эришму, эри чуькле дигь иму, коминжюки энжэгь е 40—45 хуне дери, гIэруьси э дигь бире келе шорини. Гьеме, эз келе гуьрди те чуькле шори сохденуьт. Э гьэд се руз, се шев э хэвлете вэгIдо кура биренуьт э сер мейду, жогьилгьо те вомунде вежегьисденуьт э духдергьоревоз, зарифат-мэхсере сохденуьт, э еки ошугьигьо-соймишигьо биренуьт, чуькле гIов-гIэил дигь кура бире э ен мейдуй гIэруьси эришу возигьо сохденуьт, келе мердгьой дигь э жогьилгьо денишире, пире сергьошуре лой доре, гирошде рузгьоре, жогьилигьошуре э ёр.овур-

денуът, еГни, вэхдгьо бу, имуш жогьилгьо-жовонгьо бирим, э имуш ижире кереметгьо добу.

Бирден чуй кор бисдоге гье у руз, гьовол-зурновчигьо зурновгьошуре э лигьобгьо донере пешму, сер дуллу гьишдуът рафд эз дигь. Гьэруьси поюнде омо. Хэлгь амбар мэхьтел мунд. Гьечи эйчуй бисдоге екиш недануьсд. Иллогьки сабуьрсуйзе зенгьо ченгьэде э гьэрей еки и коре пуьруьш-вориш несохдуът, эз и кор сер ведеберде недануьсдуът.

Гье и туьтем зензору, гуйге, э сере-дуьлесди эни мэхьтеле кор домундебугьо вэгьдо, омо э пушой энугьо ведиромо Гуьлпери; огьиле бие зен. Гуьлперире гьеме э песой чум «Телефон» гуфдирембируът, чуйнки чуй хэбер, чуй сирогь, э же чуй кор мибисдоге, у эз гьеме пушо дануьсдембу, песде э сер еки дуьдуь веноре эз хуьшде лов сохдембу э гьэд дигь. Ки э ки дусд бириге, коми мерд эз зен хуьшде могьбул, биразиниге, э герден ки гьэил верафдиге, ки хэто сохдиге, ки чуй гуфдириге, чуй хов дириге — гьэрез э гьеме коргьо кор бу Гуьлпери — «Телефоне». Оммо «Телефон» хэбер-бериш буге, э кор колхози песо небу.

Гуьлпери омо поисд э ён зенгьо, э куьнди эн куьрпи дигь э ён хуней Беневше. Дуьл зенгьо гуйге эдембу билбул бире те недануът эз Гуьлпери чуйиге, чуй нисдиге Гуьлпери те ихдилот хуьшдере сер гуьрде, сие-мосдиле сифет хуьшдере гьуьжунде, чаруьсд э лой хуней Беневше э жэгьли веноре э хэнде-руьхшендиревоз мугу:

— хок э сер туь, кафтар! — Песде сер гуьрд эри гуфдире.

— Гьери, гуьом имугьой эришму гьозие гьэдер эни коре, хэгьерме ишму, данит егиле, эри чуй и муьгьжуьзе донориге и пире хэре кафдар э чум хэлоигь.

Кутэхьи гоф гьетте имбуруз э и кара гуьшгьой ме сешоре гьовол-зурнов эн косибе жогьилгьо Ошир нен Хумор дерарфде — эле пуст кено Беневше эз гьовун эн угьо — ме гье у сэгьэт серсоне хуно эз хьэлов вэхуьшдуьм, э сер гьов-гьэтош верире хуно-гьэйбиш бу гуфдире эз ишму — пожеймере теретэгьди вокурдуьм, мугум эз гьеме пушо бурам амбаракбу сохум холей Беневшере. Чуйш бисдоге мугум ме эриме, келебей шуйвер энукьгьэмлей эн келебей эн, чен хокгьой ю гьуьмуьр гердо ишмуре э шиновусдегоруревоз, эн фэгьире шуйвер ме бире. Мугум, чой чойден кечендеш гьисдиге бурам омбаракбу

сохум. Екиге эриме норумки, Хумор егим воромори, хо-лей Беневше эри энү гъеми э жигей бебеш бири, гъеми э жигей дедеш. Омори, мугум, Беневше гІэруьс бирей эн невей хуьшдере э чум дири. «Мен не хээл мугу, бу не хээл». Бие винишит имугьой и чуй сохдиге.

— Жон Гуьлпери, гу ебо бура, чуй бириге гъери! — э битобиревоз гуфдируьт е ченд зен.

«Телефон» хуьшдере э шинирекиш невоно, сер гуьрд э тегъними хуьшдеревоз эри гуфдире:

— Оморум рашиш-нефес гуьрде э ён гъопуй эн холей Беневше расируьм, мивинуьм э пушой гъопу поисди трахтир. Ошир э парталгьой кори э тен ю вери, медал солдатиюш э синей ю, поисди э лэгІэй дер, шори-шори э хэндеревоз эдее келе-келе гуфдире э Хумор.

— Хумор-жон, амбарак бу гІэруьсиму. ГъейсэгІэт эдее рафденуьм песини мундигьо хорире «гІэжел зенгьо» гуфдиренигьоре эри кутон зере.

Меш хуьшдере водорем э лой гъопу эдее шиновусденуьм. Бирден миденуьшуьм мивуьнуьм холей Беневше дедей шилолире хуно, эз сер те пой гъемей ю билесумол э гІорд не хэми гІэруьсиревоз, муйгьой сер юш лов-тум, пох-похуре хуно, делуье хурузе хуно гъов кенде омо э сер эн Ошир.

— Гу ёбо гъейсэгІэт туь чуй гуфдириге, гу ебо гъери! — чумгьоре чарунде э хъэроевоз мугу Беневше.

— Бебей ме муно, — мугу косибе домор, — мелле холей Беневше е усале гоф негуфдирем.

— Негуфдирей? — деш жин гуьрд Беневшере. — Туь не гуфдири исэгІэт, эдее рафде гъуромите муьлке «гІэжел зенгьо» гуфдиренигьоре эри кутон зере?! Ме ихдиёр нисе доренуьм туьре у муьлке эри кутон зере, е теке суьрхе, офдуме балаймере эзир гІэжел эри дешенде. Эгегнер рафдиге туь у жигере эри кутон зере, дануьсде бош, ме невей мере э туь нидуьм, нидуьм, гІэрусире ми-поюнум.

Ошир миденуьшуь мивинуь э холей Беневшеревоз эри гоф-хьужет четини, гъечиш-гъечуш Хумор зен энү мибугьои, чуьнки угьо э еки соймиши, ведиромо эз гъопу, венуьшд э трахтир хуьшде, гъуччогъе хуно рафд и гъуромите муьлк «гІэжел зенгьоре» эри кутон зере.

— Эз расдиш, герек небу Ошире дие у бедбэхде-гъэретиконе муьлке эри рафде кутон зере, — э биразииревоз мугу е огъиле зен.

— Лап жигей ю сохди, рафди Ошир у хорире эри кутон зере, — э жуьргІэтевоз гуфди жогьиле колхозчие зен. — Ошир жогьили, комсомоли, э армия бири, хуб сохди э гоф эн Беневше неденишири. Эхир эн и беде овозере эз товун эн и муьлк норе гереки. Екиге и буше-тие, хэвлете ве гьуромите хоригьоре эри зере гьемейму э собранией колхоз рази бирейм, дес вегуьрдейм, Беневшеш гьечу. Имугьойле эйчуь футуракуьсде у, домор ю эдее кутон зере гуфдире у муьлке?

— Мелле, гьэгьэй, — мугу гье у келе зен и дес э хоши-хоширевоз — гуфдиренуьмгьо, егІни, косибе Беневше келе зени, овомо зени, э у гофгьой туро нен фолгьо бовор сохденигьо одомини. Уне гуьре гуфдируьм...

* *

*

Дигь иму, гьеме дигьой эн зофруи тараф Догьисдуре хуно чор киномуьрдуью гьеме вишеи, дереи, богьи, муьлки, мержгьои. Эз товун эн гьер муьлк, дере, э фикир хэлгь е гьозие, овозе, меселе дери. Гьисди и гьозиегьо овозегьо эз куьгьне вэхдгьо мундетгьои.

Эз товун эн у муьлк «гІэжел зенгьо», э сереботи комики и гьолмогьол ведирмо э гІэрей хуьсуьр нен домор, ижире куьгьне овозе дебу э лэгІэй хэлгь.

Гуфдиренуьт гье умогьойгьо э девр Николай и хорире кутон зере кошдебу е гьэрибе эрмени Богдасар гуфдиренигьо. Гендуьм э у хори вероморебу хэсд, вишере хуно, суьмбуьлгьо пур, дуьруьжд. Кими ранжбергьо бэхилиш сохдембируьт э Богдасар. Оммо бире буле тэхуьл омо эз чумгьой косибе Богдасар ведиромо. Э вэхд бичин дурундегьо жогьиле зен Богдасар э сер зендеи муьрд.

Гье ижире беде кор е сал гирошде бэгьдо омо э сер раби Юсуфиш. Дуьимуьн зен раби Юсуьф бу жогьиле, раче, гиргинее сер сифет, пура жендек. Огьиле раби уре ченгьэдеш эз суьфдеи зен хуьшде зиедте хосдембу. Бичинчигьой эн раби Юсуьф э зими дурундеки раче жогьиле зен ю омо муьрд.

Раби Юсуьф нэгІлет сохд и хорире, гьэдэгьэ зе э хэлгь, ки де и хорире кес не кору. Гьерки и хорире кошд, гуйге худо зен энуре куьшдени. Вединики худо э сер хори гьэгьр сохди.

Эзумогьойле и хорире хэлгь нум но «гІэжел зенгьо».

Екиш и хорире эз у вэхд эйло кошдегор небисдо, мунд гьечу ченд салгьо тигьи-гъуромит.

Ченд салгьо мердгьо эз зенгьошу гIоси-гъэгъри биренге э и хориревоз терс дорембируйт угьоре, егIни мурам у муьлке микорум, гIэжел жунтуьре мидуьм. Иллогъки амбар-амбариш э и муьлкевоз терс дорембу зен хуьшдере гъуншиму келемерд Илдод. И кор те колхозгьо бире бу. Илодод эз зен хуьшде визор бу, бирази бу, чуьнки зен энугьемише эри энугьухдергьо зенденбу. Илдоде хьофд духдер бу, е кукиш небу. Сер ебо зен энугьу — ленге Пурим гIэил мунде келе мерд, дуразе рушгьо Илдод меркижере хуно хьэлово мибисдо, мепичи э ехэн зен хуьшде.

— Эгенер туь и десиш, ленге назу, эриме духдер зендиге, бебей ю кук сег гердо, ме рафде у гъуромите муьлк «гIэжел зенгьоре» гуфдиренигьоре кутон незеруьмге. Весси эз обур-сабур ведешендейгьо мере дие! Ингъэдеш одоми керге хуно сэхдеруй мибу, гье духдер мизендугьу мипою!..

Оммо мердгьой дигь имугьу ченгъэде мугуфдируйтгеш, терс мидорутгеш зенгьошуре даже туьндехугье Илдодиш, рафде у муьлке никошдуьт. Угьогь гъэгъигъэтиш бовор сохдембируйт, ки у муьлке «гIэжел зенгьоре» кошде мунде зенгьошугьу мимугьуьт, гIэилгьошугьу серрэхьугьу, дедесуьз, вьегьофосуз мумунут.

* *
*

Гъэрез гIэруьси бисдо. Дириш нэгI, гье у руз. Эз гьеме зиедте гIэруьсире эри нушунде «кор шори никире» пес эри нешенде сер гуьрд эри хьэрекет сохде хуьшдени Беневше, келедедей эн Хумор. Сер хэлгь, эн зен-зору иллогъки, гуйге у руз гиж бисдо эз и мэхьтеле коргьой эн Беневше. Неки угьониге, даже «Телефониш» э гъэвл, хэбер-сирогь эни сур-кор нераси, ченгъэде хьэрекет сохдикиш. Эз товун эни кор э ю суьрогь нерасиреи Гуьлпери — «Телефон» сэхд гIоси бире вешмерд Беневшере, мугу: е и зе хуьшдере э хэре пэхьлики венори, енебуге и делуьни, чешмиши.

Беневше фуьрсоре одомигьогь зурновчигьоре эз ёлогьу э гужевоз, эз ёлогьу э хушевоз эз нимерэхьи кешире вогордундебируйт. Беневше э мигьревуни-мэхьэнефировоз гьугьу

ногъ сохде, глош-егъни гІэруьси ве шороб доре бэгъдо гъвол-зурновчигъоре, угъош екем сорхуш бире, гуйге фурмуш сохдуьт, бэхшируьт э Беневше, чуйтар себэхь-мунде эз домор гІоси бире пиш сохде ведекуьрдебуге ишуре эз дигъ. Гене гъвол-зурновчигъо сер гуьрдуьт э е хъвесевоз дамба-дуду эри зере. Гене э гъемей дигъ, е сер э богъгъо, зимигъо, вишегъо лов бисдоруть шоре сесъгой эн гъвол-зурнов гІэруьси.

Гъисди эз ёло белки Беневше гъич э гердеш нивегуьрд-ге невей хуьшдере Хуморе э Ошир тракторист эри доре, эгенер хуьшдени Хумор гІэмелден, фегъмлуь ниведи-ромоге.

Эз е тарафиге Хуморе моисдге гъич э гофгъо-гъелебу-легъой эн келедешу неденишире мигъишд, мирафд э одохлуй хуьшде. Оммо Хуморе гъечу нисе воисдембу. Уре воисдембу э хуби-шолумиревоз и коре эз сер гировуну, гъемиге келедешу эз у бирази, дуьлхуьрд, дуьлпесо небу, чуйнки у эз чуйклеиревоз-гІэилиревоз бебе-деде-суьз веромори, Беневше уре келе сохди, дошди, ведиро-вунди.

Хумор сер гуьрд э гофевоз эри гъонмиш сохде, вера-сунде э келедешу у эз Ошир негъогъ гъэгъри-гІоси бири гуфдире, егІни, Ошир у гъуромите муьлке кутон зе кошд гуфдире Хуморе эз у кор гъичиш нибу, у хэбер-овозе эз товун эн у муьлк раби Юсуьф ведешендигъо гъеме дур-гуни.

Неве и гофгъоре э келедешу гуфдирембугъо вэгІдо, Беневше э сугъразани нуьшде, гъемей ю гІорд-хэми эдем-бу э тешд хэми гъэриш сохде. Хумор гуфдире гофгъо эз и гуш энун мидарафд эз у гушигей эн у медиро-мо.

Хумор виниренге ки э ижире гофгъоревоз келе зере перм сохде нибу, омо нуьшд э ки энун, дес келедее э хоширевоз тимор сохде, мугу гІэйбе-гІэйб:

— Э келедедей, эз ме гъэгъри мебош, Ошир мере моч сохдебу, ме имугъой одохлуй эн кесиге чуйтам биренуьм имугъой?

Беневше е кем э хуьшде домунд, ведешенде десгъоре эз хэми, дениши э Хумор, песеде сере жумунде, мугу:

— Гъэйгъу нибу хэлефме, и кор гъелбет ниесд бире, оммо сег дерьегъе лап зе гуфдире, дерьегъ эз у мурдал нибу. Туь темизи, дуьруьсди, хъэлоле гусбенди. Ошир! Эз Ошир бэгъэй эриту бега одоми гъэгъети? Лап хуб-хубе гедегъо-кукгъо гъэдойтуьре мегуьру, э пойгъойтуь миев.

Сабуър Хумор дие лов бисдо, дуъл ю лап битоби-дуъл-дестий кеши, диренге ки догъэ эз жигей хуьшде чарунде мибу, оммо и овоме, э гофгъой рабигъо-фолчигъо гиж бире куьгъне мувэхъ эни зене дуз сохде, гъонмиш сохде нибу. Э гофгъо, войгегъой эн Беневшеревоз бисдоге у э Ошир ние бурав. Пулгъо, молгъо, хъэзгъо, шоригъой эни гъуь-ломиш э дуъл эн у э чум эн у нидебу, эгенер Ошир эн у небисдоге. Эз елойге Беневшереш уре эз хуьшде гъэгъри сохде нисе воисдембу. Хумор лап э дуьлесди домунд. Бирден эз жигей хуьшде серсоне хуно вэхуьшде, Хумор рафд поисд э куьнж хуне, сере гъуз гуьрде, зар доно гирисд.

— Жон ке-ле-де-дей, — мугу у гьирке вепичире-вепире, — ме не Ошир имугъойле е мегъи зе шуьверим...

И гофе гуфдиренге э келедешу Хумор деш сэхдте гирисд, чуьнки межбур бисдо э сер хуьшде ижире хэшоре эри вешенде, э и тэхъэревоз семе разименди келедешуре эри вегуьрде э Ошир эри рафде. Хумор дануьсденбу, ки эгенер келезе э гоф ю бовор сохдге, де чорей эн у нибу, войгеш-невойгеш э герде мегируь уре эри э Ошир доре, егъни, дие духдер пучи, хуьрде гъоби...

И гофе эз невей хуьшде шиновусде мунде Беневше гъогъ-перт бисдо мунд э жигей хуьшде, гуйге эз сер-мазалай эну тогъги-тухмох расиге, эз сер эну черх рафдере хуно бисдо: диворгъо, гъитгъой бун хуне, тешд хэмии, Хумор э нимелите торике куьнж хуне-гъеме черх хурд э каруселе хуно. Песде гуйге э хуьшде дироморе, э е серсони-луьп-луьпиревоз вэхуьшд э келей пой, сер гуьрд муй хуьшдере бурра, гуьтинегъой хуьшдере зере, «гъей-вой-гъызар» сохд эри муьрде одоми сохденигъоре хуно.

Гъей-вой, гъызар! гъей-вой, гъызар!

Е офдуме невелейме э бебе-дедеевоз.

Гъей-вой гъызар...

Песде гъеебо некуми э гъэвл офдоре поюнд «гъей-вой гъызар» хуьшдере, дуьм сухде гуселере хуно видовусд э куче, тере-тэгъиди до фуьрсо е ченд бирордоморгъой эн Ошире буравт э гуж-хушевоз эз нимерэхъи вогордунут биерут гуфдире гъовол-зурновчигъоре, гъэруьси дир не-сохде нушунде биев.

* *
*

И ме сохде ихдилот, биребу пирор э сер поиз. Пор гъе и вэхд гъишдуьм рафд э дигъиму э вэхд отпуск ме. Эз

возгол те дигьиму чор верс рэхьи. Эз поезд фураморенге мивинуьм холей Гуьлпери — «Телефониш» гьемин игIэ-реи. Ме медан иш гье э и поездевоз эз шегьер оморобе-бей. И согъ эни рэхь дилможе-буьлбуьле зугъун эн «Теле-фон» динж-хэвлет небу, гье эдембу фугъунде, гофгьо сохде эз ило э уло.

Чуьшмей эн сер поизи е рач эн гьеминонире хуно эдембу тов, герми доре. Эдее рафденим эз гIэрей више-гьо, хиргьо, дурунде зимигьо, гьугъэр зере хоригьо. Омо-рим ведироморим э у жиге куьгьне гьуромите муьлк «гIэжел зенгьо» гуфдиренигьо. ИсэгIэт ведибу, ки инжо гендуьм кошде дурунде вечире омори. Э хэсде — сигъэ зерде куьлевуш эн у денишире веди бу, ки хубе тэхуьл вегуьрде омори эз инжо.

Эз песой эн више эдембу оmore сес трактор.

— Оширией, эдее кутон зере э трактор хуьшдеревоз, — э дуьлшориревоз гуфди юлхьэрмэхьиме.

— Гьери туь негуи эри ме, — мугум эз Гуьлпери, — эз зен эн Ошир чуь хэбери? Эхи э овозеревоз эз товун эн и хори, э несигIэтгьой эн раби Юсуьфевоз, зен эн и хорире кутон зенуьгьо-коругьо егъин бие муьруь, гьетте бичин сер гуьрде. Гу гьери, зуьндеи Хумор зен Ошир?

«Телефон» вараси гьенег-руьхшенди эн и гофгьоре эз товун эн и овозе, шэгъгэ зе хэндуйст.

— Эле, пуст кено у, — хэндуйсде-хэндуйсде мугу Гуьл-пери.— Туь дануьсдени, ки холей Беневше чуь кор омур-дебуге э сер эн жогьилгьо. Кем мундебу коргьой эн угьо хэреб небирени. Хумор, мермекине, согъи-саламати, кук бири уре, эз туь мере бошорей. Эз и хори звеной эн Хумор — имугьой у звеновои — эз гьер гектер 25 центнер гендуьм вегуьрди. Чуь бире дануьсде, белки уре орден до, герой до, енебуге э Москов э сельхозвыставка фуьрсо!..

— Келе зен чуьтами? — пуьрсуьруьм ме эз Гуьлпери.

— Холей Беневше? Зуьндеи, — мугу «Телефон». — Расди исэгIэт у э кор кемлей рафде, амбариш э хуне бире, э невей хуьшде денишире — э ясли нисе доре. Оммо, гуш вени егиле, эз у гоф раби Юсуьф дургу-дулоб ведироморе эйло эз товун эн у гьуромите муьлк «гIэжел зенгьо» у дие э рабигьо, нуьмазгьо бовор нисе сохде. Пушоте руз шобот, мигIид мибисдоки муьмуьрд-геш э кор нирафд, э руз ю се гиле нуьмаз мухунд.

Гъейсэ҃гІ уре гуйге взхд-можолиш амбари, оммо нимаз нисе хунде.

— Хубчи, — мугу — и овозе эз товун эн у гъуромите муьлк дургу ведиромори. Ме имогъой э сер офдорем у рабигъо гуфдире гофгъо, доре лошунгъо — гъеме дургу-дулоби, гъерки э гоф эн у муллагъо-рабигъо, фолчигъо-фэхрегъо дениши эз ме ветете овом, егІэлмиш, эгъуьлсуки.

— Дирени, чуьжире хуб бириге имугъойле Холей Бевше! — шори сохде гуфди «Телефон».

СУГЪОБСУЪЗЕ-ГЮВУНСУЪЗЕ ГЪИСТОМОН

(Эз кубгъне гъозие)

Имугъой е ченд рузи Гъистомон э гІэрей бие зенгъой шегъер гъэриш бири. Гъисди, бие мундеи эн у гъечу тэхъл небу, эн уызге зенгъойгере хуно, чуьш бисдогеш нум биезени эри эн у гурунд оморембу. Эз шуьвер ю муьрде эйло гъовой Гъистомон булутлуье дегуьрде рузе хуно бу. Эз шуьвер эри эн у мундебу е келе хъэет, келе богъ, хуб-хубе хуне, куьллуье дуьрлуьг. Эз гъер чи, эз гъер кор дуьруьсд, олхогъин бу Гъистомон. Ихдилот шуьвери-шуь-вери моромоки, у мигуфди э жуьргІэтиревоз.

— Эри муьгІуьжуьз дире мунди шуьвериш! Чув шуь-вер-шуьвериге э и хори ние дануьсденуьм. Э шуьвер одоми рафдени эри хурде, эри вокурде. Мере, борух гъешим, богъме гъисди, богъчейме гъисди, хунейме гъисди, жигейме гъисди. Э дер кес рафдени нисди мере, э пой кес рафдени нисди мере и биезенгъойгей хэлге хуно. Минуьшуьм эриме бикере хуно рузмере мигировунум. Кемер эн ки бирэхънейге у терсуьгу эз хиники. Се рузине гІуь-ломи, э руй шуьвер хуьшде уьзиьгъ рафде э хъэзгъо-кеф-гъо не хэзинегъой эни гІуьлом верзире.

Эз хотур эн биезен бирей хуьшде у имугъой кем-биш э косибе биезенгъой эн хъэети рэхъм миберд, эри сохде кор ишу е аббаси, е шогъи зиьдие пулиш мидо. Чуькле сурет эн шуьвер хуьшдере у дореду э сиротчи, келе сох-дебу. Э зар-зарие рамке деноре, дуллу сохдебу э звер-сер кровать хуьшде. У эз герме пич куьнд миомоки, пиче гъэл гуьрде, мугуфди: жон мерд, кидан жигейтуь хини-киге. И гІэтоше ме э гъоврейтуь деноре мидануьсдуьмге могъгъул, фэгъир, герм моромори.

Эхирки, шуввер дусде Гъистомон ижире хубе воегьо, хубе воистеигьо эри муърде шуввер хуьшде омбор хосдембу.

Гъечи эз шуввер эн у муърде эйло гирошдени 6—7 мегь. ДивэгI не хосиетгьой Гъистомон сер гуьрдени евош-евош эри дегиш бире. Эз себэхь те шохьонгум, егIни гъечи э и тэхьно дергьо, диворгьо рузе эз гировунде у визор оморебу. Кор богъире, шоробире бебей энугьо серберэхьи мисохд эри эн у. Уре де кориге небу эз хурде-хисире гъйэр. У имугьой эз шефонер э сэгIэтию е булшире вегуьрде дегиш мисохд, куьнд мибисдо эз пушой гузги, э ило э уло гъэд мисохд жендек хуьшдере, муйгьой хуьшдере шуне зере дуллу мисохд э песой кемер хуьшде, гогь чуне, гогь вини хуьшдере буруне ведешенде томоше мисохд хуьшдере, шори мисохд эз рачи хуьшде, пезде э есири офдоре гуьзеле хуно е ох кешире эз пушой гузги жуьро мибисдо. Пезде миёмо мипоисд э пушой сурет эн шуввер хуьшде. Э сер ю гъозие-гъэдер оморе, э гIэрей дуь кервони демунде одомире хуно мипоисд у думутлуь, гъошгьоре фушенде, чумгьоре чуькле сохде, э эгъуьр-домогъэвоз мидениши э сурет, гуйге, э шуввер хуьшде гъэгьр сохде, мугуфди. «Чуьмени гуьзеле нуьшде хурде недануьсди, жунтуь вадараво, бигьил остгъунгьойтуь пусу домуну э у гъовре».

Эз расдиш гъе гъечу бу гъовой эн у. Чуьнки у гъе и гъэгьр э дуьл дери сурет шуввер хуьшдере эз звер сер кровать вегуьрде э доруни хуне деберде венорени. Дие э сифет эн у чигьрет бие зени, пешмуни ве могьбули е тикелеш невомундебу. У деш рач биребу, пур биребу. Бугунее керг эри хуьшде хуруз гешденигьоре хуно, уш эдембу имугьой гуйге эри хуьшде шуввер гешде. У, сере этир зере, геймиш бире, рач сохде хуьшдере мивадарафт мипоисд э домой дер гъопу, томоше мисохд эз куче гирошде мердгьоре. Мерде мидиге гуйге жун эн у тозе бирембу. Гъисди, у вэхди дануьсдегоргьо небу гъовой энуре, ненге овчигьо омбор мибисдорут э песой эну. Бие зенгьой эн хъзетеш де у э чум дире ние хосдембу.

Гирошдени гъечи е ченд мегьигеш. Ширине эшгь селт вегуьрдени уре э дес. У теслих сохдени э дуьл хуьшде ёгъин эри рафде э шуввер. Гене фикир сохдени: «нэгI, ме э шуввер рафдуьмге богъгьо — хунегьой ме эз дес мадарав, миёфдону э дес шебироргьой ме, чуьнки уре гIэил нисди. ГIюшире одоми гъит офд миёв, хуне, жиге кифлет

хуышдере селт шенуь биёв э киме зигуь. Косибе эри оворде, зигъисде э уревоз эри нумме лонгъи нисди, биебурины. «НэгIо, воро, худо мегуё. Косиб ю чуьни, мэгIрифет ю бу, ме э у мегър бошум?»

Шев-руз, дем-сэгIэт фикир ве дуьл эн у муьхшул буруьт и коре эри теслих сохде. «НэгI, мере воисдере хуно мисохум, жиловме э дес кес недери, э десме дери».

Э согъи эн Нофтоли — шуьвер эн Гъистомон — уре е фейтунчию бу — Эсеф-етим гуфдиренигъо. Нофтоли муьрденге Гъистомон Эсеф-етиме руьхсет доребу. Эсеф-етимиш рафдебу э ки ШемэгIиё бондурчи э шегуьрди поисде. Эсеф-етимиш 17—18 сала зиёдте небу. Гъистомон е руз вэхуьшдени рафдени э дуьл хьиллеиревоз э сенигIэт хоней эн ШемэгIией бондур, гоф, игърол сохдени э Эсеф-етимевоз, юре хуне-жиге дорени, э хъетгъо гъопугъою эри мугъоет бире, гъишдени уре эз ШемэгIиё-бондур руьхсет вегуьрде, эри оморе зигъисде э хъет ю. Эсеф-етим сарф хуьшдере гешдембу, у мугу эри хуьшде: «эриме чуь бешгъэи, сие назу мебугу, сипре назу бугу, е бунде, е Бэгъдодде, токи мувожибме хуб бу, лугъэй нун ме вир небу. Угъониге гъеме э гъэре-гъиемет бугу».

Эз расдиш и 9 мегъ у эдембу кор сохде э и сенигIэт-хоней эн ШемэгIиё, э зир дес усдогъо, э у е сенигIэтиш хуте ние сохдембу, энжэгъ руьхшенд мисохдуьт, эз сер ю гъопоз, эз ю лекет мигировундуьт. Песде ШемэгIиёш тейте аббаси-шогъи муьзд энуре доре, нешумой фэгъире бил-бул мисохд. Гофсуьз э ижире жиге эри кор сохдей Эсеф-етим небу. У э е гужгъоревоз руьхсет восдоре эз ШемэгIиё кучмиш бирени э хъет Гъистомон. Гъистомон уре дорени э ки хуьшде хуне, жиге ве е гъэдер дуьрлуьгиш.

Эз и вэхд е мэгъиш не гирошдебу, хуььршлуье Гъистомон э гIэмелгъо-фендгъо ве э куьте бигIориревоз эз сер ведешендени Эсеф-етиме... Гирошдени э и тегъеревоз 6—7 мегъ. Шуьгъэм Гъистомон э буз ю вороморени. Оммо Эсеф-етим э сер офдоре овхъолет коргъоре, зэхълей косиб рафдени, вежэгъуьсдени эз гIэйб ве биёбури. Тейте коргъо эз коргъо гирошде вурухундени хуьшдере эз ки Гъистомон. Оммо эз Гъистомон вор рафдере хунош небу.

Гъистомон миёмо э ки зенгъо, э хъетию эри эз чол гIов кешире дироморегору, э ихдилот энугъо гъэриш мибисдо, мугуфди.

— «Мере ализе суьпуьли, руз беруз эдее вамасире-

нуым, ние дануьседнуым и белогъ эз хуб-хомуш нуьшде жиге эзже омоге ведиромоге эриме».

Дуь зен э пура совугьой гГовевоз эз хьэет эн у э ведиромореки эдембируьт гуфдире:

— И вѣчэхэриш хуьшдере эгъуьлменд, хэлгэ хэр да- нуьсде э хьисобевоз...

— Хок э сер бедгІэсуьл. Пул не мол одомире бегем эгъуьл не гІэсуьл доре — эдембу гуфдире униге.

— Эри муьгІуьжуьз дире мундем, «суьпуьли мере» мугу, суьпуьл бугьо хьэл-хьэлим мибу, хок-хоколуь. И деш сэгъри нори, ховоре нори. Ошгор мэгІлуьми э шуь- гьэм ю кучук дери. Дие суьпуьл чуьтам бире и, — гуф- дирени гене хэнде-хэнде гьевели зен.

Гирошдени е сал, е сал ним рузгор. Эз Баку, эз Гъуьбе, эз Ширвон оморенуьтгьо алишверишчигьо хэбер- дор биренуьтгьо эз Гъистомон фураморенуьт э хуней эн у. Гьерки эз оморегоргьо хуьшдере «бие мерд» хунде, гуйге э алишвериш нэгІ, эри зен хосде омори гуфдире, мипоисд э хуней эн у, те гьуллугъишу варасде, мизигьисд э уре- воз. Алишверишчире не э гостиннице пул мирафд, не э хурде, чуьнки э сер чумгьой эн мигьровуне Гъистомон гьеме чи хьозур бу эри оморегор. Оммо э ки Гъистомон оmore «бие мердгьоре» эз гьэгъигъэте зенгьошу гьэйри, чуй Гъистомонигьо э гьер шегьер еки бу. Унегуьре угьо небелед небуьруьт эри дануьсде зугъун Гъистомоне.

Гьечи е ченд салгьо гирошде бэгъдо Гъистомон бово- рини ве чум хуьшдере вегуьрдени эз ижире дургуне муьшдеригьо, бейбофое, «бие мердгьо». Е девр вэгІдо ологьой ошнеире суьрмиш сохдени э тукончи Илэхьдот эн Шевруьт Гьэмберевоз, песеде э дуразе Хьэйвот Шеш- гезеревоз, песеде э Гьирмизине Шомоил Петэхь Хуризире- воз, песеде э раби гудеге Ирмиёй гомиширевоз. Песини вэгІдогьо э Ифтэхь кечеле ШэгІэли ве Нофтоли эн там- пине кук эн бие зен килэхьэвоз. Ранги-берангие зинде- гуни эн у гирошдени э гІуьмуьр рузгьо ве салгьоревоз. Эхириш гуйге шихьине зере гешдембугьо вэгІдогьой Гъистомон гирошдени. Гьеминон рафде зимисду оморени. Гуйге у «делуьире» эз сер сохде бегьем э эгъуьл хуьшде дироморе вэгІдой эн у буге.

Сифет эн у гъуьж дироморебу, синей ю фураморебу. Оммо э пешмуни эн сохде коргьой хуьшде гуйге у гьич расире нисе дануьсдембу. У ченд салгьо пэхьни сохде, руй чарунде оmoreбугьо, туз нуьшде келе сурет шуьвер

хуышдере, покурде, темиз сохде э пушой хуышде мино, гирье вокурде мигирисд, мугуфди:

— Рэхь-руз гIэруыс дедейтуь гъэлет бири. ГIэруыс дедей имугьой э руй туь эри оmore уьзуьгъэре, шермендеи. Уь-гъу, уь-гъ-гъуь. Вой эри э зир серкуши мурдале бендегьой худо домунде серме... воей...

Уре эз дерд э лов-зугъун хэлгъ вери гуьрдебу, эз елойге у лап терсирембу, ю де э у гIуьломиге э шуьвер хуыш-деревоз хъэз-руз дире нидануь гуфдире. Шуьвер юре э гуш нигуьруь, ю э песой кендуьгьо мидомуну гуфдире.

Фикиргьо-хэьлгьой эн сохде биёбуригьо эдембу шев-руз сэгIэр доре дуьл энуре. Е руз у шол хуышдере дегуьрде вехуышде рафдени э ки раби Илдоод. Белки э хуьукуьм пулевоз семе у гIовунгьоюре эз сер сохде, э ело ведекуьрдге юре. У 100 монете пуле э гъултугъ гъобой хуышде шишире оморени эки раби Илдоод.

Э ки раби Илдоод гьерки е сорт одомигьо оморембу, е Гъистомон мундебу, уш омо. У диренге Гъистомоне теклиф сохдени уре, инжо менуьш инжо нуьш гуфдире. Эзи езугъ бире, дерди мендие одомире хуно эдембу шуькеет сохде Гъистомон.

— Э раби, ализе жогьил бирем, надан бирем, эз сери вериме бирем, э дэгIно-вэгIно гуш недошдем. Эз худо пэхьни небугьоре, эз мурдала бендегьо пэхьни сохде нибу. Вадарафдем эз сер, худо гъэлет сохде мере. Рэхьме гъэлет бири, гисгерденме хуьрд бири, жон раби. ГIуьлом гъобойме сухди. Веше турой туьре, виниш верэгъ-беверэгъ, герд виниш эз у хосе рэхьгьой худои е рэхъ семе очугъ мундиге э гъисметме. Етим-кутуме нун дорем. ГIони биемонереш эз чум негьишдем. ГIовун сохдере хуно сугьобиш сохдем. Жун мере хъэлол сох жон раби, нешумоймере темиз. Серме э пойту, гъечи сох кор мере, мереш э гIэрей эни хэлгъ кошир-хъэлол сохде э ело ведеки.

Раби Илдодиш кечире хуно гушогьоре лов сохде, куьрене хуно э пиёне чумгьоревоз денишире, эз гIэрей нимелит хуьрде, дуре гуьрде чешмек, эдембу гуш дошде э гофгьой эну. Гъисди э дуьл эну деригьоре раби эз Гъистомониш хуб дануьсдембу. Де дуборе пуьруьш несохдеки, эз некуми е хъэрой вегуьрдени.

— Зен! Ой зен! Гомореймере веги биёр!

Гоморере вокурде бэгъдо, гъолинде пенжей хуышдере э сер туро веноре, денишире э лой Гъистомон, гене э туро денишире гуфдирени:

— Э гІэрей хэлоигъ эри хэлол сохде нешумойтуьре, офдем чореюре. Се рэхъ мунди, се рэхъгой хоси. Эз еки э и рэхъго биё фуьрсоре биёй туь. Оммо рэхъ дурази, гурунди. Жингъо-гІэлбуьсгьоре воисдени гирорут э и рэхъ. И рэхъэ саламет эри рафде вадарафде те дер генгІидим келе хэржи воисде. Туройме эдее гуфдиреки э и рэхъ хэтокоре саламет эри декьюьрде талаб хосдени... и... и.

— Гу. Гу жон раби, гъэдой хэлоле нешумой туьре вегиром, дерд хэржи нисди.

— Гу. Гу, туройме. Омориго хэтокор дуьл ю борух гьешим тенг нисди, дуьл молохи дери юре. Гу муьзд туь чуйниге, ченгъэдеиге, эхирки рэхъэ саламет воку эри бет Берериё, бет Шевениё.

— Эри, эри гъэдой нешумой туьре вегиром, жон раби.

— Гъистомон! Гуш вени. Омори туьтем худои эри вегуьрде гІовунгъой туьре эз сертуь. Эри кепоре сохде жун туьре, хэлол сохде нешумой туьре. Дергъой генгІидим эз чор тараф эдее вокурде оморе эритуь, эгенер 100 монет пул когъози, е пичинке сие шороб не е сие мисембее керг дорере эгерде вегуьрдиге...

— Бошгу жон раби. Э худо шуькуьр гердо гъечи семе э ело вадарафдуьм — десе э сифет кешире, гуфдирени Гъистомон, сад монете шуморде доре э дес раби Илдод шишире.

— Эй туройме-туройме, воку гушгъой туре, гуш вени э шуькеетго ве минетгъой Гъистомон бет Берериё бет Шевение. Тэхсири Гъистомон иники, у биезен мунде нефес гІуьлом гъези хуьшдере хуьрд несохди. Эхирки туь варас бура туройме э чуь дериге инжо кор.

— Эри, вой эри сохде биёбуригъойме.

— Оммо туь туройме э назар веги, ки Гъистомон бет Берериё, бет Шевениё гІовун сохдере хуно, сугьобиш сохди, эри чуьнки э пушой худо, зими ве асму шогъоди дорени и поке лэгІэйме.

— Эри, эри гье гъечуни, ехшилугъилегъой энугь корго биёво э пушой эни гІовуне рузме.

— Гъистомон! Гуш вени, гъечи эдее гуфдире туройме э назар вегуьрде усоле коргъой туьреш, хубе коргъой туьреш, эдей гуфдиреки: эн Гъистомон гІовунгъою э сугьобгъоюевоз сере-сери. Худо имит, Миши имит, туро имит. Оммо сие керг не пичинкей шоробе дир несохдеки миди мифуьрси.

ГУЪЛБОГЪОР

(Очерк)

Э гІэрей эн савзе догъгъо нен ковре дерьѣгъ, гуйге эз дараи ве хэре геймиш бирет гуълшоне богъгъой онгури эн колхоз миллинер э нум Каганович, эз е тараф гъзор салине гъоиме догъгъо, эз е тарафиге гъич чум э хифлет нисе верафденигъо дерьѣгъ, гуйге чунь уьегълуье гъэреулгъой эн серхъэтгъо поисдет инжо э гъэлхэнди эн и мэгІрифетлуье богъгъо ве буьзуьрге жофой эн колхозникгъо.

Суьфдеи рузгъой эн мегъ сентябрь бу, ме оморумгъо инжо эри сер кешире э куьгъне гІэзизе дусдгъой ме, э колхозникгъой колхоз э нум Каганович. Чуьшме лов сохде офдои хуьшдере, гуйге э зар ве суьрх кеширебуге велгъоре ве зуьмруьде хуно тов доренбируьтгъо хушегъой эн онгуре.

Э гирошдеки э гІэрей доргъо, э сер пой кудѣ жилгъэ, эз ѣн тегъенгъо э пушорэхъ иму вохурд е сара келе мерд, э кутэхъэ гъэйчи зере рушгъоревоз.

— Хош оморит, софо овурдит. Гъемише оморемун ишму бу! — гуфди келе мерд. — Руй иму гъемише уьзиѣгъи э пушой гъуногъгъойму. Денишит егиле чуьжире онгур веровундеймге имисал?

Келе мерд гъуз бисдо, асдала тик гуьрд е тегъенге, бурмунд э иму келе хушегъой энгуре, дуллу буьруьтгъоре эз тегъенг.

— Ижире онгур гъе эз сери хуьшде нисе вороморгъо! — гуфди колхозник, лов хуьшдере э шоре хэнде веберде. — Вединики иму э ногъогъи жофо некеширейм.

Дуьл имуре, жун имуре вонорейм, э усдоетиревоз, э фегьмевоз кор сохдейм. Кутэхьи гоф, иму гьечу кор сохдейм, чуйтам э иму нишон бирмундениге звеновой иму

— Кини звеновой ишму, леле? — пуьрсируьм эз пире колхозник.

Келе мерде гуйге хьэз неомо екем эз и пуьрсуйшме, у бикеф бирере хуно бисдо.

— Э геде, — гуфди келе мерд, — ингьэде рэхь вэхуышде оморей, эз товун звеновой иму э чор верэгьгьо газетгьо нувьувьсде омори сирот ю э кучей Ленински воноре омори, е сер хэберю э гьемей гуьлом лов бири, оммо туь эз гуьлом бейхэбере хуно эдее гоф сохде. Звеновой иму гьисди Игид жофой социалисти Давыдова Гуьлбогьор. Эле ини, юш э сер гоф хуышде, эз шир дедей хуышде хьэлол, омо ведиромо.

Келе мерд теретэгИди рафд эже буге. Э киму куьнд бисдо е огьиле сиечердее зен, орден Ленин ве асдарай суьрхи э синей ю вери. Дес имуре гуьрде «хош омори» сохде бэгьдо, Гуьлбогьор теклиф сохд имуре э зир эн е серине тут дор, э сер савзегегьи, эри форигьэти вегуьрде.

Эн суьфде иму эз Гуьлбогьор пуьрсирим ихдилот соху гуфдире эриму эз зиндогуни хуышде ве эз у товуне, чуйтам у ужире буле бегьер онгуре воровунде ве вечириге эз участкей эн звеной хуышде, э хотур чуйки Правительсвкой совети дори уре бузуьрге нум игид жофой социалисти.

— Чуйтар туь хорире гьурлугь сохдиге, — гуфди Гуьлбогьор, — хориш туьре ужире бегьер мидуь. Иму теьенггьой бегььоре деде гьэиле гьурлугь сохденигьоре хуно гьурлугь сохденим: э вехдю бил зереним, теьенг бураним, луьгенде векенденим, ологь сохденим, купарос ве гугурт шенденим, э кефсуьзигьой теьенговоз гьовхо берденим. Денишире диренге ки теьенг пир бири, гуфдиренуьтгьоре хуно, эз хьол офдори, дир несохде усэгьэт гьэлем зере жогьил сохденим, пуч бире нисе гьишденим.

Иму кор сохденим эри хуышде, эри хэйр колхоз не хуькуьмет иму. Ки хуб, амбар кор сохдге, у амбариш вегуьрдени. Хуькуьметиш эз тараф хуышде ужире жорборде корсохгьоре вегир ве буьзуьрг сохде.

Гуьлбогьоре хэйли гуьмуьри, 64 салаи. Жогьили эн у гиросди э вэхд куьгьне девр, кейки гуж зулум ве гьэзоб бу э косибгьо, дуьвойне сэгьэр ве ногьомо бу зуьндегуни эри зенгьо. Э у нэгьлете земоне духдер, иллогьки э ху-

ней косиб эз деде бирей бедбэхдире хуно хысоб сохде оморембу. Кими кафдаре хуьсуьргьо, комигьоки эри гьегъиш эри ногьогъиш эз жогъиле гІэруьсгьой ишу гьегилей, бирази бируьтгьо, гьетте гІэруьсе духдер бире, ловгьоре чарунде, мур-мур мисохдуьт: туь бирейжон е сиегье месе миёсде бире. Белки эз товун эн Гуьлбогьориш гуфди́рогор биребу и дуьлбу́рание гофе у эз и 64 сал пушо э дигь эз деде биренге, еГІни, кире гереки и духдер, бисдо гуфдире эричуьни, нун бебере мухуру, партал юре мокуну, песе мигьилуь мурав э кук кесиге, энжэгъ эри бебе-деде нифри зиед мисоху.

Кидан ченд гиле, белки э е руз, эз дерд дуьлесди гьолок бире, эз зере серкушигьо вомунде визор бире дедей энугьо нуьшде э ён гуферей энугьо, э сес заруьнжиревоз хундиге могьбуле, хижолетие ве сэгІэре гофгой эн «Ненем ненуе».

Тир незереки
Тиркомулуье дедей.
Шимшил нерасиреки,
Яралуье, дедей.
Гьемише эйлон бошие,
Гьэмлеруьн юлдашие, дедей...

Гуьлбогьор веромори, чуьтар вероморе келе бирем-бируьтте духдергьой дигьи э у вэхдгьо, пой бирэхьне, нимелитсуьрой, эз себэхь те шохьонгум э гьэд кор.

Чордегь сала Гуьлбогьоре доренуьт э шуьвер.

Э гІэдотгьой эн у вэхдине гуьре эз Гуьлбогьор пуьрсиреш непуьрсируьт: туьре разини, нисдиге э и шуьвер эри рафде. Духдере ужире ихдиёригьо небу. Э гІэдотгьой эн у вэхд гуьре, лоигьлуье, гІэсуьлменде духдер бебе-дедей энугьо уре э шуьвер доре воисденге, у миесде гуфдире: «бейму мере э нэхирчиш доге ме разинуьм». Бирорхэгьере имид бу, ки Гуьлбогьор э шуьвер рафденге мозоллу мибу, нун те суьрой мухуру, партал тевесер мокуну гуфдире. Оммо шуьвер Гуьлбогьориш, бей энугьоре хуно лап косибе ранжбер бу. Косибе э гьеме жигеш е гьисмет бу: гисней, тенги ве хижолети. Негьогьонисе гуфдирембу э куьгьне метелегьо: «Эз косиб худш визори». НэгІ, мозол небисдо Гуьлбогьоре э шуьвер рафденгеш. Не нун тесирой хурд у, не партал тевесер вокурд. Е ченд сал гирошде бэгьдо шуьвер эн у эз

кешире гъэтреигъо ве зэхъметгъой эн косиби хуышде нечогъ бисдо муърд. Э сер эн жогъиле, кумексуъзе, гъуьлом недире, недануъсде гІэруъс вомунд дуь чуькле кукле, етимлегъо.

Чуьшмей азади ве хушбэхди лов бисдо эри хэлгъ э Урусият буьзуьрге Октябрьская революция э хьохмолуье рэхъберьети Лениневоз биренге.

... Суьфдеи руз гуьнжундеи колхозгьоре, хэлгъ гиро-вунд чуьн келе мигІид. Э шегьер Дербент э бейдогъгъо ве э гъовол-зурновгьоревоз, э гІэруьси буравгьоре хуно, рафдуьт тозе колхозникгъо э богъгъо, комигъоки пушоте дебируьт э дес гІоширгъо.

Э дигъ Хошмемзил суьфделе колхоз биремунде Гуьлбогъор дарафдени эз гъеме зуте. Бэгъдовой е ченд салгъойге Гуьлбогъор эз дигъ оморенки э шегьер Дербент, дарафдени э колхоз э нум Каганович.

Кими пес мунде колхозникгъо руьхшенд мисохдут э колхозчие зенгъо, мугуфдируьт: «Эз гъэтуьр гІэсб нибу, эз зен жофекеш э богъ-сэхъро. Жигей зен — ён кинлеи, ён гІэиллогъой, хуне-жиге гъуьллугъ бирейни. Зен э же, кор чули эже?»

Ижире колхозникгъо мипоисдуьт э гъэршуй зенгьоре э колхоз вегуьрдеи.

Гуьлбогъор э колхоз эз е кориш эз мердгъо пес нимунд. Гъемме коргъоре у мисохд э хъэрекети́ревоз. Ижире коргъо, чуьн бил зерей, тегъенг бурраи, луьгенде векендеи пушоте хъисоб сохде оморембу ужире коргъо, комигъоки вороморени энжэгъ эз дес мерд. Унегуьре зенгьоре дорембируьт суке коргъо: ологъ сохдеи, тегъенг вечирей, онгур чирей. Гуьлбогъор бу еки эз у желде зенгъо, комигъоки э гъувот жофой хуьшдеревоз бурмундуьт э гъемме, ки э жэгІмиет колхози азаде зен гъич е вэхдиш пес нимуну гуфдире эз мердгъо.

Э вэхд эн кор Гуьлбогъор хъэрекет мисохд эри хуте бире синогъи куьгъне усдогъой богъдорире. У хуб э тигъэтевоз фегъм мисохд чуьтам угъо гъуьллугъ сохденуьтге тегъенге: богъ бурраире, гъэлем зерейре. Идлогъки Гуьлбогъор руй мибисдо э кин ижире усдогъой богъдори, чуьн Мигъир, Овдалим, Бенёгъу, Довид-Хъэим ве угъониге, эз комигъоки хуте мибисдо гъер коргъой гъуьллугъ сохдеи богъгъой онгурире.

Сал бе сад эдембу хуб бире зиндегуни эн колхозникгъо, ве гъемчун эн Гуьлбогъориш. ГІэилгъош дуьлшор

ве мозоллу эдембируйт келе бире, хунде э школагьо хьохмой советире.

Васал мибисдоки доргьо э богъгой колхози э сипре ве гьирмизине хушбуйлуе гуьлгьоревоз мивараисдуьт, тегьенгьо тозе шивгьо доре мидепичируйт э савзе ве ковре велгьо, гуьзеле г^эруьс э парталгьой зар-зари геймиш бирере хуно. Гьечи шор ве хуьром, чигьрет эн богъгой весалире хуно, бируйт гьемише дуьлгьой эн колхозникгьош. Э 1935—36 сал колхоз э нум Каганович мэг^луьм бисдо э гьемей Догьисду, чуьн колхоз — миллионер. Пушотеине косибгьо ве батракгьо, комигьореки эри хурде нун небу, эри вокурде партал, имугьой э кумеки власть советиревоз бисдорут сэхьиб хуне, сэхьиб дуьрлуьг. Хунегьой ишуре колхозникгьо вераюндуьт э шкафгьо, шефанергьо, краватгьо, холи-холинчегьоревоз.

Э дуьл Гуьлбогьор дебу ниет г^эруьси эн кукгьой хуьшдере сохдени, чум хуьшде винуь шори эз невегьош. Э ниетгьо ве войгегьой эн Гуьлбогьор, эн миллионгьой одомигьой вилеет имуре хуно мешет бисдо 22 июнь 1941 сал гьушунгьой эн Германией фашисти. Оморут гурунде рузгьо эри Ватан иму. Э довг^ой эн Ватани, э миллион патриотгьой советиревоз рафдуьт кукгьой Гуьлбогьориш.

Шев руз дуьл Гуьлбогьор э посой г^эилгьо, э лой фронт бу. У э гьувот хуьшде гьимиш несохде сер гуьрдени диеш э жобордиревоз эри кор сохде э колхоз, э жофой хуьшдереvoz кумеги сохде э фронт, э улкей иму, э г^эзизе гьовхобергьой иму.

Э дуьлгьо, фикиргьо ве мэхьшевогьой хэлгь у дебу, ки кей ебо лешгер совети иму дербодогьун мисоху талавурчие гьушунгьой Гитлере ве э вилеет иму те довг^о бире бугьоре хуно мибу шоре ве хуроме зиндегуни.

Довг^ой ватани варасд, оммо дуь жовоне кукгьой Гуьлбогьор эз довг^о невогошд. Зурбое хос небирение ярай эри дуьл дедей дуь куке вир сохде, комигьореки келе сохди ведировунди э ижире зэхьметгьоревоз. Дердгьой энугурунд бугеш, Гуьлбогьор пушотеинегьой хуьшдере хуно сер гуьрдени э жуьрг^этевоз эри кор сохде.

1948 сал Гуьлбогьор э членгьой звеной хуьшдереvoz вечирени эз участкей хуьшде рекордлуье бегьер онгуре, эз хотур чуьки уре Правительством совети дорени вегирлуье нум Игид жофой социалисти.

Нишон эн Гуьлбогьор гуфдирени эз товун эн у кор ки, э чуй жире хуьурмет ве метлеб расирениге э вилеет иму жофокеше одоми. Пушотеине ихдиерсуьзе, ранжбере зен дедей етимгьо, э девр совети иму, э кор колхозиревоз, э кумеки партией коммунистиревоз бири еки эз пушолуье одомигьой вилеет, э жоборде кор хуьшдеревоz нишон бирмунденигьо, чуьтам эз гьемей дуьли-жуни, эз гьеммей хьэрекетигьой эн гьувот хуьшде корсохде герекиге эри хуьшде ве эри буьзуьрге Ватан хуьшде.

1955-сал. Махачкалаи — столицай эн бирорлуье хэлгьгьой Догьисдон. Весали. Э гуьл ве савзи геймишуьт богьгьо-богьчегьо. Э шоре хэндеревоz эдете эз кучегьо рафденуьт жогьилгьо, духдергьо, э обурлуье саламатиревоз — келе мердгьо, зенгьо. Эз ён эн раче гьуьндуьре зданией Верховный Совет эз е тараф ведини богь — парк, зофруте ковре савзелуье келе мерже хуно ведини руй эн Каспие — дерьёгь. Гюв э зир чуьшмей весали кими жигегьо бенек-бенек эдее тикегьой эршефире хуно тов доре.

Эз сер пилонконгьой эн зданией Верховный Совет Догьисду э министиргьо ве депутатгьоревоз э тегьнимиревоз фураморени е огьиле вераисде зен, асдарай сурхи не орден Ленин э синей ю вери. И Гуьлбогьори. У омори эз богьгьой колхози эеки э келегьой Догьисдуревоз, э депутатгьойгьоревоз государственные коргьоре эри меслэхьэт ве теслих сохде.

СОЙМИШИГЬО

Эз дениширемун шегьер Дербенд гье гьечу мундебу. Э звер сер эн у тик поисдебируйт жергей догъгьо, э поинейю дерьёгъ, чор киномуьрд ю богъгьо, мэхъсуьлгьо. Эз минжи эн у риз гуьрде эз гьугъ догъ те поиней дерьёгъ уьктеме хуно поисдебируйт гьэдимие, эз 1600 сал пушо вокурде оmore муьхъкеме боругъой гьэлхэнди, комигьореки унгъэде гьуьмуьри, ченгъэде шегьере гьисдиге. Омбаре гьозиегьо, муьгьуьжуьзгьо дири Дербенд э и дуьразе гьуьмур хуьшде. Ченд падшогьо, гьушунгьо бирет инжо, хун рухундет эз сереботи эн у, оморет рафдет эз гьуьлом, оммо Дербенд мунди гьоим э жигей хуьшде.

Гьейсэгьэтиш эз диремун, эз чигьрет шегьер гье у шегьер бу, оммо э гьэд хэлгъ дегишигьо гирошдебу.

... Гермие рузгьой эн весал, 1919 сал бу. И э куьнди дуь сал бу падшогъ Николай эз тэхд офдоре, оммо э шегьер огьоеи сохдембу власть эн Деникин, — куьгьне генерал эн падшогъ.

Себэхьмунде бу. Тозоле эз лой ковре дерьёгъ чуьшме суьрхэ хуно тов-тов доре, дегесире шэгьмелере хуно эдембу ведироморе, зарлуье ригаьзгьой хуьшдере лов сохде э звер догъгьо, э сер хори.

Эи зу-сери себэхьмундеи дуь жовоне соймишигьо Рафоил не Мозол, э рач еки поисдебируйт э дорун богъчей эн хьэет.

Богъче пур бу эз жив-жив эн сокитсуьзе бэгьэвечегьо ве сес эн шогьире буьлдуьргьо, комигьоки эдембируйт э эшгъ войгеревоз шенде хуьшдере эз гьэл эн и гьуьзургул э гьэл энуниге. Шей пушойсебэхьи чиглегьой нерме вору-

ше хуно нуьшде бугъо э сер фирегъе велггъой эн пичире тегъенггъо, эн э гуьл вераисде доргъо ве кулегъой гъуьзуьргуьл эдембируьт алмаз-жовогъиле хуно тов доре. Темизе серине эвир себэхъмундеи пур бу эз рихьонлуье буй-хушбуй эн гуьлгъо ве доргъой эн богъче. Рафоил не Мозол денишире чуйтам буьлдуьр вежегъисде, хунде-хунде, синесов-тимор бирениге э гъуьзуьргуьлевоз, эз и ченд салгъо екире недире, эри еки хъэсрот мунде соймишигъоре хуно, эдембируьт хунде ишу хуьшденишу гуьнжунде мэгИнире.

Эй ээз кешире буьлдуьр,
Дусд эн офдо не гъуьзуьргуьл,
Гъечи темеруз эйчуьи дуьл
Эри вьсал гъуьзуьргуьл

Туй нишони эй севгилгъо
Тож эй гуьлгъо беневшегъо,
Хун гъери ебо жон буьлдуьр,
Эй хомуши соймиш дуьлгъо

Гъуьзуьргуьл гъе хунче бире,
Пажире пуч ниэсд бире,
Муьрдеи, жейлеи, буьлдуьр,
Гъич э гIуьлом ниесд бире.

МэгИни хунде верасденге эз синей духдери эн Мозол е лугъонде ох ведерафдени.

— Эле, и чуй ох бисдо Мозол, — э хоши-мэхсереревоз мугу эз соймиши хуьшде Рафоил, десе э душ ю веноре, денишире э гиргине, сие расире бэгИлире хуно раче товтовие чумгъой эн у — Гемигъой туй беге э сер дерьегъ батмиш бири, чуьни э и хори беге?

— Дануьсдени чуьиге Рафоил, — гъечу сер дуьллу мундеки дуьл сэгIэр хурде одомире хуно гуфди Мозол. — Ме эз хуьшде эдее синемиш сохденуьм, ки соймиши эз гъемечи гужлуьни гуфдире. У бендгъо, мэгИнигъо, ихдилотгъо эз товун Ошугъ Гъэриб ве Шогъ Сенем, Асли не Керем, Лейли не Медждуьн пушоте эри ме эз и суке, шите нэгъуьле ихдилотгъо оморембу. Оммо ме исэгIэт неки бовор сохденуьм, эдее эз хуьшде диренуьм, ки муьгъбет эз гъеме воегъо-войгегъой эн гIуьлом гужлуни. Ме не туйни э еки гъисмет небисдоримге, ме ние дануьсденуьм

чүь мибуге мере. Ме е делүь мибошум, е небуге пара-мибошум мимуьруьм. Оммо войгейимуре эри эжиге оворде омбар гуруни, Рафоил.

— Гене оморебируьт угьо? — э дуьлпосои, дуьлдагь-дэгьиревоз пурси Рафоил, гьошгьоре огьирдомогь сохде. Мозол сер жумунд, эз сиегье мижегьой эн у дугь-дугь г'эрс рихд, песде мугу гирисдере хуно:

— Гьегене диш эз хуней лелейгьойму одоми оморебу, эз бебейму не эз дедейму мугу; «иму э ишму дениширейм, гуит эришму сарф гьисдигьо вэхде, иму хьозурлугьги г'эруьсире виним. Кор шори-никире пес шенде хуб нисди». И е сале чүьтариш гири эз сер сохдем, войгей эн угьоре э кукг'эмлей ме рафдеире э герде невегуьрдем. Имугьой бебейму не дедейму сэхд хьэлово бирет мунде э ме: «войгеш-невойгеш, мимири-мимуни э кукг'эмлейтуь мурай, ме туьре э кесиге нидуьм».

Э руй бебейму гоф оворде мере г'эйб оморе, екиге терсиренуьм, миденуь-микую мере гуфдире. Дерд донорекуфдеш нисди, мизенуь муькуьшуь. Эхир эз дедейму чаруьсдуьм гуфдируьм: сер мере э зир тевериш доноритге ме э кукг'эмлейме нирам, хунме эри эн у дуьш нисе зере, у эриме бирор мере хуно оморе.

— Дедешму чүь гуфди?—

— Чүь гуфдиренини у, «бура э шуьвер э кукг'эмлейтуь, у эз г'эйлиривоз нумгиртуьни. Кетубой эн кукг'эмле не духдерг'эмле эз худоини, имуре биёбур, беднум сохде э лэг'эй хэлгь-жег'имет мевенге». Ижире гофгьо гуфди. Омбар четини гьисмет иму.

Бирден э назуке сие чердее сифет эн Рафоил хун жесд, чумгьой энэ э гьэгьревоз дениши, муьше жарунде, мугу:

— Гьич тенги мекеш Мозол, иму э сер гоф иму сэхд поисдимге, гье имуре воисдере хуно мибу. Бебегьо-дедегьо имуре эз герде низенуь, угьош одомини, жогьилгьо бирет э вэхд ишу, эз дуьлгьойму екем семе угьоре биё хэбердор бу.

Гофгьой эн Рафоил екем веровунд дуьл эн Мозоле, назуке, алише ловгьо ве сие чумгьой эн у э хэнде верафдуть. Рафоил гьэл гуьрд уре, сер гуьрд муйгьой сер эн уре, эн офдуме г'эйллере хуно эри тимор сохде.

— Туь лап дуьз гуфдире, Рафоил, бебейме муно, гье гьечу туь гуфдирере хуно мисохум. Эримеш гьечу оморе: гьич бебе не деде эри балай хуьше жоллод нибу. Невоисденге одомире э гужевоз кор бире беге: ●

Гье и туьтем ширине гофе-гоф, меслэхьэт эн соймиши-
гьо эз хьэт омо е келе некумие сесгьой «гьейвой-гьызар».
Рафоил гье у туьтем гьэргъ бисдо мунд э жигей хушьде,
ранг ю зерд бисдо.

— Эле, э хьисобовоз гене хункие гьээзэгьго-човучгьо
омори эри жем-жогьиле а салдати Деникин берде, бура
пэхьни бош, — мугу Мозол.

— НэҀгI, — э тэхьлиревоз гуфди Рафоил, бенд муй
духдере эз дес ведешенде. — И сес, сес эн дедейму нен
зенбирормени. Э хьисобовоз Зэхэрье бирорме муьрди.

...Зэхэрье бу келеи кук эн богъбончи Шомоил. Уре
е чор гьопо богъ бу. Богъ хуьшдере Шомоил э кумеки
кукгьой хуьшдеревоз Зэхэрье не Рафоилевоз гьуьллуьгъ
сохдембу. Шомоил ижире фегьмлуье, дануьсменде усдо-
богъбон бу, ки у эз 3 гьопо богъ хуьшде чиренбу унгьэде
онгур, жарундембу унгьэде шире, кесиге эз 6 гьопош
унгьэде нивечи. Екиш уре хуно гьэлем зере, бешгегьо-
чуьмегьой тегьенге бура, э вэхд ю, э гьэдер ю дерму
шенде, гьуьллуьгъ сохдогор небу. Шомоил ю е гьуьндуьре,
екелуье мерд, сипре рушгьо, фирегье сифет бу. Ю гIомо-
ворисиш, туро надан бугеш, дусди-ошнеи эн у э рабигьо,
гоморедангьоревоз бирембу. Зэхэрье муьрдебугьо руз, руз
эн шобот бу, Шомоил э «Келе нуьмаз» бу.

Келеи кук эн у, Зэхэрье имугьой дуь сал зэгIифи гуьр-
де э кун хьэлов офдоребу. Мелке дедей энугьо ченд жире
чорегьо сохдебу, терсбингьо вегуьрдебу, десIовигьо сохде
доребу Зэхэрьере, оммо у хуб нисе бирембу, деш руз
беруз эдембу пес рафде. У имугьой дуз 30 сала мерд бу.
13 сал бу эвленмиш бирей эн Зэхэрье. Шушен зен эн у е
хьэменде, темизкоре, раче гIэруьс бу. Уре э Зэхэрье,
э Шуьвер доревугьо вэгIдо Рафоил шебирор эн у 5 сала
гIэилле бу. Эз деде хьофд войне зиедте гьуьллуьгъ сохди
у э гIэилигьо Рафоиле. Рафоил унгьэде эз дедешу мигьро-
вунни, хуши, дэгIно недиребу эз зенбирор хуьшде Шушен
диревугьоре. Э пушой чум эн Рафоил Шушен эри эн у
дедере хуно бу. Э гьэд эн и 13 сал Шушене е доне гIэи-
лиш небиребу. Унегуьре у деш, дедере хуно эз дуьли
жуни вогосиребу э Рафоил, суьгьде гIэил хуьшдере хуно
дошде, мугьоет бире уре.

Хуьсуьр Шушен, Мелке ингьэде чорегьа сохдебу эри
Шушен у гIэил муну гуфдире, эз и чорегьо эри эн у е
кориш небисдо. Егиле э шегьер е 120 сала мерд муьрден-
ге, уре э сер гьоврегьо э гьовол-зурновевоз э бердеки,

хуьсуьр Шушен уре гьшддебу се гиле эз зир мидай эн у гирошде, гІэил муну гуфдире, песе бердебу э вишей Самур, эз гІэрелугъ эн дуь еки вогосире биней дор гирошде, эзунжиге э дигъ Нукол, э сер гьоврей раби Исроил бердебу эри сер зере, э фолгьо-турогьош ченд гиле вешендебу.

Мелке денишире диренге, ки эз сохде чорегьой ю эри гІэруьс ю кумеки нисе бире, сер гуьрд уре эри серкуш зере:

— Туь е суьрхине гІэилмере хьомол-бэхдсуьз гьшди, рэхь-руз ме гьэлет бисдо, туьре хосде э хуней ме диrowвундум, гІэил незендугьо зен — зен нисди. Хое несохугьо керге одоми э кергелуьй хуьшде нисе дошде, гуселе незендугьо гове — э говдуй хуьшде, бегьер недугьо доре э богъчей хуьшде, дие бала незендугьо гІэруьсе эричуь бие одоми э хуней хуьшде дегьилуь.

Иллогьки и песини салгьо хуьсуьргьо-одомигьой эн Зэхэрье сер-гуш эн косибе Шушене хурдебу. У эз и гушхури энугьо не хурдей хуьшдере дануьсдембу, не нуьшдей хуьшдере. Зэхэрье э уревоз хуб, мигьрову нибисдоге дуьл эн косибе Шушен деш гьэреболугъ, догьуногъ мибисдо. Зэхэрье туьнде одомиш буге, амбар рэхьмедуьл бу, у зен хуьшдере хосдембу. Э гьэриш эн и 13 сал у э зен хуьшде е охмурие, дуьл-домогиье гоф негуфдиребу. Эз хотур эн ижире хубе хосиет эн у Шушен шуьвер хуьшдере деш зиьд хосдембу.

Э хьэет зенгьо пур бируьт. Мелке, серю рохьо, муйгьой ю лов, гьутинегьой ю гьэрмэгъ-гьэрмэгъ, хуни, эдембу гире сохде, хуьшдере куьшде. Гье и възди, Шомоил шуьвер эн у луйнгьоре дуре-дур норе-норе, шуш нефес гуьрде, ранг ю хок, э гьултугъ ю сисид дери омо э бироргьо ве кукгІэмлегьой хуьшдеревоз, Мелке ведиромо эз гІэрей эн зенгьо, э шугьомо шенд хуьшдере э хори э пушой Шомоил, э ён пойгьой энугьо, муй хуьшдере бурра-бурра, хуьшдере куфде, гиреёревоз мэгІлуьм сохд, чуьтар Захарье муьрдиге.

Сэбэхимуьн жэгІмет эз сер гьоврегьо вегошденки, е десе хэлгъ, бироргьо, мирогьо ве куьнде тонишбуьлуьшгьой эн Шомоил эз жэгІмет жиро бире оморени э хуней Шомоил, нимаз ве мишно хунде оморени. Песе э пушой хэлгъ дешенде оморени сифре, норе оморени тозе нун, бутылкегьой эрэгьи, душунде хое, тигьи сохде оморени сиб, зерде.

Э ён эн Шомоил чор зани зере нуышдебу хьэзон нимаз раби Шафадие. У лап куьнде дуст эн Шомоил бу. Е ним сэгIэт гирошде бэгъдо раби Шафадие чаруьсдени э лой гуш Шомоил, чугъиге е гъэдер вэгIдо фугъундени э гуш ю. Шомоил эз гофгъой эн раби Шафадие душгъо гъошгъоре вешенде, сереш э мэхътелиревоз жумундени. Песде Шомоил денишире э сифет раби сере жумундени э разимендиревоз, чаруьсдени песде э лой десе э чуне веноре, э ён дер нуышдебуго зен хуышде.— Мелке, э чумгъоревоз огол зере овурдени э ки хуышде.

— Гуш вени зен, раби Шафадие эриму ижире рэхъ нори, меш рази бирем э фикир энуревоз. Раби гуфдиренигъо э дин туроревоз имугъой Шушен эри Рафоил «емомо» мунде. У гуфдиренигъо Рафоилиш оmore расире жогъил эдее бире. Шушениш, ки чендгъэдеини беге, 27 салаи. Э Рафоил мегър бисдоки, белки гIэилиш мунд. Чуьле варасде мунде мегър сохим дим Шушене э Рафоил — гуфдирени Шомоил асда-асда, имид сохде Мелкеш гъобул мибу гуфдире э и гофгъой ю.

— Вой эри дедей Рафоил гердо, дуьшмегъой хуышдере мизенуь микуышуь, у коре э герде нивегируь! У гIэиллей Шушени, э зир дес эн Шушен келе бири. Шушениш дануьсдге жигер хьэл мисоху мимируь дедей ю. Емомои, тологъ юре мегирим мидим. Воисд поюгу э имуревоз, е лугъэ нун имуре хуругу, невоисдге юре мадарав мурав э хуней бебешу, — гуфдирени Мелке.

Раби Шафадие́ре хош нисе оmore эз гофгъой Мелке, хуышдере е кем гъуз гуьрде, куьнд бире гуфдирени э гуш Мелке.

— И духдер ченд салгъо нун хунере хурди, э кифлет ишму зигъисди, ишму уре э гъопуй кес медешенит. Борух гъешим, ю муьрдигеш бирор ю мунди. Песде ме эдее диренуьм хосиетгъой эн оmore-оmore диеш эдее зобу бире. Улои шобот эдебу э тефилин венореиме хэндуйсде. Деспой энуре э жиге овурдитге эгъуьлменд мибу, дуьл ю э сер хуне мивебу. Э и коревоз эвленмиши энуре эз сер сохдитге, де ишмуре ужире зиёдие, келе хэржигъош нибу, эри Шушен биригъоре хуно, Михьилло, мере варасирени?

Мелке душгъоре вешенде, ловгъой хуышдере фужэгъунде, э мэхътелиревоз гуфдирени: — Ме ние дануьсде, чуьтам эз сер миравге и ихдилот.

Шомоил гЮси бире, эз хуьшде вадарафдени.

— И 31 сал зигъисди э меревоз, хуне гуьрди, тэгъиемет гье гъич недануьсди туь. Егилейгеш гЛэруьс бисдориге песде мидани! — гуфдирени Шомоил э хьуьршевоз.

— Туь, михьилло, гЮси мебош Шомоил. Туьш гуш вени Мелке. Туь недануьсде нисди, духдер эн е мерди туь. ГЛэйл э е жигеш нирав, эже рафденини у? Ишму сэхд поисдитге э сер гоф ишму, Рафоил не Шушен е гъэлетиш нисохут. Вожей энугьо э дес ишму дери. Гъеме кор э екиш не вери, э ишму вери, — гуфдирени раби Шафадие э тасире, жарунде сесевоз.

Мелке душгьой хуьшдере вешенде, эз терс Шомоил е гофлеш эз лэгЛэ неведировунде, песово-песово доре хуьшдере, giroшде нуьшдени э жигей хуьшде.

Э гЛэрей ёс эн Захарьё теклифи эн раби Шафадие ёгъин э сер бегъем оурдени, жиге гуьрдени э дуьл эн Шомоил.

И ихдилот оморе-оморе мэгЛуьм бирени э бироргьохэгьергьо ве куьнде мирогьой эн Шомоил нен Мелке.

Песини рузгьой эн ёс и ихдилот раби Шафадие нен Шомоил мэгЛуьм бирени э Шушениш. Дуьл эн Шушен эз мунде жигеш хэреб бирени, гуйге дер вачаруьсде думон дегирдени юре. Шуькесте, могъбуле дуьл энуневотовусде, дарафдени э доруни хуне, э тэхълиревоз зар деноре, гирисдени.

Овил вегирде оморебу. Э хуне екиш не дебу эз Шомоил гъэйр. Мелке э чуькле утогъ эдембу чигьо душунде. Рафоил дуь десе э куьф деноре, сере зофруво, думутлуьфушенде, эдембу эз богъче эз ки Мозол ведироморе. Оммо уре гъеле хэбер небу эз желей раби Шафадие хьозур сохде гъишдебугьо эри венгесде юре имишев, эри те гУьмуьрлугъ жире сохде юре эз куьнде дусд ю Мозол, комиреки расде ве боворинлуье имидгьо дори. У э хуне дироморе мунде, Шомоил огол зерени уре, нуьшундени э ки хуьшде, гуфдирени:

— Хэлефме Рафоил, туь имугьой э чум ме гъем э жигей келеи кукмени, гъем э жигей чуьклеи. Келетегьойму, бебегьойму гуфдирегьоре хуно иму сохдейм гъишдейм-рафде. Бебе эри ферзенд хуьшде усали ниhoю, чендгъэдер ферзенд усалиш варасиге. Э раби Шафадие ревоз меслэхъэт сохдейм. Раби Шафадие ю хуьшден ю вэхизунди сер эни коре, эз хосдеи ве дусд дошдеи кифлет имуре. Э дин туроревоз Шушен эри туь емомо мунде. Биё туь

хэлефме гуфдирегьоймере э гуш ги, Шушене мегьр сохим эри туь, эз гоф бебе мавадара.

И эслогь гузетсуьзе гофгьой эн э гофгьой раби э вор варафде бебе биренгине зереире хуно кори сохде э фикир ве дуьл эн Рафоил, лерзунд жендек энуре. У егъэ-дер вэгдо гьэргь мунде, песде гьеебо зар деноре. гIэйл-лере хуно, офдорени э пушой бебешу, минет сохде:

— Жон бебе, ме у гофтуьре бегьем сохде нидануьм, куьшдигеш мере. У кор гьич нибу. Мере э рэхь муьрдеиш нориге, разинуьм, оммо э и кор гьич ме рази нибошум; жон бебе. Ме э и гофгьой раби нен туь е хубиш нисе диренуьм эз усали ве сурули гьэйр. Бебере эричуй биё вою э кук хуьшде ижире сурули эри сохде?— гуфдирени Рафоил.

Шомоил дирени, ки Рафоил э ижире хошие гофгьоревоз эрай нисе оmore. Увэхди хьуьршлемиш бире, пое куфде э сер Рафоил, вешмерде, гьелебуле дорени уре. Кукиш диренге ки, гирисдеигьо, минетгьо ве хошигьою кори нисе сохде э сенгьэлуь биригьо дуьл эн бебешу э тэхьле дуьлевоз, чумгьой ю гIэрсидироморени э утогь э ки дедешу, дедешуре диренге, э сер сугьразани венгесд хуьшдере, сере деноре э кешей эн у э гьирк ве минетевоз гуфдирени:

— Жон дедей, и чуй коргьои ишму сохденит? И чуй гофгьои гушгьой ме эз ишму шиновусдени? Бегем э ферзенд хуьшде одоми ижире сурули мибуру? Ме нидануьм у коре сохде, эриме гIэйби. Номуси. Дуьлме э и биномусе кор гьич нирав, сермереш бурриритге. Дуьлме эдее хьэя бире эз гофгьошму. Мере одохлуймени, ме уре лап хосденуьм. Гофиш дорем ме уре, духдер Оврогьом Исроиле. Жон деделейме! Э бебе гу э ме хьэлово бире немуну эри эни кор, мере гьисметсуьз, бедбэхд несоху...

Мелке е теке гофлеш эз лэгIэ неведировунд, не гьечи не гьечу гуфдире недануьсд эри хомуш сохде, э кумеги огол зерембугьо кук хуьшдере, минетлуье гофгьой эн у нешдере хуно кори сохдгеш э дуьл Мелке.

Вомунде чумгьой эн Рафоил э гьечиревоз э хифлет рафд.

Шомоил дарафд э хуней Шушен, сер гуьрд э хошие гофгьоревоз эри хомуш ве норм сохде Шушене.

— Чуйи беге инжо гьечи хэлефме? Э сер одоми кормиёв дие. Туьре ки ме, хэлефме, бедбэхд ние сохденуьм.

Э дин туройму лоигълуь гьисдигьоре хуно эдее э е жовоне кукме доренум туьре.

Дуьл эн Шушен зиьдтеш гьэреболугъ бирени эз гофгьой эн хуьсуьр, сере эз г^эЙб фушенде, у э келе гьэгьр ве лугьонде биразииревоз поисде э руй хуьсуьр, гирисде гуфдирени.

— Ме э Рафоил мегьр нибошум. У г^эЙлмени. Эзир эн десме келе бири. Ме и биномусе коре сохде нидануьм. Ме э хунешму е лугьэ нун хурдеи эришму гурунд оморениге, мадарам мурам э хуней бебейму...

— Чуь?! Гьич пой туьре эз инжо э унжо нореш нидани!.. Омореш э туьревоз, рафдеш э туьревоз нисди Э серботи туь ним гьопо богъ мере фурухдем. Гьозор монет рэхь дорем бебешмуре эри туь. Туь э ужире хэьлгьо мара. Имишев туь биё мегьр боши э Рафоил; кутэхь — гуфдире гофгьой хуьшдере Шомоил, э зарбевоз дере пушо сохде, ведарафдени эз кин Шушен.

Бирени гьовой шохьонгум. Е кемер дуьгьэдие зен, дуь десеш э песой кемер веноре, сере э мendifевоз бесде, пожегьой шоволию хоригьоре жару зере-зере дируморени э хуней Шушен. У бу дедейхолуй Рафоил — Истир. Истир гьетте эз дер дируморе сер гуьрдени г^эдотие нолей хуьшдере эри кешире.

— Эле, эле шувверле-бирорме вой. Мере омун ингьэде рэхь оморей? Аслане гьулгьоймере хэсде, гьучкигьие занигьоймере кут-кутурум сохд но эз мунде жигеш и э рури дедей догь денорение Зэхэрьёлейме. Э жун рафде рэхь бебеле-бирорме, эз догь эни кук, гьич хэьйф эн жоборде Евдолейме не соиле Мигьирлеймеш э хэьлме нисди.

Эи туьтем эн вогорушигьой эн Истир дер вокурде дируморени Мелке.

— Туьш оморей ки дедей — гуфдирени Мелке, гиросде нуьшде э раче-барачей ю.

— Чуь сохум не оморе, хэлефме, дуьлме эдембу пара бире ведируморе. Песде шиновусденуьм дуьшмегьой эн Шушенеш недани вегуьрди гуфдире, мугум жунме жегьендем, занигьой ме хуьрд бисдогеш бурам г^эЙлгьоре винуьм, е дуь гоф э Шушениш гуюм — гьеебо суйгьруьсде, хэьфе э десевоз эз сер ловгьой хуьшде шендени Истир э домой дер.

— Миданиге э Рафоилиш е дуь гоф гу дие, — гуфдирени Мелке эз дедешу.

— Эле, э Рафоил гоф гуфдире ки дануьсде? Жингир-хуйгири у, мизенуь микуьшуь мере, — песде Истир сер гирдени эри гуьм-гуьми зере ве гирё вокурде.

— Шову э хов дениширенуьм диренуьм, уьгь... уьгь... (чумгьой дедей кур гердо, хэлефме), гуш вени, хэгьер муй суьрхи, гьутиней суьрхие Мелкелейме, гуш вени хэгьер эн жоборде Евдолейме, дедей эн хьомоле, рури дедей догь сохие Захарьёлейме. Гуш вени, гьэдой гуш-воноре гушгьо, рихунде сайлове гIэрсгьой емомоитуь биёво э синейме, Шушен. Э хов миденишуьм мивинуьм Зэхэрё э е биёбуе чул-пелесе, э эёзлуье шэхдей поизи, дуьл ю дуьл песой хуней дедей, дуьл ю дуьл песой эн и жейроне, эркине Шушенлей хуьшде (гьэдой гьердуьшму биёво э синейме хэлеф ме), — вэхуьшдебу эз битэгьоврут хуьшде, нуьшдебу э ён дезере рангине товорих хуьшде, десе э чуне, дуьл ю э хёл, мугум (уьгьуь... уьгь... лол гердо зугьунме хэлефме) туь тэхьно э и гил-бегиле гьэдимие шегьер бебей Илдод, бебей Нохьум, бебей Рут, бебей Зелмен эричуь ведироморей нуьшде хэлефме. Де, туь дегешде, чумгьой туьре э хифлет, эричуь нисе вефуьрсоре, э и туьре гьобул бире оморейгьо гуьрде тозе хуней тэхьноитуь, хэлефме...? Эз ме мугу: уьгь... уьгь... (Кар гердо гушгьой ме, хэлеф ме). Жон дедейхолу, чуьре э хифлет верав и чумгьойме. Дуьлме гьэребелугьи эз хуней бебе, руьхь ширине ношумойме эз песой Шушен мунди. Дуьлме дуьлпесой эн угьо небуге эз э сер дешенде пергьугьо, нерме болигьой эн гIэруьс дедеиш, э сер эни неме хокгьо, гиловгьой эн и дер бесде, пенжере бесде торике хунелей тэхьноиме, хубте э хифлет марав и чумгьойме. Воей...!!!

Гирьёй хуьшдере поюнде, песде руй бирени Истир э ки Шушен.

— Дениш хэлеф ме, у фэгьир бужу бире демунденигьо э у жигей хуьшде гьеме эз и кори. Туь мегу у муьрди — рафди гуфдире. Муьрдере эз гьеме коргьо хэбердор бире, хэлеф ме. Туь эричуь недани сохде? И гIэдот суьфделе гье эритуь бири бегем? Вэхиз, сер тен овилитуьре шу, десгьой туьре ги. Туь имишев биё мегьр боши. Диртегьо вэгIдой жэгIмет омореи, — гуфдирени Истир.

Бирени сер шев. ЖэгIмет кура бирени э хуне. Сер тен Шушен шушде, ешмэгь юре дуз сохде э гуж-хушевоз деберденуьт уре э хуне, э ки жэгIмет. Рафоил сер-су эз гьэд хов хэбер бире ведироморени э гьейву. Эз фикир

ве хэёл бор бугьо сер хуьшдере, эз тэхьли ве гIэрс вомунде раче сиегье мижегьой хуьшдере тик гуьрде дениширени у э ранг суьпенже зере, могъбуле зерде менг.

Уш гуйге эз гъисмет хуьшде бирази ве эз мескен хуьшде визор ве инжимиш бирере хуно, эдембу видовусде гиросде эз гIэрей гемегьой эн булут, денишире э езугъ-биревоз э дердимендлуье сифет эн Рафоил. Гуйге у эз дуьлгьо, сэгIэргьо ве ниетгьой инсонгьо хэбердориге, оммо эз кумексуьзи хуьшде уьзуьгъэреиге. Рафоил гъич э хуьшде варасунде нисе дануьсдембу и суруле, муьгIуь-жуьзе, биномусе кор эз сер мурав гуьфдире. НэгI, нигъуь-луьм ме и коре эз сер рафде, хуьшдереш бедбэхд сохде, Мозолеш бедбэхд сохде. Мозол э сереботиме ченджире серкушигьо, гъелебулегьо ве охмуригьо вегирди э гъэриш эн е сал, оммо ме, ме хогъин ведироморумге э игърол иму, увэхди Мозол чуй мигую. У мере гье нифри сохде, гешде нигуюми: «эгенер мидануьсдуьмге туь бейбофо биреире ёр, гъич ме э туь бенд нибисдорум»...

Эз терс Рафоил хуььршлемиш бире мадарав гуьфдире эз хуне, екиш эз куьнде одомигьой эн у жуьргIэт сохде, уре огол зере нисе дебердембу э хуне. Угьо имид сохде-бируьт, ки Рафоил ю эхир-эхирде эз сери хуьшде хомуш мибу мидиров гуьфдире.

Раби Шафадие кечие зерде рушгьой хуьшдере тимор сохде-сохде, хуьшдере лой доре, нуьшдебу э минжи жэгIмет, э сер эн дуразе, шиве-шиве нимдер пешми, эдембу дорешгьо доре. Песини дореш эн раби эдембу гуьфдире оморе эз товней эн большевикгьо.

— Бульшевикгьо, — эдембу гуьфдире у, — эслогь эз эгъуьл, хьохмо гоф сохденуьтгьо одомигьо нисдуьт. Бульшевикгьоре воисдени молгьо-муьлкгьой хэлгъэ вегируьт. Сер эн гьемере, эн жугьуре, мисирмуре, эрменире э е расе бесдуьт. Ечи, дуь бирор, эз кемер эн е бебе, эз шуьгъэм эн е деде оморе эеки е гъэдер вэхд зигъисде, э рэхь рафде нисе дануьсденуьт. Угьо э серпаракигьоревоз эз еки жире биренуьт, гъич мисирму, жугьур, эрмени э е жиге рэхь миравтми?.. Хьэ... хьэ... Пешде игьоре воисдени эри гьемей хэлгъ е келе устуловой вокунут, э зир эн е келе эдиёл гьемере хисунут. Де унжиге — зени-шуьвери, хэгьер-бирор хьэ-хуьрмет мимунуми?

Гофгьой эн раби Шафадие буррани е 35 сала мерд, Мухоил, шинель ве килэхь эн солдати э сер-тен ю вери, э дес ю дегесире гьолинде папирос мохуркеи дери.

У хуышдере эз ведоре, нуышде бугьо жиге тик гуърде, сер гуърдени эри гуфдире;

— Эвелимуьнжи, раби Шафадие, и жэгмет эри и сип-сипи дургуне гофгьой туьре шиновусде неомори. Ве дуймуьнжи, эзи гъэзоб, таламиши, хунризиде хэребеи эн деникинцигьой, мейл эн комиреки гуърденуьт ве кумеки доренуьт Гоширгьой ве сионистгьой, чендгъэдеш коргьой большевикгьой сарфи, хэйри, ойдунлугьиде гьовлеини эри жофокеше хэлгъ. Большевикгьоре нисе воисде жофокешгьой эн жуьр-бежуьре миллетгьой эеки дуьшме бире, хун екире рихунут. Угьоре воисдени угьой эеки бирор бире, э шолумиревоз зигьисде ве параменд биреи. Большевикгьой гуфдиренуьт гэмел ниьв дебире э дес эн е одоми 500—1000 десятин богъ, еки э руьгъэ батмиш, э суьрх-эршефи биетмиш, угьониге гьозориге эз гиснеи-тешнеи сэгэр хурут. Хэребеи, бигэдоти рабигьой венгесде э кифлет. Большевикгьоре воисдени деш вегирлуь ве муьхькем сохде кифлете, э вокурдеиревоз фирегъе рэхъ азади, хундеи, жофой ве ихдиэри эри зенгьой ве мердгьой.

Мухойл, песде, вэхуышде э пой гьондурмиши ве эшгъэвоз руь бирени э кин жэгмет.

— Весси зиллет ве есуруьм кеширейтгьой жофокеше хэлгъ! Омори вэхд эн девр мозол ве хушбэхди инсонет, бине норегор ве овурдегор эн комиреки гьисди партияди эн буьзуьрге Ленин! Гуьрд сохит, бироргьой, гьувот ишмуьре э гьэршуй контрреволюция!

Мухойл шинеле дегуьрде э душ, ведироморени эз хуне. Дуьлгьой эн нуьшдегору герм вероморенуьт эз расде эьвлуье гофгьой эн большевик — ленинчи. Гьеме дуь э еки дениширенуьт э мэхьтелиревовоз. Песде, дуь э песой еки вадарафденуьт э песой Мухойл, эри дануьсде у лугьондигьой ве тогинигьой эн у гуфдире гофгьоре.

Мухойл эз дер ведироморе сэгэт Рафойл гуьрдени эз гьул Мухойл сэхд э дуьдесиревовоз, э жуьргэти ве минетевоз, гуфдирени:

— Жон леле, эз гьеме туь куьнди эриме. Мере мегьил инжо, бер мере э хуышдеревозов, женг сохим эри расди, азади ве хушбэхди хэлгъ.

— Эгер туьре ужире эшгълуье войге гьисдиге, бурайм, бирорме — гуфдирени э мигьревуниревовоз Мухойл.

...Рузгьой оморенуьт гирошденуьт дуь э нубот еки. Раби Шафадие ологьой ошне-дусди хуышдере вир нисе сохде э Шомойлевовоз. Е руз шобот себэхьмунде раби Шафадие

эдембу э нумаз рафде. Э уревоз бу Шомоил ве е ченд мердгьойгеш. Угьо э демой дер нумаз оmore, расиренки, рассилный эн буржуазный «национальный комитет» омурдени е сэхде пакете дорени э раби Шафадие. Э руй эн пакет вебу: «эри гьуэзетлуэ раби Шафадиейму».

Раби Шафадие зури-зури векенде пакета, чумгьой хуышдере донорени э кугьоз, песде сере тик гуьрде, гуфдирени э поисдегору.

— Ме биэ э «БэГэр Сиюн» бурам, нумазе имуруз раби Шевение хунугу.

Эз дер «национальный комитет» дироморемунде э чумгьой раби вохурдени вараюнде, безетмише суьфре, бутылкегьой сипре эрэгьи, эн коньяк, тов-товие шишегьо, жуьрбежуьре закускегьо, хуреггьо, консервгьо. Э иловлей эн вараюнде стол эн межлуьс нуышдебируьт генерал-лейтенант г-н Толстобрюхов, начальник эн гарнизон деникинцигьо, полковник Воров, 10—12 членгьой эн «национальный комитетиш».

Генерал Толстобрюхов диремунде раби Шафадие, стуле песо доре взхуышдени э пой, лов сохде гьулгьой хуышдере, чаруьсде э шориревоэ э лой раби Шафадие, гуфдирени.

— Гьа! Лап шорим эз дуьли эри дирей молохэ сифет ишмуре гьэзизе, гьуэзетлуэ гьуногь иму, господин раввин Шаф-фа-дия.

Раби Шафадиеш э нубот хуышде, дуь гьул хуышдере лов сохде, сере жумунде шори-шори, куьнд бирени эз генерал, дуь дес екире шувунде эз дусди сэхд эз дуьли хэндуйсденуьт. Песде гуьрдени дес эн полковника. Э расдилой генерал нуышдебу «зен» генерал, комиреки раби Шафадие гьеле недиребу. Э тен эн зен генерал вебу ковре назуке булши либиртини, те ние синегьою ве кемер ю веде, жендек эн комики гуйге веде бу эз гьэрей эн булши. Ловгьою гьирмизине краска зере.

Генерал буюрмиш сохдени э раби Шафадие эри шинох бие э «зен» юревоэ, гьисдигьо духдер эн князь Семенов. Раби Шафадие э келе войгеревоз куьнд бирени эз зен генерал. Нимелит бирэхьнее сер-синей эн хэндереу «зен» генерале диренге, у чумгьоре деш домбул сохде, э темэхьэвоэ дениширени.

Зен генерал бирэхьне гьул хуышдере дураз сохде, дорени э дес эн раби Шафадие... Песде гердере ён сохде, гьошгьоре вешенде, мижегьой чумгьой хуышдере асда

фушенденки, селт шуъл бирени жендек раби Шафадие. У э тешнеировоз куьнд овордени чогуэ, сипре пенжей зере эз сугые ловгой хуьшде, ченд е сэхде хьэжете хуно е моч векендени эз дес эн зен. Песде дес эн гемеде э нуботевоз гуьрде, шори шори гирошде нуьшдени э рачеберачей эн «зен» генерал.

Э дегьбировоз бутылкегой эн коньяк буш биренуьт, пейлегьо гЭресуьз тигьи бире, гене пур биренуьт.

Еки эз членгой эн «Национальный комитет» Ифреим гьшдени вегуьрде гемеде пура пейлегьо коньяка, песде гуфдирени.

— Ме мозолуьнуьм гьэдерсуьз, эде хурденуьм гуфдире и пейлере эз согьи генерал-лейтенант господин Толстобрюхов, дуьл эн комики темизи чуйн кристалл, локосуьз чуйн эвруьшуьм, гЭсуьлменде войгей эн комики гьсди э кумеги имуревоз нисд сохдеи эз секонои большевизм буьзуьрге ватан имуре. Ве эз согьи гЭсуьлменде зен ю госпожа Люба.

Гемееки тик гуьрде пейлегьо ишуре, эз тасире, парсе товгоре хуно, ведшенденуьт сесгой «ура».

— Меш эдей э согьи эн каспуже Либо хурденуьм, — гуфдирени раби Шафадие. Песде гемееки кура биренуьт, вегуьрденуьт генерале э сер десго, вешенденуьт э гьовой.

Песде генерал юш э келе шориревоз вегуьрде пейлере, гуфдирени.

— Имуре господаго е уьзге метлебиш нисди, эз е метлеб гьэйри — нисд сохдеи больше-вик-го-ре. Иму. гофсуьз и коре эжиге миэрим, чуйнки э кемер иму поисдет геме келе госуьдартвогой эн Запад ве Восток.

Гофгой эн генерал дегуьрде оморени э сесгой чекечевоз, Раби шафадие куьнд бире, денишире э сифет эн генерал, поисде э пой, чек зере, гЭре доре-доре, гуж зере гуфдирени.

— Пировильно, очин пировильно, каспадин губир-на-тур!

Пейлегьо э еки зере оморени. Генерал э Ифреимевоз э гоф сохде муьхшуьл поисде, раби Шафадие гьуз бирени эз сер стол, зерени пейлере э госпожа Любаравоз. Песде сере жумунде, э дондунэгьижиревоз гуфдирени.

— Какуй тувое хороши, хьэйвон, куксег!

Эз е нимсэгИэтиге бэгдо дуь казак не милиционер эн «национальный комитет» — Зоволу, туьфенгго э дес де-

ри, э пушо дешенде дировунденуыт революционер — польщик Мухои́ле.

Зоволу белли гирде гуфдирени э генерал не Ифреим ки революционер — большевик Мухои́ле эхирде гирде дануьсдейм гуфдире.

— Гье... офдори?, — гуфдирени э ком ве рухшендиревоз генерал, угьонигеш, хуни-хуни дениширенуыт э сифет Мухои́л.

— Ме эри офдореиме гъэйгъу нисе кеширенуым. Э миллионгъоревоз чуьменигъо мунди эри тур-темиз сохде ишмуре, — гуфдирени э гъэгр ве мердиревоз Мухои́л.

— Суьст! — десе э стол зере, гъирмизи бирени Ифреим.

— Гьелелуьге берит гъуьл дедит э дуьсдогъи, бигьил те шохьонгум нефес кешуь эри хуьшде, — буюрмиш сохдени генерал.

Раби Шафадие хуб вокурде гиже, лихъе, чешмише чумгъой хуьшдере, диренге Мухои́ле, э хуьршевоз вэхуьшдени эз жигей хуьшде э сер Мухои́л. Сионист Исроил гуьрде нуьшундени уре э жигей ю. Раби Шафадие гене хуьршлемиш бире вэхуьшдени дуьбореш эз жигей хуьшде.

— НэГI, мере мегирит! Ме у угъреше биё куьшуым. Э ченд жигегъо у лэГIэй мере зере, мере биёбур сохди, — гуфдирени раби Шафадие.

Десгъой Мухои́ле песово беседе, гъул зере-зере ведеберденуыт. Раби Шафадие хомуш сохде нушунденуыт э жигей ю. Песеде лап сэхд ошугъ биренигъо э зен генерал раби Шафадие, эз гъиргъур дуьл хуьшде сер гуьрдени эри мугъум зере.

— Раввин Шафадие. Гуйге ишму мэГIни дануьсденит? Хунит пожалуйста е-дуь бенд, у буьлдуьрчине, сес ишмуре шиновим, — гуфдирени э одомире темэхь дореиревоз госпожа Люба.

— Бошисте жон, бажалиска душ моя. Тулько писни бизин пророк Соломон бин Довид улежэгъдуь, — гуфдирени Шафадие э келе кеф ве войгеревоз, гьи... гьи.. сохде, кокеткаре хуно.

— Ничего, ничего, тем лучше господин раввин Шафадие, — гуфдирени Люба э разимендиревоз.

Раби шафадие чунере вешенде сер гуьрдени э лезетевоз:

— Эй, широй широгъо уки эри Шелмуь, моч ди мере ой, Либо, эз у мочгъой лэГIэйтуь, ки хуби дусди туь эз

шо-роб... Сиегъум ме, оммо рачуъм ме эй суней Ерушо-леи-ми, чиснислово, чуьн хэймей Гэребисдон ве чуьн пердей Шелмуь...

Генерал не Ифреим и вэхди э гъэйгуй мэГнигьбой раби Шафадие небуьруьт. Раби Шафадие и мэГнире гьишде, э е кефевоз рушгьоре вежегъунде, денишире э Люба, гуфдирени.

— Гьинди, ислушей душ моя, кавказ шуькесдеси.

Дам-дам, дари-дам, дари-дари дам-да-дам, де-дам...

Аззием ой, Либо, уьсдуьме гел,

Енурем валлагъ, туьсдуьме гел...

Дие раби Шафадие песоюре дураз сохде, коргьоре лап сипи несоху гуфдире, тейте генерал э сер офдоре, гьемееки чек зеренуьт «гъа! гьо! Ешо! Ешо! раби Шафадие» — гуфдире, гьишденуьт вегуьрде пейлегьоре. Раби Шафадие сес хуьшдере буррани. Зен генерал вэхуьшде э пой, гердере ён гуьрде, омбор рази бире согъбоши гуфдурени эз Шафадие. Вегирдени пейлей коньяке полковник Воров.

Фикир эн гьеме биреки элой гьуьндуьре тост эн полковник, лап эшгълемиш биренигьой раби Шафадие евош-евош сер гирдени эз зир стол луьнг хуьшдере эри берде пушово э Гэзелугъ занигьой Люба эри деноре. Куьнд овурде сер хуьшдере эз Люба, дуь гиле хоч кешире э сер синей хуьшде, гуфдирени.

— Еибугъ, мое жина нет, урус мотишкеси харош, красивой. Мине фисо ровно, Миши, Гисо, Мэхэммед, мое Гисо лубит, чуьнки урусде кирасивой женщины много есть, Мэхэммеде моя лубит, чуьнки он говорит божалиске, имей искулке хучиш жен, кеф чек сениичун. Еибугъ все эти пруроки хороши человек, оммо, ты, хонум, лушче всех...

Э и туьтем солдат эн «национальный комитет» э вежагъуьсде сифет ве чаруьсде чумгьоревоз дироморе, нефес ю гуьрде-гуьрде, гуфдирени:

Господагъо, дир мебошит, большевикгьо оморет расирет э куьнди шегьер. Гьелелуьге рэхъ те гьирогъ дерьёг саламети. Гемиденишири э ишму, э сер рэхъ вери.

Пура пейлей эн полковник дугъ-дугъ тигьи бире, офдоре хуьрд бирени эз дес ю. Госпожа Люба е некумие буьруьж вегирде, суьст бире офдорени э сер эн стул. Раби Шафадие дураз, те домой дер верэхшире-верэхшире, хоригьоре есир сохде видовусдени. Генерал не полковнике

э гражданские парталгъо геймиш сохде э Любаровоз ведекуърденуът.

Пушой десдей эн красноармейцгъо э сер гІэсбгъо вери, Рафоилиш э ишуревоз дироморени э шегъер.

Э шегъер лов бирени шоре, гъирмизине гІэлемгъо. Хэлгъ ведироморени э гъовол-зурновевоз, э шориревоз, теклиф сохдени гІэзизе дусдгъошуре э хунегъошу. Вокурде оморенуът митинггъо, демонстрациегъо. Рафоил э кул гІэсб хуьшде учмиш бире-бире эз сер мостовой, э дуьл тэгІдиревоз рафдени ебо эри дире дусд хуьшде Мозоле, комики э сабуърсуьзе шориревоз ведироморе поисдебугъо э гузет э рэхъ соймиши хуьшде.

Дербент, 1937 сал.

СЕРНОМЕ

1. Дусди	3
2. ГӀэсуылменде нум	10
3. ДeрдгӀой эн пире Хьэсен	18
4. Довид — «везир» хон эн табасару	25
5. Номус эн килэхь	36
6. Эз хотур шолуми ве дусди	42
7. Холу ве хэгьерзоре	51
8. Гьэгьр	59
9. Боришмиши	68
10. Эхир эн беде овозе	72
11. Сугьобсуйзе-Говунсуйзе гьгистомон	81
12. Гуьлбогьор (очерк)	87
13. Соймишигьо	93

ХИЗГИЛ АВШАЛУМОВ

СБОРНИК РАССКАЗОВ

«ДРУЖБА»

(На татском языке)

Обложка и титул художника *А. Азизова*

Редактор *М. Бахшиев*
Худож. редактор *Е. Омельченко*
Техн. редактор *С. Венгерская*
Корректор *А. Семендуев*

Сдано в набор 18/II 1956 г.
Подписано к печати 24/IV-1956 г.
Формат бумаги 84x108¹/₃₂ Бум. листов 1,75.
Усл. печатн. листов 5,74. Учетно-изд. листов 4,69.
С03324. Тираж 1000. Цена 1 руб 40 коп.

Дагестанское книжное издательство
Министерства культуры ДАССР,
г. Махачкала, ул. Маркова, 55. Зак. 273.

Типография им. С. М. Кирова
Министерства культуры ДАССР,
ул. Маркова 51.

Я встретил девушку
Полумесяцем бровь
на щеке розинка
и в мазах любовь

Ах эта девушка
мне с ума свела
разбила сердце мне
покой взял

2

Я полюбил её
В месте еяго любви
на щеке розинка
полумесяцем бровь

Ах эта девушка
мне с ума свела
разбила сердце мне
покой взял

Пусть чайный свет пройду
по дороге я в любовь
на щеке розинка
полумесяцем бровь

3

С 19 октябрь 76-го года

делаю. Ушел
свет
ушел.

22 октябрь 76-го года

~~27 не до конца~~

а 29 76-го года

2 до дня по свету

Х. АВШАЛУМОВ

СБОРНИК РАССКАЗОВ
„ДРУЖБА“

(На татском языке)

И. Дорамеева
Турчунте